

Behandling innenfor straffekontekst – men utenfor fengsel

*En rettsosialogisk analyse av idealer og realiteter i forbindelse med bruken av
straffgjennomføringsloven §12*

Tina Skaug

Masteroppgave i rettsosialogi
Institutt for kriminologi og rettsosialogi
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2021

04.06.2021

Behandling innenfor straffekontekst – men utenfor fengsel

En retts sosiologisk analyse av idealer og realiteter i forbindelse med bruken av straffgjennomføringsloven §12

© Tina Skaug

2021

Behandling innenfor straffekontekst – men utenfor fengsel: En retts sosiologisk analyse av idealer og realiteter i forbindelse med bruken av straffegjennomføringsloven §12

Tina Skaug

<https://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Tittel: Behandling innenfor straffekontekst – men utenfor fengsel: En retts sosiologisk analyse av idealer og realiteter i forbindelse med bruken av straffegjennomføringsloven §12

Skrevet av: Tina Skaug

Hovedveileder: Marianne Riksheim Stavseth

Biveileder: Peter Scharff Smith

Institutt for kriminologi og retts sosiologi

Det juridiske fakultet

Universitetet i Oslo

Våren 2021

Det er godt dokumentert at en stor andel av fengselsbefolkningen preges av ulike lidelser. Flere studier viser at en overvekt av innsatte i norske fengsler hadde et daglig bruk av rusmidler før innsettelse, at mange har kroniske og psykiske lidelser, samt en opphopning av levekårsproblemer. Med dagens fengselspolitikk foregår det både straff og rehabilitering i norske fengsler, men dersom kriminalomsorgen ikke kan tilby et godt nok behandlingsopplegg til den enkelte, skal behandlingen i hovedsak foregå i behandlingsinstitusjoner utenfor fengselet. Ved å flytte behandlingen ut av selve fengselet og inn i velegnede behandlingsinstitusjoner, kan den domfelte få hjelp til å mestre en hverdag uten rus, samt få behandling for faktorer som kan medvirke til kriminalitet. Dette faller inn under straffegjennomføringsloven §12, noe som innebærer at hele eller deler av fengselsdommen kan sones i behandlingsinstitusjon utenfor fengsel. Et slikt opphold er aktuelt dersom domfelte har behov for behandling for å kunne fungere sosialt og lovlydig etter løslatelse. Soningsformen trekkes stadig frem som et kriminalitetsforebyggende alternativ til fengsel, og kan omtales som et satsningsområde de siste årene. På bakgrunn av dette tar oppgaven sikte på å belyse fenomenet §12-soning på et overordnet nivå. Oppgaven går spesielt inn på hvor mange som har blitt overført til §12, lengden på oppholdene og hvilke prinsipper som er fremtredende i behandlingen av domfelte med ulike lidelser. Samtidig undersøkes det hvordan disse personene

omtales og beskrives i et utvalg av offentlige dokumenter. Det overordnede spørsmålet som stilles i denne oppgaven er hvordan forholdet mellom formål og praksis i forbindelse med §12-ordningen er. For å besvare dette har jeg benyttet to ulike metoder – kvalitativ dokumentanalyse og deskriptiv statistikk. Dette har resultert i en stor mengde empiri, noe som har lagt grunnlaget for oppgavens analyse og diskusjon.

Det sentrale i denne oppgaven er idealer og realiteter knyttet til bruken av §12 og verdier knyttet til behandling innenfor straffekontekst. Funnene viser at praksis ikke nødvendigvis stemmer overens med de uttalte formålene knyttet til bruken av §12. Det påpekes at politisk satsning, lovendringer og/eller økonomisk styrking av ordningen medfører tilsiktede virkninger de påfølgende årene, men at avstanden mellom formål og praksis øker dersom tiltak ikke følges opp. I tillegg viser funnene til sprikende beskrivelser av målgruppen for §12-soning, der de omtales som både selvstendige aktører i eget liv og som syke subjekter med behov for tilrettelegging og hjelp. Samtidig kommer det tydelig frem at prinsipper for behandling innenfor straffekontekst preges av empowerment som metode og mål. Mine funn viser imidlertid også at innslag av overvåkning og kontroll i en rehabiliterende sfære kan utfordre prinsippene om empowerment. Oppgaven diskuterer dermed rettens virkninger, skapelsen av rettslige subjekter og hvorvidt behandling innenfor straffekontekst preges av empowerment eller en form for disiplinær makt.

Forord

Denne oppgaven markerer slutten på min utdanning ved UiO. Det har vært en spennende prosess, og jeg har lært masse. Samtidig har vært utfordrende å skrive master i en pandemi. Det skal bli deilig å sette siste punktum i oppgaven, men først vil jeg rette oppmerksomhet til alle som har hatt betydning for denne oppgaven.

Først og fremst, takk til Anne Bukten og forskningsgruppen på SERAF for at jeg fikk muligheten til å være en del av deres prosjekt. Det å få jobbe med data fra dere har vært utrolig lærerikt og interessant, og jeg må takke dere for innspill og tanker som til slutt endte med en oppgave om §12-soning.

Tusen takk til hovedveileder, Marianne, som alltid har vært på tilbudssiden og alltid vært tilgjengelig. Du har lært meg så mye gjennom vårt arbeid med datamaterialet. Du har gjort prosessen med å skrive master langt mindre skummel, ved å vise forståelse og alltid være oppmuntrende! Jeg setter stor pris på alt arbeidet du har lagt ned for å hjelpe meg, og for at du har strukket deg mye lenger enn hva som var forventet.

Takk til biveileder, Peter, for gode og oppmuntrende tilbakemeldinger. Det er alltid hyggelig, og ikke minst veldig interessant, å snakke med deg. Du inspirerer og dine innspill har hatt stor betydning for utformingen av denne oppgaven.

Takk til Siri, Jenny og Eva som har kommet med gode innspill og lest korrektur!
Takk til venner og familie som alltid heier på meg! Takk for at dere har vist forståelse for at jeg har vært mindre tilgjengelig enn vanlig denne perioden. Snart skal vi finne på mye gøy!

Junie, jeg er takknemlig for at vi har jobbet oss gjennom dette sammen. Takk for at du har bidratt til å holde motet oppe, og at du har gjort det hundre ganger lettere å komme seg på skolen. Jeg er stolt av at vi klarte det!

Takk til medstudenter på instituttet. Det å dele tanker, frustrasjon og få en følelse av fellesskap i innspurten, har vært av stor betydning. Store deler av vår tid sammen på masterstudiet ble borte, og det har vært kjipt å miste de sosiale sammenkomstene og de hyggelige lunsjpausene. Derfor ser jeg frem til lysere tider og en feiring av at vi kom oss gjennom!

Sist, men ikke minst, tusen takk til Thea Elida. For at du alltid har tro på meg og at du har holdt ut med mitt svingene humør over lang tid. Jeg gleder meg til tiden fremover og alt vi skal gjøre!

Oslo, juni 2021

Tina Skaug

Innholdsfortegnelse

1	Introduksjon	1
1.1	Bakgrunn	2
1.2	Problemstilling og underspørsmål	3
1.3	Oppgavens aktualitet og bidrag	4
1.4	Avgrensninger	5
1.5	Oppbygning og struktur	6
1.6	Begrepsavklaringer	7
2	Straff, behandling og rehabilitering	8
2.1	Straffens formål	8
2.2	Importmodellen	9
2.3	Rusmestringsenheter i fengsel	9
2.4	Straffegjennomføringsloven §12	11
2.4.1	Opprettelsen av §12-ordningen	13
2.4.2	Søknadsprosessen	14
2.4.3	Oppholdets varighet	14
2.4.4	Institusjonene	15
2.5	Elektronisk soning og narkotikaprogram med domstolkontroll	16
3	Tidligere forskning	17
3.1	Forskning på §12-ordningen	17
3.1.1	Tilbakefall	18
3.2	Effekten av (rus)behandling	19
3.3	Kombinasjonen av straff og behandling	20
4	Teoretiske perspektiver	23
4.1	Rettens virkninger	23
4.2	Foucault i rettssosiologien	24
4.2.1	Makt og disiplin	25
4.2.2	Subjektet og governmentality	28
4.2.3	Innsatte i institusjoner som rettssubjekter	30
4.3	Empowerment	30
4.4	Empowerment som styringsredskap	32
5	Metode	34

5.1	Metodetriangulering	34
5.1.1	Kvalitativ dokumentanalyse	36
5.1.2	Deskriptiv statistikk.....	37
5.2	Datakilder og gjennomføring.....	38
5.2.1	Dokumenter	38
5.2.2	Datamaterialet nPRIS	39
5.3	Fremgangsmåte	41
5.3.1	Analyse av nPRIS-materialet.....	41
5.3.2	Analyse av dokumentene.....	42
5.4	Induktiv versus deduktiv tilnærming.....	43
5.5	Styrker og svakheter	43
5.5.1	Covid-19-situasjonen.....	44
5.6	Etisk refleksjon.....	45
5.6.1	Anonymisering vs. aidentifisering	45
5.6.2	Kvalitet	46
5.6.3	Kontrollerbarhet.....	47
5.6.4	Min rolle som forsker	47
6	Idealer og realiteter	49
6.1	Et mål om å øke bruken av §12.....	49
6.1.1	Forblir det politiske formålet et ideal?	56
6.2	Lengden på opphold i institusjon	61
6.2.1	En håpløs oppgave?.....	64
6.3	Målgruppen	65
6.4	Oppsummering.....	69
7	Rettssubjekter.....	71
7.1	Den syke	71
7.2	Institusjonalisering?.....	75
7.3	Selvstendig aktør i eget liv.....	78
7.4	Den som utgjør en risiko for samfunnet	81
7.5	Rettigheter og krav på tross av juridisk posisjon	84
7.6	Det komplekse subjektet.....	85
7.7	Oppsummering	89
8	Empowerment versus disiplinær makt.....	91
8.1	Empowerment som overordnet mål	91

8.2	Disiplinering av beboere.....	95
8.3	Behandling innenfor straffekontekst – men utenfor fengsel.....	97
8.3.1	Utforming av disiplinære rom.....	99
8.3.2	En underlig blanding av straff og behandling.....	99
8.3.3	Kan idealet om empowerment realiseres innenfor straffekontekst?	101
8.4	Oppsummering.....	102
9	Avslutning.....	104
9.1	Bidrag og videre forskning	106
10	Litteraturliste	108
	Vedlegg.....	119

Figurer

Figur 1: Antall overføringer til straffegjennomføringsloven §12 per år i perioden 2000-2019 (n=9032).....	50
Figur 2: Andel overføringer til §12 av antall innsettelse i fengsel per år.....	56
Figur 3: Soningstid for antall dommer i perioden 2000-2019 (n = 216 547).	60
Figur 4: Soningstid i §12-institusjoner. Totalt var det 8994 opphold med kjent lengde, basert på tilgjengelig informasjon om start- og sluttdato for §12-soning.....	62
Figur 5: Utviklingen i bruken av straffegjennomføring med elektronisk kontroll i perioden 2002-2019. Til sammen har det skjedd 1686 soninger med EK i denne perioden. Kilde: SSB.	68
Figur 6: Utviklingen av antall fengselsdommer med en varighet på 0-3 måneder i perioden 2000-2019 (n=156 678).....	69
Figur 7: Oversikt over alder ved første innsettelse i fengsel n= 129 836.....	119
Figur 8: Figuren viser hvor mange som har sonet 1, 2, 3, 4 eller 5+ ganger i fengsel i perioden 2000-2019 n= 129 841.....	119

Tabeller

Tabell 1: Demografiske kjennetegn for utvalget i datamaterialet fra nPRIS.....	40
Tabell 2: Fordelingen av alder ved innsettelse hos personer som har sonet under straffegjennomføringsloven §12 sammenliknet med hele utvalget, samt avviket mellom disse (n=9030).....	67
Tabell 3: Tabellen viser fordelingen av kjønn blant de som har sonet under straffegjennomføringsloven §12 og hele fengselspopulasjonen, samt avviket mellom disse (n=9032).....	67
Tabell 4: Soningstid i §12-institusjon. n= 8994.....	120

1 Introduksjon

Det at en betydelig andel av innsatte i norske fengsler sliter med rusproblemer og andre lidelser, er ikke et nytt fenomen (Bergsgard og Danielsen 2013). En nylig publisert artikkel basert på en studie av rus- og helseutfordringer blant norske innsatte, fant at 54% av de innsatte hadde daglig bruk av rusmidler de siste seks måneder før innsettelse (Bukten et al. 2020). Samtidig påpekes det at en betydelig andel har kroniske lidelser, psykiske lidelser og opphopning av levekårsproblemer (Helsedirektoratet 2018). Ved å se på statistikk fra Statistisk sentralbyrå (2020) over straffereaksjoner i 2019, ser vi også at rusmiddellovbrudd er den nest største lovbruddskategorien for alle typer reaksjoner, også når det kommer til ubetinget fengsel. Dette betyr at i underkant av 40% av alle personer som ble dømt til ubetinget fengsel i 2018, ble dømt for lovbrudd knyttet til rusmidler. Etter rusreformen i 2004, er dagens ruspolitikk preget av et helsefokus, der ruslidelser oppfattes som et sosialt og helsemessig problem (Helgesen 2020). I flere av landets fengsler drives det blant annet rusmestringsenheter som bidrar til å starte en endringsprosess, i tillegg til å motivere og forberede innsatte til å sone siste del av straffen i behandlingsinstitusjon eller oppsøke rusbehandling etter løslatelse (Giertsen og Rua 2014, Bergsgard og Danielsen 2013).

Med dagens fengselspolitikk foregår det både straff og rehabilitering i norske fengsler, men behandlingen skal i hovedsak foregå i institusjoner som er opprettet med dette som formål. Det kan argumenteres for at dette skyldes at fengsler ikke anses som egnet til å behandle (rus)lidelser (Giertsen og Rua 2014, 74), men dette er omdiskutert. Ved å flytte selve behandlingen ut av fengselet og inn i velegnede behandlingsinstitusjoner, kan den innsatte få tilstrekkelig hjelp til å mestre en hverdag uten rus, samt legge til rette for tilbakeføring til samfunnet. Denne formen for soning er en del av straffegjennomføringsloven §12, som viser til at den domfelte kan gjennomføre deler av, eller hele fengselsstraffen i institusjon utenfor fengselet, dersom det er nødvendig for den domfeltes evne til å fungere sosialt og lovlydig etter løslatelse (Ploeg 2006, Kriminalomsorgen 2017). I disse institusjonene rettes det oppmerksomhet mot bestemte problematikker som anses som en viktig del av årsaken til den domfeltes kriminelle handlinger, og som hindrer vedkommende i å avstå fra kriminalitet i fremtiden (Ploeg 2006, 21). Frelsesarmeens Elevator kan trekkes frem som et eksempel på en slik institusjon. Her drives det tilbakeføringstiltak ved hjelp av bo-, sosial- og arbeidstrening.

Formålet med denne typen soning er å gi den domfelte nødvendig behandling og rehabilitering, samt å bidra til å lette overgangen til samfunnet etter løslatelse (Kriminalomsorgen 2017, 2).

En overføring til behandlingsinstitusjon skjer gjerne etter et opphold i rusmestringsavdeling i fengsel, men det er ikke et kriterium (Kriminalomsorgsdirektoratet 2018, 25).

Myndighetene har ved gjentatte anledninger ansett denne soningsformen som et viktig virkemiddel for å forebygge tilbakefall til ny kriminalitet og skadelig bruk av rusmidler (Ødegård og Amundsen 1998, 22, NOU 2019: 26 2019). I budsjettet for 2014 økte regjeringen den økonomiske styrkingen til straffegjennomføringsloven §12 for å øke bruken av denne formen for soning (Innst. 305 S (2014-2015), 26). Likevel kan vi i en årsrapport fra Kriminalomsorgen (Kriminalomsorgsdirektoratet 2018) se at antall soningsdøgn (§12) har sunket siden 2015, og ligger under målkravet på 51.000 døgn i 2018. Dette utgjør et interessant bakteppe for hvorfor jeg ønsker å undersøke denne soningsformen nærmere.

1.1 Bakgrunn

Retten kan ifølge Mathiesen defineres som «... det samlede system av formelt vedtatte regler i et samfunn, de institusjoner som i siste instans har ansvaret for utøvelsen av disse reglene eller kontrollen med at de blir fulgt, og de ikke formelt vedtatte regler basert på såkalt ulovfestet rett» (Mathiesen 2011, 38). Retten utgjør dermed et system der formelle rettsregler, de rettslige institusjonene og ulovfestet rett ses som en helhet. Samtidig varierer slike institusjoner mellom samfunn, men i vårt samfunn er domstolene, politi, fengsel og store deler av forvaltningen de institusjonene som har et tydelig ansvar for utøvelse kontroll med rettsregler. Mathiesen påpeker at det, fra et retts sosiologisk synspunkt, er viktig å undersøke disse institusjonene med fokus på indre atferdsnormer som danner kulturen i institusjonene, i tillegg til institusjonenes indre sosiale strukturer og maktforhold (Mathiesen 2011).

Basert på Mathiesen sin definisjon av retten, er det klart at behandlingsinstitusjoner tilknyttet straffegjennomføringsloven §12 anses som rettslige institusjoner. Institusjonene er innenfor et avgrenset område, og det finnes to grupper mennesker – ansatte og innsatte. Samtidig eksisterer det et sett normer og regler som individene må underlegges og de innsatte må forholde seg til bestemte rutiner ettersom de er frarøvet friheten. Institusjonene og menneskene som er ansatt i disse, representerer indirekte de normer og moralske forestillinger som hersker i det demokratiske samfunnet. På denne måten er staten i samfunnet og samfunnet er i staten (Bjerge 2005, 25). Ved å se nærmere på forholdet mellom formål og praksis når det gjelder bruken av straffegjennomføringsloven §12, observeres retten utenfra. Slik kan vi i retts sosiologien observere om retten i realiteten ivaretar de uttalte formålene, og om ønskede konsekvenser

oppnås (Sand 2017, 39). Videre vil oppgaven omfatte rettens virkning på samfunnet, i form av hvordan ulike samfunnsinstitusjoner skaper sosialt konstruerte subjekter.

1.2 Problemstilling og underspørsmål

Denne oppgaven er knyttet til et større forskningsprosjekt kalt «PriSUD: bedre helse for personer med ruslidelser i fengsel» som ledes av Anne Bukten (Ph.d.), forsker ved Senter for rus- og avhengighetsforskning (heretter forkortet til SERAF). Prosjektet er finansiert av Helse Sør-Øst og har et helsefaglig perspektiv. Oppgaven omhandler punkt b. i arbeidspakke II i deres prosjekt:

«Investigate engagement in three different types of drug treatment for prisoners with substance use disorders organized by the specialized health services:

a. In prison treatment facilities for SUD (IPT)

b. Out-of-prison facilities for SUD (OPT) ←

c. Opioid maintenance treatment for SUD (OMT)

Out-of-prison facilities for SUD (Substance use disorder) innebærer i denne sammenheng fasiliteter for rusbehandling utenfor selve fengselet. §12-soning faller inn under denne kategorien, ettersom dette behandlingstilbudet er rettet mot innsatte med ruslidelser, lettere psykisk utviklingshemming eller innsatte med behov for sosial- og arbeidstrening, og er en del av fengselsstraffen (Kriminalomsorgen 2020). Ettersom min oppgave blant annet tar for seg bruken av straffegjennomføringsloven §12 gjennom 20 år, kan dette knyttes til punktet «Out-of-prison facilities for SUD» i det overordnede prosjektet PriSUD.

Selv om denne oppgaven er tilknyttet et større prosjekt og går inn under et av temaene som utforskes i deres prosjekt, har jeg utarbeidet en egen problemstilling som er gjeldende for min oppgave. Oppgavens overordnede problemstilling er formulert på følgende måte:

Hvordan er forholdet mellom formål og praksis i forbindelse med §12-ordningen?

Som en forlengelse av denne problemstillingen har jeg valgt å utarbeide to underspørsmål. Disse legger, sammen med den overordnede problemstillingen, grunnlaget for oppgavens analyse og diskusjon:

1. *Hvordan beskrives målgruppen for §12-soning som rettslige subjekter?*
2. *Tyder uttalte prinsipper og verdier for behandlingen på at det foregår empowerment eller en form for disiplinær makt i disse institusjonene?*

Både problemstillingen og underspørsmålene vil besvares ut fra analyse og diskusjon av funn fra oppgavens empiriske materiale. Dette materialet innebærer offentlige dokumenter og datamateriale fra PriSUD-prosjektet, nærmere bestemt data fra den fullstendige Norske fengselspopulasjonen innsamlet mellom 2000 og 2019. Disse dataene inngår i et underprosjekt i PriSUD-prosjektet med navn nPRIS.

1.3 Oppgavens aktualitet og bidrag

Da jeg startet prosessen med valg av masterprosjekt, var jeg spesielt interessert i strafferettslige institusjoner og temaene straff og behandling i et samfunnsperspektiv. For å undersøke om det fantes pågående prosjekter som omhandlet noe liknende, sendte jeg en e-post til et forskningssenter knyttet til kriminalomsorgen våren 2020. Deretter ble jeg kontaktet av Anne Bukten (Ph.d.) som leder forskningsprosjektet PriSUD. Jeg fikk muligheten til å delta på et møte med forskningsgruppen ved SERAF. Her diskuterte vi mulighetene for et masterprosjekt med utgangspunkt i deres allerede innsamlede datamateriale, og kom sammen frem til at soning under §12 i straffegjennomføringsloven var et interessant og lite utforsket område. Etter å ha rådført meg med IKRS og fått godkjenning til å samarbeide med SERAF, startet prosessen med å undersøke fenomenet nærmere. Underveis i prosessen fattet jeg raskt interesse for denne soningsformen, ettersom §12-soning innebærer opphold i en behandlingsinstitusjon utenfor fengselet, samtidig som det fortsatt er en del av straffegjennomføringen (NOU 2019: 26 2019). Under møtet med SERAF kom det frem at §12-soning er et lite utforsket tema, til tross for at det kan omtales som et satsningsområde de siste tiårene. Dette fattet min interesse, og med tanke på at SERAF har tilgang til datamateriale som inneholder informasjon om §12-soning og fengselsbefolkningen for øvrig, ble dette utgangspunktet for oppgaven.

En betingelse for å kunne bruke data fra PriSUD-prosjektet var at en person fra deres forskningsgruppe måtte fungere som hovedveileder for mitt prosjekt. Dermed ble Marianne Riksheim Stavseth (Ph.d) fra RusForsk, Oslo universitetssykehus min hovedveileder, mens Peter Scharff Smith fra IKRS ble biveileder. Dette ble den beste løsningen med tanke på at bruken av deres data kunne være krevende, samt at den rettssosiologiske rammen for oppgaven ble sikret.

En oppgave som denne er nyttig fordi myndighetene stadig omtaler straffegjennomføringsloven §12 som et viktig kriminalitetsforebyggende virkemiddel (NOU 2019: 26 2019, Ødegård og Amundsen 1998). Det er viktig å undersøke bruken av et slikt tiltak og virkningene av politiske

uttalelser, spesielt med tanke på at det ikke er blitt gjort mye forskning på dette området. Vi kan få et innblikk i hvordan det burde fungere, altså hva formålet er, kontra hvordan den faktisk fungerer. Det påpekes at konkrete undersøkelser av forholdet mellom intensjon og det faktisk realiserte, er viktige i en rettspolitisk sammenheng (Dalberg-Larsen 2013, 179-180). Når det utformes nye lover har retts sosiologer en viktig oppgave i form av å undersøke virkninger og konsekvenser av disse. Det å ha et kritisk blikk på denne formen for soning, og analysere data fra kriminalomsorgen kan blant annet bidra til å avdekke hvor mange overføringer domfelte har hatt til §12-institusjoner de siste 20 årene, gi en oversikt over lengden på disse oppholdene og om det finnes vesentlige demografiske forskjeller mellom personer som har benyttet seg av §12-soning. Samtidig er kjennetegn ved innsatte som soner i behandlingsinstitusjoner etterspurt informasjon fra kriminalomsorgen. Videre vil oppgaven gi innsikt i hvordan ulike samfunnsaktører omtaler denne gruppen mennesker. Dette kan gi kunnskap om hvordan samfunnet anser kriminelle med behov for behandling.

1.4 Avgrensninger

Jeg har valgt å benytte meg av et allerede innsamlet datamateriale i tillegg til selvvalgte dokumenter. For at oppgaven skulle gi en dypere innsikt i forståelsen og opplevelser av §12-soning, kunne det vært fruktbart å anvende kvalitative intervjuer med personer som enten soner under denne paragrafen, eller som har sonet i institusjon tidligere. Det ville også vært mulig å utvikle en spørreundersøkelse jeg kunne sendt til ulike behandlingsinstitusjoner, fengsler og eventuelt §12-sonere. Likevel ville dette skapt utfordringer for meg som masterstudent, spesielt med tanke på at §12-sonere kan anses som en sårbar gruppe i samfunnet. Denne gruppen befinner seg eller har befunnet seg i straffesystemet, noe som medfører etiske problemstillinger en som forsker må ta hensyn til. I tillegg er det viktig å påpeke at prosessen med denne oppgaven er sterkt preget av covid-19-situasjonen, noe som skaper nye hensyn og utfordringer. På bakgrunn av dette og oppgavens rammer, introduserer denne oppgaven §12-soning på et overordnet nivå, kontra å fokusere på individers opplevelser av fenomenet §12-soning.

På bakgrunn av oppgavens rammer har jeg i tillegg valgt å holde meg til en norsk kontekst, og jeg vil ha Norge som utgangspunkt i hele oppgaven. Selv om det finnes liknende soningsformer i andre nordiske land, har jeg besluttet å ikke trekke inn et internasjonalt perspektiv. Dette kunne gi en annen vinkling på oppgaven, men jeg anser datamaterialet og den norske konteksten som dekkende for dette prosjektet. Det vil dermed være det norske samfunnet som ligger til grunn for redegjørelsen og analysen, uten at jeg vil spesifisere dette videre i oppgaven.

1.5 Oppbygning og struktur

Utenom dette introduserende kapittelet, består oppgaven av åtte kapitler. I *kapittel to* presenteres straffens formål og tiltaket rusmestringsenheter i fengsel, før det redegjøres for straffegjennomføringsloven §12. Redegjørelsen skal bidra til å gi et innblikk i soningsformen, og gi en forståelse av hva den innebærer.

I *kapittel 3* presenteres tidligere forskning på §12-ordningen, effekter av behandling i institusjon og kombinasjonen av straff og behandling. Denne forskningen er valgt på bakgrunn av at jeg anser denne som relevant for oppgavens kommende analyse. I tillegg har forskningen bidratt til utformingen av oppgaven.

Kapittel 4 tar for seg oppgavens teoretiske rammeverk, hvor de ulike teoretiske perspektivene presenteres. Dette innebærer perspektiver på rettens virkninger, Foucault sitt perspektiv på makt og disiplin knyttet til institusjoner i samfunnet, samt skapelsen av subjekter. Videre presenteres konseptet empowerment i forbindelse med prinsipper og verdier i behandling.

Kapittel 5 er oppgavens metodedel. Etersom jeg har valgt å bruke to ulike metoder; deskriptive analyser og kvalitativ dokumentanalyse, er metodekapittelet todelt. I kapittelet vil det redegjøres for mine metodiske valg, oppgavens datamateriale og gjennomføring. Videre vil det presenteres styrker og svakheter i prosjektet, samt etiske hensyn.

Kapittel 6 er det første av tre analysekapitler. Her presenteres uttalte politiske mål og rettslige endringer som kan ha vært av betydning for bruken av §12 i den gitte tidsperioden. Disse ses i sammenheng med mine deskriptive analyser av nPRIS-materialet. Dette knyttes sammen med de teoretiske perspektivene og tidligere forskning. Kapittelet vil dermed ta for seg oppgavens overordnede problemstilling, som omhandler forholdet mellom formål og praksis i forbindelse med §2-ordningen.

Kapittel 7 tar for seg hvordan målgruppen for §12-soning omtales og beskrives som rettslige subjekter. Her er ulike samfunnsaktørers beskrivelser og oppfatninger om denne gruppen av sentral betydning. Funnene fra dokumentene som inngår i datamaterialet analyseres og diskuteres i lys av Foucault sitt perspektiv på subjektet, og hvordan ulike institusjoner skaper sosialt konstruerte subjekter. I dette kapittelet forsøker jeg dermed å svare på det første underspørsmålet i oppgaven.

Siste del av oppgavens analyse- og diskusjonsdel foregår i *kapittel 8*. Her fokuseres det på hvilke prinsipper som er fremtredende i strategien for behandling av målgruppen. Jeg vil

fokusere på oppgavens andre underspørsmål, hvor jeg diskuterer hvorvidt de uttalte prinsippene går i retning empowerment eller en form for disiplinær makt.

Kapittel 9 er det avsluttende kapittelet. Her vil oppgaven oppsummeres, og mine tanker om videre forskning kommer frem.

1.6 Begrepsavklaringer

I denne oppgaven har jeg valgt å omtale personer som enten bruker, er avhengige av, eller har problemer med rusmidler som **rusmiddelbrukere** og **personer med ruslidelser/problemer**. Gjennom tidene har disse personene blitt omtalt med ulike begreper i både faglitteratur og populærmedier, hvor spesielt *rusmisbrukere* og *narkomane* har vært fremtredende (Bramness 2014). Etter min mening kan begrepene rusmisbruker og narkomane oppfattes som stigmatiserende og bære et preg av fordommer, og jeg har dermed valgt å ikke benytte meg av disse. Begrepene jeg velger å anvende vil, etter min oppfatning, ikke oppleves som like støtende. Det er også viktig å påpeke at det ikke nødvendigvis er slik at alle personer som er brukere av rus selv opplever dette som et problem.

Videre har jeg valgt å omtale personer som er dømt til straff for **domfelte** og **straffedømte**, samt personer som soner dom i fengsel for **innsatte**. Personer som soner under straffegjennomføringsloven §12 omtaler jeg som **§12-sonere** eller **beboere**. Innsatte og domfelte vil benyttes om hverandre. Disse begrepene anser jeg som nøytrale og beskrivende, noe som ligger til grunn for hvorfor jeg valgte å anvende akkurat disse begrepene. Det kan samtidig argumenteres for at det er viktig å anvende begreper som for eksempel **fanger**, ettersom dette kan oppfattes som mer ærlig. Begrepene *innsatte* og *domfelte* kan forskjønne virkeligheten og få det til å høres finere ut enn virkeligheten gjenspeiler. Likevel velger jeg å anvende de nevnte begrepene, ettersom dette er begreper som anvendes i de utvalgte offentlige dokumentene.

Begrepet **behandling** kan defineres som spesifikke tiltak som iverksettes for å fjerne årsaken til sykdom eller problemer (Orrem 2018). I denne oppgaven innebærer begrepet hjelpende tiltak som settes i verk for å fjerne årsaken til problemer som kan føre til kriminalitet. Dette omfatter behandling for problemer knyttet til blant annet rus, psykiske lidelser, arbeid og sosialt liv (Kriminalomsorgen 2020). I forbindelse med soning under straffegjennomføringsloven §12 innebærer behandling individuelt tilpassede opplegg, som har til hensikt å gi nødvendig behandling og forebygge ny kriminalitet (Kriminalomsorgen 2017).

2 Straff, behandling og rehabilitering

I dette kapittelet vil det gis en generell redegjørelse av straffegjennomføringsloven §12. Det vil fokuseres på opprettelsen av ordningen, hvordan søknadsprosessen fungerer, retningslinjer for varigheten av opphold i institusjon og det vil gis eksempler på institusjoner som inngår i §12-ordningen. Før jeg kommer til denne redegjørelsen, vil jeg kort presentere straffens formål og konseptet «importmodellen». Avslutningsvis viser jeg til rusmestringsenheter og de alternative soningsformene elektronisk soning og narkotikaprogram med domstolskontroll.

2.1 Straffens formål

Straff kan defineres som et onde staten påfører en lovovertreder som følge av en begått lovovertrødelse (Andenæs, Rieber-Mohn, og Sæther 2016, 10). Straffen er et tilsiktet onde, og teorier om straffens formål deles gjerne inn i to hovedgrupper: *absolutte og relative straffeteorier*. Ut ifra de absolutte straffeteoriene er straffens formål å gjenopprette rettferdigheten, altså gjengjeldelse av krenkelsen som fant sted. Relative straffeteorier tar utgangspunkt i at straffen ses som et middel til å beskytte samfunnet, ved å forebygge fremtidige lovbrudd (Hauge 1996, Andenæs, Rieber-Mohn, og Sæther 2016). I sin bok trekker Hauge (1996) frem at den individualpreventive perioden innenfor kriminalpolitikk kan deles inn i to adskilte faser. Den første fasen bar preg av straff som sosialt forsvar, der straffen ble begrunnet med samfunnets behov for å beskytte seg mot lovbrøtteren. I den andre fasen ble fokuset rettet mot at straffen skulle reintegrere lovbrøtteren i samfunnet - altså straff som behandling. Det har dermed skjedd store rettslige endringer opp gjennom tidene, når det gjelder straff og hvordan samfunnet straffer lovbrøttere. I de eldste samfunnsdannelser var straffen preget av hevn, der avstraffelsen var kroppslig, brutal og skulle virke avskrekkende (Foucault 1999a). Derfra har straffen beveget seg mot tanken om rehabilitering der fokuset ikke lenger er fysisk avstraffelse og tvangsarbeid, men å endre individets personlighet, atferd og holdninger (Olesen 2013, 831).

Straffeutmåling og strafferammer indikerer hvordan vi som samfunn mener at vi kan behandle medmennesker som har begått handlinger som defineres som kriminelle (Olesen 2013, 825). Norsk fengselstenkning fra 1950-tallet til i dag bygger på en grunntanke om behandling og rehabilitering, med et fokus på arbeid, skolegang og forskjellige programmer som egnet for å motvirke ny kriminalitet (Mathiesen 2011, 49). Tanken om rehabilitering står dermed sterkt i dagens kriminalpolitikk. Et hovedmål med straffen er å rehabilitere og reintegrere lovbrøttere i samfunnet, slik at tilbakefall til kriminalitet blir mindre (Justis- og beredskapsdepartementet 2008).

2.2 Importmodellen

I løpet av 1970- og 80-tallet la det norske fengselsvesenet om til det som kalles for «importmodellen» (Helsedirektoratet 2016). Importmodellen baserer seg på at eksterne velferdsetater har faglig og økonomisk ansvar for sine fagområder som helse, utdanning, religiøse tjenester, bibliotek og arbeidsformidling i fengselet (Fridhov og Langelid 2017, 259). Fengselet er ansvarlig for alt som har med selve gjennomføringen av straffen å gjøre, sikkerhet og det fengselsfaglige, mens velferdstjenester importeres utenfra. Innsatte i fengsler har rett på samme velferdstjenester som enhver samfunnsborger, og det er dermed velferdsetatenes ansvar å yte disse tjenestene til fengselsbefolkningen. Straffegjennomføringsloven av 2001 er ifølge Fridhov og Langelid (2017) preget av rehabiliteringstankegangen, og det at innsatte har muligheten til å ta del i slike tjenester er en del av tanken om fengselet som arena for rehabilitering.

Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel skal dermed være på lik linje med helse- og omsorgstjenestene til den øvrige befolkningen. Dette innebærer at innsatte har rett til et tjenestetilbud tilpasset individets behov, på bakgrunn av en individuell vurdering (Helsedirektoratet 2016, 9). Kriminalomsorgen har ansvaret for å kartlegge innsatte og domfeltes behov for kontakt med primærhelsetjenesten, spesialisthelsetjenesten og sosialhelsetjenesten. I tillegg skal kriminalomsorgen legge til rette for at innsatte og domfelte følges opp og kan fortsette behandling for vedkommendes rusmiddelbruk. Om rusmiddelbrukere har startet tverrfaglig spesialisert behandling forut for straffegjennomføring, påpekes viktigheten av at spesialisthelsetjenesten (etter samtykke fra domfelte) informerer fengselslegen om betydningen av videre behandling. Kriminalomsorgen skal også legge til rette for at innsatte kan overføres til institusjon etter straffegjennomføringsloven §12 (Helse- og omsorgsdepartementet og Justis- og politidepartementet 2006, 3).

2.3 Rusmestringsenheter i fengsel

I norske fengsler finnes det til sammen 18 rusavdelinger som tilbyr rehabilitering og behandling for rusproblemer, hvorav 13 av disse er rusmestringsenheter. Rusmestringsenhetene er forsterkede enheter i fengslene som skal sikre god samhandling mellom kriminalomsorgen, spesialisthelsetjenesten og helse- og omsorgstjenesten i fengsel (Kriminalomsorgen 2021). Bakgrunnen for opprettelsen av rusmestringsenheter var å gi et tilbud til innsatte med omfattende rusproblemer – en gruppe som ofte har psykiske og/eller somatiske lidelser i tillegg (Justis- og beredskapsdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet 2013). Formålet er å tilby innsatte med problemer knyttet til rus behandling og rehabilitering, slik at de bedre kan

mestre egen livssituasjon og sitt rusproblem (Justis- og beredskapsdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet 2013). I disse enhetene har fengslene styrket bemanningen og spesialisthelsetjenesten har tilbud om poliklinisk behandling gjennom psykolog (Kriminalomsorgen og Helsedirektoratet 2016). Et opphold i rusmestringsenhet skal bidra til å starte en endringsprosess, i tillegg til å motivere den innsatte til å sone siste delen av straffen i behandlingsinstitusjon utenfor fengselet, eller oppsøke behandling etter løslatelse (Ødegård og Amundsen 1998, Helgesen 2020, Helsedirektoratet og Kriminalomsorgsdirektoratet 2016). Rusmestringsenhetene har samlet sett en kapasitet på 109 plasser, noe Helgesen (2020) påpeker at utgjør i underkant av 4% av det totale antall fengselsplasser i Norge.

Det som skiller rusmestringsenhetene fra §12-soning er hovedsakelig at rusmestringsenhetene befinner seg i fengselet, mens §12-soning foregår i behandlingsinstitusjoner utenfor fengselet. I rusmestringsenhetene består bemanningen av fengselsbetjenter og miljøarbeidere, i tillegg til psykolog fra spesialisthelsetjenesten. Både fengselsbetjentene og miljøarbeiderne skal utføre rehabiliteringsoppgaver, men det er kun betjentene som skal utføre oppgaver som går på sikkerhet og kontroll (Helgesen 2020). Enhetene er en del av fengselet og kriminalomsorgens regime. Giertsen og Rua (2014, 159) fremhever at «Avdelingene er særegne sosiale fenomen, små enheter hvor folk lever tett sammen fysisk i rom og tid, sosialt atskilt i roller og oppgaver, innenfor de fysiske, juridiske og organisatoriske rammene som fengslet gir». Dette skiller seg fra soning i behandlingsinstitusjon, ettersom institusjonene ikke er underlagt kriminalomsorgen og dermed ikke kan pålegges å følge straffegjennomføringslovens regler om kontroll (Kriminalomsorgen 2017). Det er dermed ingen fengselsbetjenter som utøver sikkerhetsoppgaver og kontroll i behandlingsinstitusjonene.

Mange innsatte som soner i fengsel kan ha behov for behandling av rusmiddelproblemer, psykiske problemer eller andre levekårsutfordringer, som vanskelig kan gis i fengsel (Helsedirektoratet og Kriminalomsorgsdirektoratet 2016). Noen argumenterer for at fengselet ikke er en egnet arena for (rus)behandling (Skotland 2010, Giertsen og Rua 2014). Dermed kan soning i behandlingsinstitusjon være relevant, ettersom det i disse institusjonene foregår spesialisert behandling med kompetente behandlere.

2.4 Straffegjennomføringsloven §12

Den nye straffegjennomføringsloven¹ ble endret ved lov den 15. juni 2001 og trådte i kraft fra 1. mars 2002 (Straffegjennomføringsloven 2001). §12 i straffegjennomføringsloven lyder som følger:

Straffen kan i særlige tilfeller helt eller delvis gjennomføres ved heldøgnsopphold i institusjon dersom oppholdet er nødvendig for å bedre domfeltes evne til å fungere sosialt og lovlydig, eller andre tungtveiende grunner taler for det. Den domfelte skal kunne holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet. Kriminalomsorgen skal ikke beslutte slik gjennomføring hvis sikkerhetsmessige grunner taler mot det eller det er grunn til å anta at domfelte vil unndra seg gjennomføringen (Straffegjennomføringsloven 2001).

Dette vil si at om det er nødvendig for den domfeltes evne til å fungere sosialt og lovlydig etter soning, kan straffen gjennomføres i behandlingsinstitusjon utenfor fengselet. På denne måten kan domfelte tilbringe hele eller deler av fengselsstraffen utenfor selve fengselet, i en behandlingsinstitusjon eller under et tiltak (Ploeg 2006). Behandlingen flyttes dermed ut av fengselet og inn i velegnede behandlingsinstitusjoner med spesialisert kompetanse på området for problematikken. Samtidig er et slikt opphold en del av straffegjennomføringen, selv om dette foregår i en institusjon utenfor fengsel. I disse institusjonene rettes det oppmerksomhet mot de bestemte problematikkene som anses som en viktig del av årsaken til den domfeltes kriminelle handlinger, og som hindrer vedkommende i å avstå fra kriminalitet i fremtiden (Ploeg 2006, 21). Dette kan være problemer knyttet til rusmidler, lettere psykiske problemer, atferdsforstyrrelser, tilpasningsproblemer eller en kombinasjon av disse (Kriminalomsorgen 2020, Ploeg 2006). Selv om alle disse nevnte problematikkene kvalifiserer til soning under §12, er de fleste overføringer til rusbehandlingsinstitusjoner (Justis- og beredskapsdepartementet 2015).

Formålet med å sone hele eller deler av fengselsstraffen i behandlingsinstitusjon, er å gi den domfelte nødvendig behandling og rehabilitering, samt bidra til å lette overgangen til samfunnet etter løslatelse (Kriminalomsorgen 2017, 1). Det uttrykkes også at denne formen for soning skal redusere tilbakefall til ny kriminalitet, i tillegg til å frigjøre ordinær kapasitet i kriminalomsorgen (Justis- og beredskapsdepartementet 2015, Ploeg 2006). En intensjon med denne ordningen er dermed å behandle bestemte problematikker som anses å være en av

¹ Opprinnelig fengselsloven.

årsakene til vedkommendes kriminelle handlinger, slik at den domfelte kan leve et liv uten kriminalitet.

Videre sier lovens forskrift at:

Gjennomføring av straff skal som hovedregel være påbegynt i fengsel før overføring til straffegjennomføring i institusjon finner sted. Domfelte kan unntaksvis gis adgang til å gjennomføre hele straffen i institusjon dersom særlige og tungtveiende grunner tilsier det. (...) Opphold i institusjon skal normalt ikke strekke seg utover 12 måneder. Innvilgelse av søknad om dispensasjon fra denne regelen kan gis av nærmeste overordnede nivå dersom særlige og tungtveiende grunner tilsier det (Forskrift om straffegjennomføring § 3-5 2002).

En overføring til §12 kan dermed skje når som helst i straffegjennomføringen, men vanligvis finner et slikt opphold sted mot slutten av soningen. Dette skyldes tanken om at oppholdet skal bidra til å lette overgangen fra fengselet til samfunnet. En overføring på et tidlig tidspunkt i straffegjennomføringen kan for eksempel være aktuelt om den innsatte har behov for å gjennomføre et behandlingsopplegg for å være bedre i stand til å fungere i fengsel (Storvik 2017, 167). Om det er slik at straffen er påbegynt i fengsel vil en overføring til behandlingsinstitusjon gjerne skje etter opphold i en rusmestringsenhet, men dette er ikke et kriterium (Ødegård og Amundsen 1998, NOU 2019: 26 2019). Ettersom domfelte til enhver tid i straffegjennomføringen har mulighet til å søke om §12-soning, gjelder dette også personer som befinner seg i soningskø. I avgjørelser om gjennomføring av hele straffen i institusjon, skal det legges vekt på straffetidens lengde og hvorvidt den aktuelle institusjonen kan tilby et opplegg som tilsier at hele straffen kan gjennomføres under oppholdet (Storvik 2017, 174). Det er essensielt at et behandlingsopphold skjer på et tidspunkt i straffegjennomføringen der det oppleves som hensiktsmessig.

For å kunne kvalifisere til soning i behandlingsinstitusjon finnes det visse krav og retningslinjer, både for den domfelte og de aktuelle institusjonene. En overføring til §12 er kun aktuelt dersom:

- det vil kunne bidra til å forebygge ny kriminalitet
- kriminalomsorgen ikke har et tilbud som imøtekommer den domfeltes særlige behov
- det ligger tilsagn om plass fra behandlingsinstitusjon og informasjon om oppholdets lengde
- det etter en konkret vurdering anses som sikkerhetsmessig forsvarlig

(Kriminalomsorgen 2017, Ploeg 2006)

Det er ikke slik at noen institusjoner kvalifiserer til «§12-institusjoner» basert på virksomheten de driver, mens andre ikke. Noen institusjoner kan ha et *bestemt* behandlingsopplegg som passer *bestemte* domfelte under *visse* vilkår (Ploeg 2006, 24, Kriminalomsorgen 2017). Dermed er det ikke på forhånd plukket ut enkelte institusjoner som driver et spesielt behandlingsopplegg, men institusjoner kan være kvalifisert om de kan tilby et behandlingsopplegg som er individuelt tilpasset den domfelte². Den aktuelle institusjonen må ligge i Norge, ha døgnskategorisk bemanning og ha permisjonsordninger som samsvarer med de i kriminalomsorgen. I tillegg pålegges det et totalforbud mot alkohol og andre rusmidler, og institusjonen skal ha forsvarlige rutiner som sikrer kontroll på dette området (Ploeg 2006, 24). Om institusjonen bruker tidligere klienter som ledere eller har skolegang eller arbeidsplassing som en del av sitt behandlingsopplegg, må dette være sikkerhetsmessig forsvarlig (Storvik 2017, 171). Selv om den domfelte oppholder seg i en behandlingstilstedelse, er dette fortsatt en del av straffegjennomføringen.

2.4.1 Opprettelsen av §12-ordningen

Fengselsloven fra 1933 åpnet mulighetene for at innsatte kunne overføres fra fengsel til daværende «tvangsarbeidshus» eller «kuranstalt» for å fullbyrde straffen der (Ødegård og Amundsen 1998, Ploeg 2006). §25 i denne loven bestemte at i tillegg til arbeid, var det også mulig for fanger å få behandling i slike institusjoner. Senere, med den nye fengselsloven fra 1958, ble rehabiliteringstanken styrket, noe som gjorde at manglende evner til arbeid og tilpasning ga grunnlag for overføring til institusjon. Optimismen om behandling og rehabilitering rådet i kriminalomsorgen på denne tiden, og menneskene som ble fengslet, dømt til sikring, arbeid eller tvangsarbeid måtte underkastes behandling (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 33). I løpet av 70- og 80-tallet ble begreper som «arbeidshus» fjernet, og paragrafens virkeområde ble stadig utvidet. Med tiden økte mulighetene for behandling, og det ble etter hvert mulig å sone i institusjon fra begynnelsen av straffegjennomføringen, ikke nødvendigvis kun mot slutten (Ploeg 2006, 22).

I 2001 ble den nye loven om gjennomføring av straff vedtatt, og denne avløste dermed fengselsloven av 1958. Sett i forhold til fengselsloven, gir straffegjennomføringsloven større fleksibilitet med tanke på individuell tilpasning, samt en utvidet mulighet for å gjennomføre

² Frelsesarmeens Elevator omtaler seg selv som en §12-institusjon og har 30 plasser som er finansiert av Kriminalomsorgsdirektoratet. https://frelsesarmeen.no/fengselsarbeid/elevator?gclid=Cj0KCQiA3smABhCjARIsAKtrg6K45jG6QoAAu7MewxvE4r_4s3GVUHHESjeVmcNgAuU-n922JGoVQIAaAt28EALw_wcB

ubetinget fengselsstraff i en institusjon (Storvik 2017, 21-22). Perioden fra ca. år 2000 til nå kan sies å være preget av et fokus på empowerment og samarbeid, med individuelle tilpasninger i sentrum. Troen på straff som virkemiddel i ruspolitikken er på retur (Helgesen 2020).

2.4.2 Søknadsprosessen

Den domfelte må selv søke om overføring til §12. I vurderingen av søknaden skal det legges vekt på den domfeltes behandlingsbehov, motivasjon og mulighet for å nyttiggjøre seg institusjonens tilbud. I tillegg bør domfeltes alder, fysiske og psykiske helsetilstand, sosiale og familiære forhold tas i betraktning (Kriminalomsorgen 2017, 2). Det skal gjøres en konkret vurdering i hvert enkelt tilfelle, og det skal dermed vurderes om den domfelte ønsker å gjøre noe med sin livssituasjon eller om vedkommende kun har et ønske om friere soningsforhold (Storvik 2017, 169). Om den domfelte søker om helgjennomføring etter §12, skal søknaden behandles av den regionen i kriminalomsorgen som har ansvar for innkalling til straffegjennomføring (Storvik 2017, 177). I slike tilfeller er det ofte slik at den domfelte allerede oppholder seg i en behandlingsinstitusjon på frivillig basis, og soning av dom i fengsel kan være uheldig med tanke på behandlingsresultater og tilbakefall (Ploeg 2006, 79). Om domfelte som befinner seg i soningskø er informert om §12-ordningen før innsettelse i fengsel, vil det også være mulig å søke om helgjennomføring i institusjon. Dette avhenger derimot av domfellelse, domslengde og individuelle hensyn.

Ved søknad om delgjennomføring skal denne behandles av enheten hvor den domfelte er registrert for straffegjennomføring (Kriminalomsorgen 2017, 10). I disse tilfellene, der søknaden kommer fra en innsatt i fengsel, påpeker Ploeg (2006) at fengselsbetjenter ofte spiller en stor rolle. Betjenter kan blant annet bidra med formulering av søknaden, valg av institusjon og andre praktiske råd. I tillegg er det allmenn praksis at det følger en skriftlig vurdering fra en kontaktbetjent i etterkant av en søknad (Ploeg 2006, 81). Videre sendes søknaden til spesifikke ansatte i fengselet som tar seg av det videre arbeidet, før det til slutt er ledelsen som tar en avgjørelse (Ploeg 2006).

2.4.3 Oppholdets varighet

Som hovedregel skal straffegjennomføring i behandlingsinstitusjon ikke overstige 12 måneder, med mindre det finnes tungtveiende grunner som taler for dette. Samtidig er det slik at svært korte opphold sjeldent er aktuelle. Korte opphold kan kun innvilges om det er sannsynlig at den domfelte kan nyttiggjøre seg dette (Kriminalomsorgen 2017, 4). I sin evaluering av §12-ordningen, trekker Ploeg (2006) frem svar fra to behandlingsinstitusjoner, der begge påpeker at lengden på oppholdet er viktig med tanke på utbytte av behandlingen.

Om det skulle oppstå brudd på vilkår og forutsetninger underveis i institusjonsoppholdet, skal det vurderes om domfelte bør overføres til fengsel, annen gjennomføringsform eller fortsette oppholdet. Gjennom hele oppholdet skal det være kommunikasjon mellom fengselet og institusjonen, og ved brudd på vilkår skal fengselslederen for fengselet der straffen opprinnelig skulle gjennomføres, varsles (Storvik 2017). Opphør av oppholdet kan også skje ved at domfelte innvilges prøveløslatelse eller løslatelse etter endt straffegjennomføring direkte fra institusjonen (Kriminalomsorgen 2017). På denne måten er ordningen ment å bidra til en mindre belastende overgang fra fengsel til samfunnet.

2.4.4 Institusjonene

Ved valg av institusjon skal det legges vekt på om hensynet til sikkerheten ivaretas og om institusjonens behandlingsopplegg gjennomføres slik at oppholdet kan godtas som gjennomføring av straff. I tillegg er det slik at de enkelte institusjonene må godkjennes etter en konkret vurdering i hver individuelle sak (Kriminalomsorgen 2017). Ettersom det ikke er faste og forhåndsgodkjente «§12-institusjoner» og institusjonene ikke er underlagt kriminalomsorgen, er det naturligvis slik at behandlingsopplegget og behandlingsprinsipper varierer mellom institusjonene.

Tyrilistiftelsen er et eksempel på en stiftelse som tilbyr behandling av personer med alvorlig rusavhengighet, og som tar inn domfelte som ønsker å sone i henhold til straffegjennomføringsloven §12 (Tyrili 2021a). I Tyrili-enhetene uttrykkes det at fellesskapet er viktig, og rutiner samt tydelige forventninger til beboerne er i fokus. Arbeidet innebærer blant annet samtaler med beboeren, etablering av kontakt med vedkommendes familie og nettverk og utvikling av en individuell plan. Hverdagen i disse behandlingsinstitusjonene består blant annet av morgenmøter, gjennomføring av arbeidsoppgaver, felles måltider og individuelle tilrettelagte avtaler som for eksempel undervisning, samtalegrupper eller nettverksarbeid. I tillegg er aktiviteter, turer og treningsreiser hjem til familie og venner en del av deres tilbud (Tyrili 2021c). Det påpekes at fellesskapet setter rammen for trygghet og ærlighet, noe som kan bidra til å holde avstand til rus og kriminalitet (Tyrili 2021b).

Som nevnt behøver ikke en overføring til behandlingsinstitusjon å skje kun på bakgrunn av problemer knyttet til rus. *Elevator*, som er drevet av frelsesarmeen, er en institusjon med 30 plasser finansiert av Kriminalomsorgsdirektoratet, som ønsker å være en «heis» tilbake til samfunnet. Elevator driver med tilbakeføringstiltak og sosial rehabilitering, i form av bo-, sosial- og arbeidstrening (Graf 2020). Deres mål er at beboere ved løslatelse skal ha en trygg bolig, en meningsfull jobb, forutsigbar økonomi og et godt sosialt nettverk. Alle beboere tildeles

en primærkontakt med ansvar for oppfølgingen. Den domfeltes behov kartlegges og det utarbeides en plan for behov i forbindelse med løslatelse (Frelsesarmeen 2021). Det fokuseres på motivasjonsarbeid, sosial trening, omsorg og annen praktisk bistand. I boligen foregår det beboermøter, sosialisering og matlaging, kontakt med hjelpeapparatet (NAV) og veiledning i økonomi (Graf 2020).

Som nevnt, anser jeg slike institusjoner som rettslige institusjoner. Behandlingsopplegg, innhold og prinsipper kan variere fra institusjon til institusjon, men samlet sett har de ett felles mål: å gi domfelte nødvendig behandling og rehabilitering for problemer som medvirker til kriminalitet.

2.5 Elektronisk soning og narkotikaprogram med domstolkontroll

Elektronisk soning (heretter forkortet til EK) er en alternativ straffereaksjon til fengsel, som innebærer muligheten til å sone i eget hjem. Ved bruk av elektronisk fotlenke kan kriminalomsorgen til enhver tid overvåke hvor vedkommende befinner seg, og dermed sjekke om domfelte overholder vilkårene for denne straffegjennomføringen (Tilbakeføring 2019). Narkotikaprogram med domstolkontroll (heretter forkortet ND) er i likhet med EK, et alternativ til fengselsstraff. ND er ment for personer med problemer knyttet til rusmidler, som har begått kriminalitet. Straffen blir individuelt tilpasset den enkelte, og har til hensikt å være rehabiliterende. ND innebærer blant annet krav om å følge opp rusbehandling, fysisk helse, psykisk helse og opplæring. Samtidig er domstolen ansvarlig for å følge opp den enkelte, med møter hvor det kontrolleres at vilkårene overholdes (Tilbakeføring 2019).

Disse alternativene til ubetinget fengselsstraff er relevante for personer som idømmes mindre alvorlige dommer, og som ikke utgjør en sikkerhetsmessig trussel for samfunnet. Dette innebærer at personer som befinner seg i målgruppen for §12-soning, også kan være i målgruppen for EK eller ND. Det kan tenkes at flere som var aktuelle for §12-soning i stedet gikk direkte til ND, ettersom det hevdes at en nedgang i antall soninger under §12 skyldes en vekst i antall som dømmes til ND. (NOU 2019: 26 2019).

3 Tidligere forskning

I dette kapittelet vil det presenteres studier og evalueringer som anses som relevante for denne oppgavens hovedproblemstilling og underspørsmål. Det vil ikke være hensiktsmessig, eller rom for, å gi en fullstendig oversikt over all eksisterende forskning på feltet som omhandler straff og (rus)behandling. Det vil derfor gis korte presentasjoner av forskning og evalueringer som har vært av betydning for oppgavens utforming og fokusområde.

3.1 Forskning på §12-ordningen

Det ser ut til at §12-soning er et lite undersøkt område når det kommer til forskning. Det er gjort mye forskning på rusbehandling innenfor fengslene, altså rusmestringsenheter og tiltak som for eksempel *Stifinner'n*, men mindre når behandling underveis i straffegjennomføringen flyttes ut av selve fengselet. Dette kommer frem i utredningen fra Rusreformutvalget (NOU 2019: 26 2019, 231), der det påpekes at det ikke er gjort noen systematisk forskning på erfaringer med §12-soning under selve oppholdet, situasjonen ved løslatelsestidspunktet eller ved tilbakefall til rus og kriminalitet, blant de domfelte.

Det kan derimot vises til en evaluering av §12-soning gjennomført av Kriminalomsorgens høgskole og utdanningssenter (heretter forkortet til KRUS) i 2006, der det ble foretatt intervjuer av fengsler, behandlingsinstitusjoner og §12-sonere (Ploeg 2006). Målet var å undersøke hvordan endringene i forbindelse med straffegjennomføringsloven påvirket §12-virksomheten. Her trakk noen av de innsatte selv frem fordeler ved å sone i institusjon fremfor i fengsel. Tre av svarene som gikk igjen var: 1) å jobbe med rus- og annen problematikk, 2) å forberede seg på en overgang til samfunnet og 3) mer bevegelsesfrihet (Ploeg 2006, 159). Dette samsvarer i stor grad med formålene med soningen, men det er viktig å ta hensyn til at de innsatte kan ha gitt ønskelige svar, samt at ordbruken kan tilhøre institusjonene (Ploeg 2006, 159).

Basert på datamaterialet i evalueringen fra KRUS, konkluderes det blant annet med at rusreformen fra 2004 har hatt en større påvirkning på §12-virksomheten enn endringene som ble gjort i forbindelse med straffegjennomføringen i 2002. Det påpekes at rusreformen til en viss grad har motvirket bestemte intensjoner i straffegjennomføringsloven, herav mindre bruk av institusjoner som driver en virksomhet som ikke relateres til rus (Ploeg 2006). Av evalueringen kommer det også frem at det eksisterer en uklarhet i regelverket som omfatter §12, noe som fører til ulik praksis i forberedelser, behandling og avgjørelser av søknader om overføring til §12 (Ploeg 2006). Evalueringen konkluderer med at søkeprosessen og søknadsskjema for §12-soning bør standardiseres, ettersom det her eksisterer ulik praksis i

fengslene (Ploeg 2006). Dette støttes av nyere evalueringer, der Oslo Economics (2020) anbefalte at det burde gjøres en grundig vurdering av praksis og rutiner for søknad og overføring til §12-soning. Det påpekes at lang tid mellom søknad og faktisk overføring til §12-institusjon for mange kan innebære at det er for liten tid igjen av fengselsstraffen, slik at det ikke er aktuelt å overføres til behandlingsinstitusjon (Oslo Economics 2020, 49).

Nylig har Oslo Economics vurdert det samlede tilbudet for personer med rusmiddelproblematikk under straffegjennomføring. Her kommer det frem at det de siste årene har vært en nedgang i antall overføringer til §12-soning, og at dette blant annet kan skyldes en nedgang i antallet som idømmes ubetinget fengselsstraff, samt lang ventetid i forbindelse med behandling av søknader om §12-soning (Oslo Economics 2020, 5). Hele prosessen fra at en domfelt ønsker å søke overføring til §12 og til en faktisk overføring (eventuelt skjer), er dermed gjenstand for diskusjon i den eksisterende forskningen på §12-ordningen.

3.1.1 Tilbakefall

I 1998 ble det gjennomført en studie av utformingen av §12-soning og effekten av dette som et kriminalitetsforebyggende tiltak. Ødegård og Amundsen (1998) brukte strafferegisterdata for å analysere effekten av §12-virkosomheten, ved å se på tilbakefall blant narkotikadømte. Deres analyser viser at personer som har gjennomført soning i en §12-institusjon har *større* sannsynlighet for tilbakefall til kriminalitet enn personer som ikke har sonet i en slik institusjon. I tillegg trekkes det frem at sannsynligheten for tilbakefall til ny kriminalitet øker med antall dommer personen har pådratt seg tidligere. Basert på deres utvalg har domfelte som ble overført til §12-soning en høyere gjennomsnittsfrekvens av tidligere dommer, i tillegg til flere soningsdager (Ødegård og Amundsen 1998, 26). Det konkluderes med at de *ikke* har funnet en preventiv effekt av §12-soningen, når det gjelder tilbakefall til kriminalitet.

Det kan se ut til at forskning på tilbakefall i forbindelse med §12-soning har motstridende resultater når det kommer til den individualpreventive effekten av straffen. I en artikkel av Bergsgard og Danielsen (2013) presenteres det resultater fra deres evaluering av *Stifinner'n*, et rusbehandlingstiltak i Oslo fengsel. I motsetning til Ødegård og Amundsen (1998) viser resultatene at sannsynligheten for tilbakefall blant innsatte som påbegynner soning etter §12 *synker*, sammenliknet med kontrollgruppen (Bergsgard og Danielsen 2013, 19). I utredningen fra Rusreformutvalget (NOU 2019: 26 2019) vises det til en tilbakefallsstudie som samsvarer med dette. Her trekkes det frem at blant personer som ble løslatt fra fullført §12-soning var tilbakefallsprosenten betydelig lavere enn gjennomsnittet for narkotikadømte. Basert på dette,

indikeres det at denne formen for soning er et hensiktsmessig kriminalitetsforebyggende alternativ til fengsel (NOU 2019: 26 2019, 231).

3.2 Effekten av (rus)behandling

Det finnes en del forskning på behandling- og rehabiliteringseffekter av rusbehandling, både i fengselsinstitusjonen og utenfor straffekontekst. Basert på evalueringer av flere hundre rehabiliteringsprogrammer av innsatte i fengsel i USA og Canada, konkluderte Martinson (1974) at rehabilitering av innsatte i fengsel ikke hadde ønsket effekt. Artikkelen bidro til å skape en allmenn oppfatning om at «nothing works» når det gjaldt rehabilitering av innsatte på 70-tallet (Helgesen 2020). Dette fikk stor oppmerksomhet og innvirkning på beslutningstakere og politikere, og en pessimisme undergravde troen på idealet om rehabilitering (Helgesen 2020, Sarre 2001). I løpet av 1990 årene viste forskning på behandlingstiltak til mer lovende resultater, og det oppsto en ny tro på at enkelte tiltak kunne redusere tilbakefall (Helgesen 2020, 53). McGuire og Priestly referert i Helgesen (2020) påpekte at fengslenes organisering ikke var egnet eller fylte kravene for at behandlingstiltakene skulle ha effekt. Dermed ble det utformet generelle prinsipper som måtte følges for at behandlingen i fengsel skulle «fungere» best mulig. Denne nye troen på at behandling nytter og «what works»-tankegangen ledet senere til opprettelsen av rusmestringsenheter i Norden. Helgesen (2020) viser til hvordan forskningen på dette området har ledet til etablering av rusmestringsenheter, og at empowerment-idealer som mestring og samarbeid er blitt fremtredende idealer i rehabiliteringen av innsatte i de nordiske landene.

Det at en domfelt har gjennomført §12-soning sier lite om kvaliteten på behandlingen i institusjonen (Ødegård og Amundsen 1998, 26). Noe som derimot kan tenkes å ha betydning for effekten av rehabiliteringen, er behandlingsoppholdets varighet. Dette påpekes også i rapporten fra KRUS, der to institusjoner trekker frem at «*man skal være her i 12-15 måneder for å få utbytte av behandlingen. Dersom man ikke får mer enn 2-3 måneder, kommer man ikke særlig lenger enn å kartlegge ...*» (Ploeg 2006, 123). Dette utsagnet styrkes av Simpson (1981, 879) ettersom han, i sin studie, fant en signifikant forskjell når det gjaldt tilbakefall til skadelig bruk av rusmidler og lengden på behandlingsoppholdet. Studien viste en signifikant forskjell mellom personer som hadde mottatt behandling i inntil 3 måneder og personer som mottok behandling i mer enn 3 måneder. Personer som mottok behandling i mindre enn 3 måneder hadde større sannsynlighet for tilbakefall til rus. Dette samsvarer med et av funnene i studien til Ødegård og Amundsen. Svært mange av overføringene til §12 hadde kort varighet, der 60% av oppholdene hadde en varighet på 3 måneder eller mindre (Ødegård og Amundsen 1998, 28).

Ved å sammenlikne de som hadde opphold i §12-institusjon på inntil 3 måneder med de som hadde et opphold på mer enn 3 måneder, fant Ødegård og Amundsen en forskjell i tilbakefall. §12-sonere med opphold på mer enn 3 måneder hadde mindre tilbakefall enn §12-sonere med kortere opphold, men det påpekes at denne forskjellen ikke er statistisk signifikant (Ødegård og Amundsen 1998).

Et hovedtema i den tidligere forskningen på §12-ordningen er tilbakefall til ny kriminalitet, der det fokuseres på effekten av behandlingen. Den viser til ulike resultater, der den nyere forskningen påpeker at §12-soning bidrar til å redusere sannsynligheten, mens eldre forskning har vist en mindre kriminalitetsforebyggende effekt av denne soningsformen. Oppholdets lengde kan også ha en påvirkning på tilbakefall (Simpson 1981). Den 1. mars 2002 trådte den nye straffegjennomføringsloven i kraft, noe som skapte konsekvenser for kriminalomsorgens innhold og organisering (Ploeg 2006, 13). Dermed kan man stille spørsmål om det er slik at dette også kan ha en innvirkning på motstridende resultater i eldre og nyere forskning.

Likevel viser ikke forskningen *hva* som kjennetegner personer som overføres til §12-soning, annet enn at de innehar problemer som faller innenfor de nevnte behandlingsområdene. I evalueringen fra Kriminalomsorgen konkluderes det med at §12-ordningen er for lite kjent blant de domfelte og at søkeprosessen er for krevende (Ploeg 2006, NOU 2019: 26 2019). Kan disse faktorene ha noe å si for *hvem* som ender opp med å søke om overføring? I etterkant av evalueringen har det imidlertid skjedd en standardisering av søkeprosessen og behandlingen av saker.

3.3 Kombinasjonen av straff og behandling

Selv om det ikke er gjort mye forskning spesifikt på §12-soningen og opplevelser rundt dette, finnes det en del forskning på kombinasjonen av kontroll, straff og behandling i fengslene (Giertsen og Rua 2014) som kan anses som relevant for denne oppgaven. Selv om rusmestringsenheter skiller seg fra det å sone i behandlingsinstitusjon, kan forskning på rusmestringsenhetene likevel være relevant for denne oppgaven. Dette på bakgrunn av at soning i en rusmestringsenhet innebærer rehabilitering innenfor straffekontekst, der elementer av kontroll og sikkerhet kombineres med rehabilitering.

Forskning på kombinasjonen av straff og behandling viser interessante funn, både når det kommer til ansattes perspektiver og innsattes perspektiver. Blant annet har Giertsen og Rua (2014) undersøkt fengselsbetjentes og helse- og sosialarbeideres opplevelser av kombinasjonen av straff og velferd i norske rusmestringsenheter. De to ansattgruppene skal

utforme både det fengselsmessige og det sosialfaglige innholdet i rusmestringsenhetene, noe som innebærer ulike arbeidsoppgaver. De fant at utøvelsen av straff og velferd skjedde i adskilte sosiale rom; det fengselsmessige, det sosialfaglige og det uorganiserte. Disse ble holdt adskilt fra hverandre til tross for at arbeidet foregikk på samme fysiske område. Samtidig kommer det også frem at de to ansattgruppene til tider utførte hverandres oppgaver og dermed trådte inn i ulike roller innenfor fengselets rammer (Giertsen og Rua 2014).

Relatert til sistnevnte funn i studien til Giertsen og Rua (2014) fant Kolind (2015) i sin studie av danske fengselsbetjenters holdninger til rusmiddelbruk blant innsatte, at kombinasjonen av straff og behandling skapte en tosidig rolle for de ansatte. Studien viser til at et strengere kontrollregime i danske fengsler kombinert med økt fokus på rusbehandling, har ført til dilemma mellom straff og behandling, noe som skaper en hybrid rolle for fengselsbetjenter (Kolind 2015, Mjåland 2013, Helgesen 2020). Noen ansatte trakk frem at det å utøve mer kontroll vil skape en mindre rehabiliterende atmosfære i fengselet (Kolind 2015, 805).

I tillegg til et ansattperspektiv, har Mjåland (2015) undersøkt innsattes erfaringer i rusmestringsenheter, der makt og forholdet mellom straff og behandling sto i fokus. Mjåland fant at kombinasjonen av kontroll, straff og behandling bidro til å skape usikkerhet og forvirring hos de innsatte. Det påpekes at en praksis med fokus på kontroll (i en rusmestringsenhet) hadde en skadelig virkning på skapelsen av tillit og personlige relasjoner mellom ansatte og innsatte (2015, 788). Ansatte uttrykte at det var givende og meningsfullt å arbeide aktivt med rehabiliteringsarbeid, men påpekte samtidig at russamtaler bryter med den tradisjonelle avstraffelseslogikken (Mjåland 2013, 33). Studien viser til at en nedverdiggende kontroll under dispensering av medisiner og mangel på konfidensialitet i leveransen av behandling går imot de rehabiliterende målene i rusmestringsenhetene og norsk straffepolitikk for øvrig (Mjåland 2015). Kombinasjonen av straff og behandling innenfor fengselet innebærer at grenser for rollene som kontrollører og hjelpere kan oppleves som uklare (Giertsen og Rua 2014).

I sin avhandling oppsummerer Helgesen (2020) ulike studier som har sett på ansattes erfaringer i forbindelse med kombinasjonen av straff og hjelp. Her trekkes det frem at rusmestringsenhetene på ulike måter påvirker yrkesroller, yrkesidentitet, handlingsrom og utøvelse av skjønn. Helgesen har selv undersøkt hvordan idealer om empowerment og samarbeid uttrykkes og balanseres i behandlingen av rusmiddelbrukere innsatt i norske fengsler. Resultatene i avhandlingen viser at den praktiske implementeringen av empowerment-idealene utgjør en ny subtil styringsteknologi som administrerer og kontrollerer innsatte og deres handlinger. Samtidig viser hun til at det eksisterer store forskjeller mellom

rusmestringsenhetene når det gjelder behandling av innsatte (Helgesen 2020). Forskningen viser dermed til ulike resultater, med tanke på innsatte og ansattes opplevelser av balansen mellom straff og behandling.

4 Teoretiske perspektiver

I denne delen vil jeg presentere de teoretiske perspektivene som danner grunnlaget for analysen av oppgavens datamateriale. Oppgaven fokuserer, som nevnt, på soning under straffegjennomføringslovens §12, hvordan målgruppen for §12 beskrives som rettslige subjekter og hva slags prinsipper som er gjeldene i behandlingen av målgruppen. §12-ordningen innebærer soning i behandlingsinstitusjon utenfor fengselet, og derfor kan teoretiske perspektiver som omhandler retten, dens institusjoner og brukervedvirkning tenkes å være relevante. Dermed har jeg valgt å bruke Foucault sitt perspektiv på *makt, disiplin* og *subjektet*, i tillegg til prinsipper knyttet til *empowerment* for å belyse mitt datamateriale. Samtidig er det relevant å vise til perspektiver på rettens virkninger i samfunnet. Det er viktig å påpeke at det finnes flere relevante teorier og perspektiver som kan belyse datamaterialet på andre måter, men av hensyn til oppgavens rammeverk har jeg foretatt en avgrensning på de nevnte perspektivene. Disse perspektivene er relevante for mitt formål, og gir en interessant vinkling på oppgaven.

I det følgende vil jeg kort redegjøre for inndelinger innenfor rettens virkninger. Deretter vil jeg presentere Foucault og hvordan han kan betraktes i en retts sosiologisk kontekst, før jeg redegjør for hans perspektiv på makt, disiplin og deretter subjektet. Videre presenteres perspektivet empowerment. Sammen utgjør disse perspektivene det teoretiske rammeverket for oppgaven, og disse vil anvendes til å belyse den innsamlede empirien.

4.1 Rettens virkninger

Alle lover har, teoretisk sett, en virkning på menneskelig atferd. Etter kommuniseringen av lover, regler eller retningslinjer kan det undersøkes hvorvidt mennesker og institusjoner gjør det som forventes av dem (Friedman 2016, 5). Ved å kommunisere et rettslig budskap til samfunnsborgere, forespør retten en form for handling. Friedman viser til begrepet «impact», noe som kan oversettes med «virkninger». Han påpeker at begrepet innebærer atferd knyttet til en spesifikk lov, regel eller institusjon (Friedman 2016, 2). Rettslige virkninger kan være *direkte* eller *indirekte*, altså umiddelbare virkninger eller ringvirkninger som oppstår i ettertid. Disse virkningene omhandler endringer som finner sted i etterkant av og på grunn av aktivitet innen det rettslige systemet. Indirekte virkninger omtaler Friedman som «ripple effects», som kan være virkninger i form av endringer i holdninger, normer og mentalitet. En direkte virkning av en lov kan for eksempel være at staten øker en avgift, der samfunnsborgere godtar og dermed betaler en høyere avgift (Friedman 2016, 44-48).

Samtidig kan det påpekes at rettslige virkninger kan være *tilsiktete* og/eller *utiltsiktete*. Det kan stilles spørsmål om rettens tilsiktede virkninger oppfylles, og om retten har andre utiltsiktede virkninger av samfunnsmessig art. Ved å undersøke tilsiktede virkninger, kan en for eksempel spørre om fengselsstraffen virker individualpreventivt. Mathiesen påpeker at et slikt spørsmål er svært sammensatt, og det kan være vanskelig å kartlegge. Retten virker alltid sammen med andre forhold i samfunnet, og det påpekes at en lov bare virker gjennom menneskenes tankeprosess, altså deres bevisste eller ubevisste oppfatning (Mathiesen 2011, 44-46). Samtidig kan rettens utiltsiktede virkninger være endeløse og vanskelige å fastslå (Mathiesen 2011, Friedman 2016).

I undersøkelsen av idealer og realiteter i forbindelse med bruken av straffegjennomføringsloven §12 har jeg valgt å anvende Mathiesen og Friedman sine kategorier om rettens direkte og indirekte, samt tilsiktede og utiltsiktede virkninger. Disse vil anvendes i første analysekapittel for å belyse eventuelle virkninger i etterkant av rettslige og politiske endringer og uttalelser. Formål som uttrykkes i lovgivningen kan ofte uttrykke ideelle snarere enn reelle mål (Mathiesen 2011, 44), og det vil dermed være interessant å undersøke dette nærmere. En lov er effektiv når den oppnår sitt formål (Friedman 2016, 94).

4.2 Foucault i rettssosiologien

Foucault sine analyser av maktens fremtreden i det moderne samfunn, anses som viktige bidrag i forbindelsen med utviklingen av rettssosiologisk teori (Sand 2012). Det er vanskelig å plassere Foucault i en kategori, og ifølge (Ugelvik 2013) tok han selv avstand fra kategoriene han ble forsøkt plassert i. Det kan dermed trekkes frem at det finnes en sosiologisk Foucault, en kriminologisk Foucault, en rettssosiologisk Foucault, en historievitenskapelig Foucault osv. (Ugelvik 2013, 432). En rettssosiologi inspirert av Foucault kan fokusere på og analysere møtene mellom individer og den juridiske makt. Ugelvik (2013) argumenterer samtidig for at en rettssosiologi preget av Foucault vil kunne koble sammen beslektede fenomener som subjektivitet, makt og sannhet. *Subjektivitet* oppfatter Foucault som hvem og hva vi i spesifikke kontekster opplever at vi er, *makt* er måtene vi styres på og hvordan vi styrer oss selv, og *sannhet* viser til hva vi oppfatter og forstår som sant (Ugelvik 2013, 428). *Loven* definerte Foucault som et synlig styrkeforhold som bidrar til underkastelse, der et individ kan få et annet individ til å handle mot sin egen vilje (Lundeberg 2009). Gjennom sine analyser av institusjoner i samfunnet og de former for lukkethet og undertrykkelse som dette innebærer, har Foucault gitt viktige bidrag til rettssosiologisk tenkning (Sand 2012).

Foucault er blitt utsatt for sterk kritikk, mye på bakgrunn av at han har blitt ansett som en hovedrepresentant for «postmodernismen» i debatten om det moderne versus det postmoderne (Aakvaag 2008). Noe av kritikken som har blitt rettet mot Foucault baserer seg videre på en påstand om at han neglisjerte retten og mente at loven hadde utspilt sin rolle som styringsverktøy (Ugelvik 2013, 427). Enkelte har også påpekt at han betraktet retten som et primitivt undertrykkelsesapparat, og at han kun var interessert i dens historiske betydning (Gehring 2006 i Ugelvik 2013, 428). Likevel argumenterer Ugelvik for at Foucault – i god rettssosiologisk ånd - forbandt retten med en bredere sosial og kulturell kontekst, der han betraktet juridiske tenkemåter som en grunnleggende del av samfunnet og en del av det som gjør samfunnsmedlemmene til det de er (Ugelvik 2013, 428). Det som gjør Foucault relevant for min oppgave er hans perspektiv på makt og disiplin, og hvordan en slik disiplinær makt muligens eksisterer i behandlingsinstitusjoner tilknyttet §12-ordningen. Jeg vil anvende hans begreper *governmentality*, *makt* og *disiplin* til å undersøke om mitt tekstmateriale viser om prinsipper og idealer for behandling i institusjon for domfelte går i retning av en disiplinær makt, eller i retning empowerment. I tillegg vil jeg se hvordan innsatte i behandlingsinstitusjoner beskrives som rettssubjekter, ved hjelp av Foucaults perspektiv på subjektet.

4.2.1 Makt og disiplin

Foucaults arbeider kan beskrives som konkrete studier av makten i aksjon (Sandmo 1999). Han påpeker at makten finnes overalt og i alle relasjoner. Den finnes alltid i den konkrete og observerbare situasjon (Sandmo 1999, 80). Et sentralt moment er samtidig at denne makten ikke kan «tas» eller eies av noen (Sandmo 1999), det er noe som oppstår i situasjoner og relasjoner mellom individene. Hos Foucault henger makt tett sammen med kunnskap, der makten først og fremst produserer kunnskap (Sandmo 1999, 87). Han viser til at det har skjedd en transformasjon der maktutøvelsen har gått fra makt over døden til makt over livet. Makt over livet er det komplementære motstykket til makt over døden, ettersom det innebærer retten til å forvalte, mangfoldiggjøre og foreta nøyaktige kontroller og reguleringer av det (Foucault 1999b, 149). Sandmo påpeker at dette skiftet i maktens historie forutsatte en oppkomst av nye kunnskapsområder der kunnskap utvinnes ved makt og makt utøves på bakgrunn av kunnskap (1999, 85). «Og enheten av makt og kunnskap bevirker orden, normalitet og disiplin, og bidrar dermed til å skape våre forestillinger om hva det er å være menneske» (Sandmo 1999, 87).

Foucault forklarer at «ingen makt utøves uten en rekke hensikter og mål» og at maktrelasjonene er gjennomsyret av beregning (Foucault 1999b, 106). Makten virker effektivt gjennom

institusjoner og relasjoner som trenger dypt inn i individene. Denne makten mener Foucault er produktiv, ettersom den får mennesker til å oppføre seg på bestemte måter kontra å forhindre andre måter å oppføre seg på. Makten skaper individet og måten vi mennesker tenker og handler på (Sandmo 1999, 85). Dermed har makten en skapende kraft, og denne kommer til syne i observerbare situasjoner.

Fengselet er ifølge Foucault en disiplineringsinstitusjon, der makten markerer seg som *disiplin* (Bjørge 2009, 310). Med disiplin viser Foucault (1999a, 123) til metoder som gjør det mulig å kontrollere kroppens operasjoner og som sørger for at kroppens krefter hele tiden tvinges til å være nyttige og føyelige. Foucault skriver at disiplinens første store tiltak var å «omforme en uryddig, unyttig eller farlig mengde mennesker til en ordnet mengde» (Foucault 1999a, 132). Det dreier seg om å skape rasjonelle klassifikasjoner av levende vesener og få et overblikk, slik at man kan observere, kontrollere og gi mangfoldet en «orden» (Foucault 1999a, 133).

I alle samfunn er individer underlagt streng kontroll i den forbindelse at de er gjenstand for tvang, forbud og plikter (Foucault 1999a, 122). Denne disiplinen er et resultat av en ny form for kontroll som vokste frem i det 18. århundre, som ifølge Foucault ble utøvet i en helt ny skala. Det handler ikke lenger om å behandle kroppen som en *masse*, men om å bearbeide den i detalj og sikre seg herredømme over dens gester og holdninger (Foucault 1999a, 122-123). Det utøves en «fin tvang» med sikte på å kontrollere bevegelser, effektivitet og individets indre organisering. Det er menneskets indre sjel som er gjenstand for maktutøvelsen, der sjelen som bor i mennesket er en del av myndighetenes herredømme over kroppen (Foucault 1999a, 31). Foucault påpeker at det å holde disiplin skiller seg fra det å for eksempel være slavedriver, ettersom de disiplinære metoder ikke baserer seg på å eie en annens kropp slik slaveriet gjør. Disiplinen omtaler han som mer elegant, ettersom den klarer å frastå fra det voldelige og brutale og likevel oppnår virkninger som er minst like nyttige (Foucault 1999a, 123). Dermed kan disiplinen forstås som en maktform, metoder og teknikker uten voldelige forhold, men med målsetning om lydighet og føyelighet (Foucault 1999a, 122-123). Den kan omtales som et maskineri for skapelsen av individer, der individet forstås som en sosial konstruksjon som igjen er et resultat av den disiplinære maktformen. Foucault viser dermed at det moderne samfunn fortjener å kalles for det «disiplinære samfunn» (Foucault 2013).

I *Overvåkning og straff* er det sentrale poenget at straffens gjenstand er endret. Foucault mente straffen har gått fra å handle om total ødeleggelse av kroppen til et mål om å endre menneskets sjel, vilje, hjerte og tilbøyelighet til å gjøre noe ondt (Ugelvik 2013, 439). Med straffen forsøkes det å korrigere individenes fremtidige potensialer (Foucault 2013). Dette skjer ved å kontrollere

og reformere holdninger og atferd. Straff i det moderne samfunnet innebærer en rekke nye, finjusterte teknikker og det disiplinære fengselet har som funksjon å omforme samfunnsmedlemmene som ikke passer inn noen steder. Det kriminelle mennesket anses dermed som en intervensjonsmulighet (Ugelvik 2013, 440). Denne moderne maktformen «griper kroppen, sjelen og psyken – den former og skaper det nye, moderne individet, dets atferds- og tenkemønstre og dets bevissthet om seg selv» (Sandmo 1999, 85).

På disiplinens side finner vi institusjonene, hvor det eksisterer en tenkning omkring taktikk, undervisning og måter for å holde orden i samfunnet (Foucault 1999b, 153). Det er spesielt i institusjoner, som for eksempel sykehus, fengsel og behandling/terapi-institusjoner hvor makten er til stede overalt. Foucault beskriver metoder som eksisterer i disiplinære institusjoner slik:

De er alle pinlig nøyaktige og befatter seg ofte med de rene bagateller, men de er ikke uviktige av den grunn. De definerer nemlig en viss form for detaljert politisk kontroll over kroppen, en ny maktens «mikrofysikk» - som siden det 17. århundre stadig har vunnet terreng og tenderer mot å omslutte hele samfunnslegemet. Små, men svært anvendelige knep, underfundige, tilsynelatende uskyldige, men dypt mistroiske innretninger, virkemidler hvis prinsipper man ikke vil vedkjenne seg, eller som utøver en smålig tvang – det er like fullt disse metodene som forvandlet straffesystemet ved terskelen til vår egen tidsalder (Foucault 1999a, 124-125).

Blant annet eksisterer makten i undersøkelsessituasjonen, systematiseringen av observasjoner til kunnskap og utformingen av institusjonsbygningene. Dette bidrar til å skape kunnskapsrelaterte og asymmetriske relasjoner mellom de ulike gruppene mennesker i institusjonene (Sandmo 1999, 89).

Den disiplinære maktformen krever til tider innelukkethet, noe som innebærer et spesifisert sted «... som er ulikt alle andre steder og lukket om seg selv» (Foucault 1999a, 127). Dermed kan vi snakke om at disiplinen foretar en romlig inndeling av individer, der romforholdene er strengt definert og individene har faste, bestemte plasser (Foucault 1999a). I det disiplinære rom gjelder det å ha oversikt over hvem som er til stede, og hvem som er fraværende, samt å kunne overvåke individenes atferd til enhver tid. Denne atferden vurderes og sanksjoneres, noe Foucault beskriver som en metode for å få kunnskap om og dra nytte av mennesker. «Man må motvirke følgene av uklare inndelinger, få slutt på at individene stikker av, sviver omkring, eller rotter seg sammen på en gagnløs eller farlig måte» (Foucault 1999a, 128).

Etter hvert ble de disiplinære institusjonenes rom kodifisert etter regelen om en *funksjonell plassering*. Dette endret de disiplinære rommene fra å ha flere bruksområder til å inneha bestemte avgrensede plasser. En slik avgrensning ble ikke bare gjort av hensyn til vakthold og ønsket om opphør av uønsket kommunikasjon mellom undersåttende, det ble også gjort med en tanke om å skape et nyttig rom. Her trekkes det moderne sykehuset frem som et eksempel. I det moderne sykehuset har det oppstått en medisinsk gagnlig bruk av rommet, noe som er et resultat av disiplinen (Foucault 1999a, 129). I sykehusene foretas det en romlig inndeling etter medisinske diagnoser, der det blant annet alltid holdes oversikt over hvem som har vært og er til stede, samt hvem som må isoleres på grunn av smittefare. Dette er noe som fortsatt pågår til dags dato.

På bakgrunn av dette vil jeg undersøke om ordningen som innebærer å sone deler av en ubetinget fengselsdom i behandlingsinstitusjon kan kjennetegnes av den disiplinære makten som Foucault presenterer. Samfunnet har et ønske å rehabilitere de domfelte til å kunne styre seg selv og avstå fra kriminalitet og rus i fremtiden. Dermed er det relevant å anvende Foucault i denne oppgaven, spesielt med tanke på at han påpeker at denne disiplinære makten utøves ved finjusterte teknikker og at dette er en form for skjult makt.

4.2.2 Subjektet og governmentality

I *The Subject and Power* understreker Foucault at det å undersøke fenomenet makt ikke har vært hans hovedmål. I stedet skriver han at målet har vært å lage en historie der mennesker gjennom kulturen blir gjort til subjekter (Foucault 1982). Videre har han undersøkt hvordan individet selv blir til et subjekt, og i den forbindelse trekker han frem den gale, den tilregnelige, den syke, den friske, den kriminelle og den pliktoppfyllende som eksempler på sosialt konstruerte subjekter (Foucault 1982, 778). Hos Foucault forstås subjektet som et resultat av møtet mellom et individ og institusjoner, maktrelasjoner og vitenpraksiser. Subjektbegrepet ble stadig mer sentralt mot slutten av Foucaults forfatterskap, og kan oppfattes som et svar på hvordan strukturen trer inn i og blir en del av menneskets forestillingsverdener, og gjør seg gjeldene for konkrete aktører i praksis. Det å være et subjekt innebærer å betrakte visse ting som sannhet om seg selv og oppleve seg selv på en bestemt måte (Ugelvik 2013, 437). Dermed er ikke nødvendigvis subjektbegrepet en permanent størrelse, men noe som stadig skapes og endres. For Foucault henger det moderne subjektet sammen med moderne juridiske tenkemåter, og Ugelvik viser til at dette kan beskrives ved at «homo sapiens» har blitt til «homo juridicus» (Ugelvik 2013, 442). Det er snakk om prosesser som foregår til enhver tid, der relasjoner mellom samfunnet og individer gjenskapes (Ugelvik 2013, 436). Subjektet er sosialt konstruert,

og de juridiske makt- og forståelsesformene er en sentral del av det som gjør oss til «det vi er» (Ugelvik 2013, 437).

Foucault sine analyser av den rettslige maktens effekter beveger seg mellom former for direkte styring og underkastelse til en mer indirekte form for styring (Lundeberg 2009, 30). Ifølge Foucault skapes det moderne subjektet gjennom styringsteknologiene, maktteknologi og selvteknologi, og det er dette møtet Foucault kaller *governmentality* (Storli 2018). Dette begrepet ble introdusert i en forelesning av Foucault i 1978, og brukes til å forstå hva som kjennetegner maktutøvelse i det moderne samfunn (Foucault 1991). Governmentality kan omtales som en politisk styringsrasjonalitet som handler om måter å tenke på og måter å gjøre ting på (Helgesen 2020). Det innebærer at subjektet formes til å kunne bli et selvregulerende subjekt, ved at staten legger til rette for at individene kan ta gode valg på eget grunnlag og handle i samsvar med gjeldende normer og regler i samfunnet. Altså: styring gjennom tilrettelegging for selvstyre, der individet har ansvaret for å forme seg selv ved at staten legger til rette for dette (Øvrelid 2007). Det er individenes indre styringsmekanismer over egen atferd som styres. Dette krever en viss grad av frivillighet hos den som styres, ettersom denne maktformen styrer ved å påvirke individers valg (Storli 2018). På denne måten nedfelles samfunnsstrukturen i menneskers identitet og selvforståelse (Ugelvik 2013, 435) gjennom en indirekte utøvelse av statsmakt. Samfunnets rådende normer internaliseres, og vi blir våre egne kontrollører. Det er dermed strukturen i samfunnet som styrer oss. Dette er beslektet til begrepet *biomakt*, som kan omtales som makt som har blitt forvandlet til selvfungerende normer der individet *vil* sin egen underkastelse (Lundeberg 2009, 30). En måte å styre subjektet på er ved å forme dets handlingsrom, samtidig som «Å utøve makt er å begrense frihet» (Lundeberg 2009, 31).

Med begrepet *governmentality* påpeker Foucault at staten over lang tid har utviklet en rekke apparater for styring (Foucault 1978), eksempelvis helsesystemet og straffesystemet. Dette er det moderne samfunns styringsteknikk der staten ikke styrer individene gjennom direkte intervensjon, men tar i bruk en indirekte form for styring (Øvrelid 2007). Gjennom denne formen for indirekte styring, er institusjonene en arena som legger til rette for at individene kan disiplinere seg selv med utgangspunkt i institusjonens gjeldende normer. I de tidlige kritisk-historiske studier av klassifikasjonssystemene fra behandlingsinstitusjonene Foucault kjente til, forsøker han å vise hvordan institusjoner i det moderne samfunnet skapte et objektiviserende blikk på individene som ble plassert i disse, hvordan de fratok individenes egne sannheter og dermed subjektstatus, og plasserte dem i kunnskapssystemer med normalitet og avvik som

strukturerte prinsipper (Sandmo 1999, 83). Maktformene kategoriserer og objektiver individer, og subjektivitet – som her innebærer selvforståelse – og sannhet er dermed knyttet til juridiske tenkemåter og rasjonaliteter (Ugelvik 2013). Ettersom den moderne makten er utvidet til å inkludere individets selvkontroll og teknikker som forbedrer den, er altså individet ikke kun et objekt for styring, men et subjekt som har ansvar for å kunne styre seg selv. På denne måten blir makten produktiv, ettersom den bidrar til å skape bestemte subjekter og ved å få individer til å gjøre seg selv til bestemte subjekter. Denne maktformen som trenger dypt inn i menneskets tilværelse og tar sikte på å endre sjelen, skaper det nye, moderne subjektet (Sandmo 1999).

4.2.3 Innsatte i institusjoner som rettssubjekter

Som en voksen samfunnsborger er en prinsipielt alltid et mulig objekt for straff, noe som er av sentral betydning når det gjelder individers selvforståelse og tanken om fri vilje. Foucault mente at dette er en del av produksjonen av subjektivitet i det moderne samfunnet, på bakgrunn av at individet knyttes til og må forholde seg til bestemte former for makt (Ugelvik 2013). Han påpeker at rettspraksis er en form for hvordan samfunnet definerer subjektivitetstyper. Måten en avgjør spørsmål om urett og ansvar samt definerer hvordan mennesker dømmes for en urett, bidrar til skapelsen av ulike subjekter og relasjoner mellom menneske og samfunn (Foucault 2013, 448).

Relevant for min oppgave er hvordan kriminelle mennesker med behov for behandling i institusjon omtales som rettslige subjekter. Loven og rettslige institusjoner kan, hvis vi følger en Foucault-preget tankegang, bidra til å skape bestemte subjekter. De utvalgte dokumentene i oppgavens datamateriale innebærer perspektiver fra ulike samfunnsinstitusjoner. Det vil dermed være interessant å anvende Foucault sitt perspektiv for å undersøke hvordan individer som befinner seg i straffesystemet og har behov for behandling beskrives i de ulike tekstene.

4.3 Empowerment

Empowerment er blitt et sentralt begrep i den moderne formen for rusbehandling og rehabilitering. Begrepet *empowerment* kan oversettes med det norske ordet «myndiggjøring», og baserer seg på tanken om å støtte personer i en avmaktsposisjon, som for eksempel rusmiddelbrukere og/eller personer med psykiske lidelser, slik at de kan mestre egne problemer og oppnå kontroll og selvstyring i eget liv (Helgesen 2020, VII). Begrepet inneholder ordet «power» som kan oversettes med makt, styrke og kraft. Dermed appellerer begrepet til tanken om at vi ønsker å føle oss streke og kraftfulle, hvor vi ønsker å ha innflytelse, makt og kontroll

over eget liv og egen livssituasjon. Egenskaper som også står sentralt i konseptet empowerment er blant annet selvtilit, stolthet, delaktighet, selvkontroll, selvstyre, samarbeid og sosial støtte. (Askheim og Starrin 2007a). Empowerment viser dermed til noe om at mennesker eller grupper som befinner seg i en avmaktsposisjon skal opparbeide seg en styrke og kraft til å komme seg ut av denne avmakten (Askheim 2007, 21). Likevel er det viktig å påpeke at empowerment er et komplekst og flertydig begrep, noe som gjør det vanskelig å gi en kort og presis definisjon på begrepet. Jeg velger her å benytte det engelske begrepet kontra det norske, ettersom det kan argumenteres for at det ikke er et norsk begrep som dekker alle betydningene og aspektene av «empowerment» (Helgesen 2020).

Empowerment kan omtales som et perspektiv, en metode, en teori eller ideologi, avhengig av hvilken kontekst vi legger til grunn (Slettebø 2008). Et mål med empowerment er å øke den faktiske makten til det enkelte individ, gruppe eller lokalsamfunn slik at forhold som forårsaker problemer eller avmakt kan forebygges eller endres (Slettebø 2008, 66). Ettersom begrepet er komplekst og innebærer flere idealtypiske konstruksjoner, vil møtet med begrepet sjeldent være i rendyrket form (Askheim 2007). Likevel er et grunnleggende element i konseptet et positivt menneskesyn der man tar utgangspunkt i mennesket som et aktivt og handlende subjekt. Subjektet vil og kan oppnå sitt eget beste, dersom forholdene rundt legger til rette for dette (Askheim 2007, 22).

Ut fra et empowerment-perspektiv er en forestilling om et fritt og aktivt individ helt sentralt. Brukerens viten og ønsker får en sentral plassering (Bjerge 2005, 32). Brukermidvirkning står sterkt, i tillegg til idealene om frivillighet og motivasjon (Helgesen 2020). En grunnleggende tanke er at brukerne skal få mulighet til å ta kontroll over sine egne liv, samt oppleve at de selv har makt til å påvirke forhold som kan øke egen velferd (Slettebø 2008, 64). Det handler om å motarbeide krefter som holder individene nede, slik at de oppnår mer makt, styring og kontroll over egne liv (Helgesen 2020).

Empowerment i sosialt arbeid forbindes med å se individers problemer i et samfunnsperspektiv. Det enkelte individs problemer ses i sammenheng med større samfunnsforhold som bidrar til classeskiller og ulikhet, og som hindrer kontroll over eget liv. I behandlingen fokuseres det på å vise solidaritet med de som opplever undertrykkelse som følger av strukturelle skjevheter i samfunnet (Slettebø 2008, 65). I behandlingen av innsatte i fengsel er empowerment «... ment å bidra til å gi den innsatte økt mestring og myndiggjøring i behandlings- og rehabiliteringsprosesser, slik at de kan leve bedre med sine utfordringer knyttet til rus, kriminalitet og/eller livet generelt» (Helgesen 2020, 64). Det knyttes også en

samarbeidsrelasjon til den profesjonelle, ettersom den domfelte skal være likeverdig partner i endringsprosessen. Empowerment skal dermed sikre en verdig praksis i fange- og rusbehandling (Helgesen 2020). Helgesen (2020) viser også til at det kan diskuteres hvorvidt idealene innenfor empowerment om frivillighet og valgfrihet lar seg realisere innenfor en straffekontekst preget av makt.

På bakgrunn av at empowerment kan oppfattes som et flertydig og komplekst begrep, har jeg valgt å benytte begrepet slik jeg tolker det. I denne oppgaven tolker jeg empowerment som et begrep som sier noe om at mennesker som står i en avmaktssituasjon eller en vanskelig livssituasjon, skal kunne opparbeide seg den kraften og styrken som trengs for å komme seg ut av denne avmaktssituasjonen. I dette arbeidet kan faktorer som delaktighet, brukermedvirkning, selvstyring, selvkontroll og stolthet tenkes å være sentrale. Empowerment som prosess og mål gjenspeiler en forståelse av individet som et grunnleggende fritt subjekt som endres som følge av frie handlinger innenfor et strukturert handlingsrom (Helgesen 2020, 66). Det å bidra til at domfelte kan motarbeide krefter som holder de nede og dermed ta styring og kontroll over eget liv, kan i denne sammenhengen knyttes til målet om å redusere tilbakefall til ny kriminalitet (Justis- og beredskapsdepartementet 2015). En intensjon med §12-ordningen er å behandle bestemte problematikker som anses å være en av årsakene til vedkommendes kriminelle handlinger, slik at den domfelte kan leve et liv uten kriminalitet. For å omforme domfelte til rettslige subjekter som «passer inn» i det samfunnet anser som normalt, må individene være en sentral del av sin egen endringsprosess, der de selv tar ansvar og er delaktige i behandlingsopplegget. Empowerment understreker det å støtte personer som befinner seg i en vanskelig eller utsatt livssituasjon (Askheim og Starrin 2007a). Dermed appellerer dette til alle som jobber med å hjelpe andre mennesker

4.4 Empowerment som styringsredskap

«I et governmentality-perspektiv kan vi forstå empowerment som en styringsteknologi som gir enkeltmennesket ansvar for å forme og realisere seg selv innenfor rammene av ekspertdefinerte idealer, kunnskapsformer, programmer og teknikker» (Helgesen 2020, 66). Dermed kan empowerment oppfattes som et instrument for styring, om vi ser dette i et governmentality-perspektiv. Ved å forstå og forklare empowerment i lys av governmentality, belyses en mer indirekte og mer skjult form for makt og disiplin (Helgesen 2020, 68). Disiplinær makt og empowerment kan anses som to motsetninger. Om empowerment fungerer etter intensjonen, skapes et autonomt individ med handlekraft og selvstendighet. Dersom det ikke fungerer etter

intensjonen, kan det argumenteres for at dette blir en form for disiplinær makt og en nyliberal styring av individene.

Foucault sine perspektiver er relevante for denne oppgaven ettersom de gir et bakteppe for å undersøke hvordan den juridiske makt skaper bestemte subjekter. Samtidig gir de, sammen med empowerment, grunnlag for å analysere om det er slik at prinsipper innen behandling av målgruppen for §12-soning viser til empowerment eller en form for disiplinær makt. Jeg vil anvende Foucault sine perspektiver til å undersøke hvilke rettslige subjekter som skapes i de utvalgte dokumentene, samt til å undersøke hvorvidt det eksisterer disiplinære maktformer i institusjonene. Videre vil jeg anvende empowerment til å undersøke om behandlingen og oppleggene i institusjonene tyder på empowerment som formål og praksis.

5 Metode

Som nevnt, er jeg interessert i å undersøke §12 i straffegjennomføringsloven med fokus på idealer og realiteter rundt denne typen soning på et makronivå. Metode kan anses som et verktøy til en fremgangsmåte for å få svar på en problemstilling, og innhente ny kunnskap innenfor et felt (Larsen 2007, 17). Dette kapittelet vil redegjøre for den metodiske tilnærmingen som er valgt, i forsøk på å besvare problemstillingen og underspørsmålene knyttet til prosjektet. På bakgrunn av oppgavens tema og innfallsvinkel, ble det besluttet at et blandet design ville være det beste valget.

I det følgende vil jeg beskrive prosessen for metodiske valg, samt hva som kjennetegner de metodiske tilnærmingene, med fokus på kvalitativ dokumentanalyse og kvantitative, deskriptive analyser. Videre vil jeg presentere datamaterialet som inngår i oppgaven og hvordan prosessen med datainnsamling og analyse er gjennomført, før jeg avslutningsvis diskuterer etiske hensyn.

5.1 Metodetriangulering

Datamaterialet som inngår i prosjektet baserer seg på både kvalitativ og kvantitativ metode, noe som av Bukve (2016, 152) omtales som metodetriangulering. Denne tilnærmingen innebærer å studere det samme fenomenet ved å samle inn data på forskjellige måter og videre analysere dataene med ulike metoder (Bukve 2016, 152). Metodetriangulering kan dermed innebære ulike kombinasjoner av metoder for datainnsamling og analyse. En triangulering av metoder i denne oppgaven tar for seg en kvalitativ tilnærming for innhenting og analysering av utvalgte offentlige dokumenter, kombinert med en kvantitativ tilnærming til et allerede innhentet datamateriale fra kriminalomsorgen. Formålet med et slikt blandet design, der det benyttes ulike metoder, er hovedsakelig å øke validiteten i prosjektet (Bukve 2016). Ved å kombinere kvalitativ tekstanalyse med deskriptive analyser kan denne oppgaven bidra med interessant kunnskap rundt intensjoner og idealer med §12-soning, sett opp mot realiteten knyttet til bruken av denne soningsformen.

Problemstillingen jeg forsøker å besvare i denne oppgaven, kan som enhver problemstilling, besvares ved hjelp av ulike metodiske tilnærminger. Valg av metode styres gjerne av prosjektets problemstilling, men det vil samtidig være flere forhold som vil ha betydning for valget. Blant annet vil egne forutsetninger og ressurser, samt prosjektets formål være faktorer som vil ha innvirkning på valg av metode (Anker 2020). I oppstartsfasen kan det være lurt å spørre seg selv hvilke tilnærminger man behersker best, samt være oppmerksom på at bruk av ressurser

må skje innenfor prosjektets rammer (Larsen 2007, 23). Ettersom hensikten med denne oppgaven er å undersøke formål og praksis i forbindelse med §12-soning, og hvordan §12-sonere beskrives som rettslige subjekter, vil en dyp innsikt i individers opplevelser være mindre relevant. En kombinasjon av deskriptiv statistikk og kvalitativ dokumentanalyse ble sett på som fordelaktig på bakgrunn av muligheten til å belyse fenomenet fra ulike sider, samt øke validiteten i prosjektet.

De ulike fremgangsmåtene kan forstås som verktøy for å komme frem til ny kunnskap. Denne verktøykassen har ifølge Thrane (2018) to rom, ett kvalitativt og ett kvantitativt. Tjora (2017, 28) trekker frem at det finnes et skille mellom de to hovedtilnærmingene, hvor argumentene for den ene eller den andre metoden baseres på generelle kjennetegn ved metodene – nemlig at kvantitative metoder gir oversikt, mens kvalitative metoder gir innsikt. Historisk er det ofte blitt fokusert på uforenligheten og skillet mellom de to metodiske tilnærmingene, men det kan argumenteres for at en kombinasjon av disse kan være fruktbart (Hjerm, Lindgren, og Blomgren 2011, 138). En generell betraktning av metodene der det fokuseres på ulikhetene kan lett skjule kompleksiteten og mangfoldet av datagenereringsteknikker og analysemetoder. Ved å heller se disse metodene som komplementære og overlappende, kan en slik tilnærming bidra til å forklare flere aspekter av samme fenomen (Tjora 2017, 29).

Det er nettopp derfor jeg ønsket å kombinere en kvantitativ tilnærming til data med en kvalitativ tilnærming. Ved å se datamaterialet fra Kriminalomsorgen i sammenheng med offentlige dokumenter, kan §12-soning utforskes fra to forskjellige vinkler; hva som er intensjonene og hva som er praksis. Deskriptive analyser av bruken av §12-soning og individene i utvalget, hentet fra kriminalomsorgens datamateriale, blir sett i sammenheng med politiske mål og uttrykte intensjoner med soningen. På denne måten studeres forholdet mellom hva som står skrevet om formålene kontra hvordan det ser ut til å fungere i praksis. Der det kvantitative materialet kan gi informasjon om tall i forbindelse med utvalget og bruken av §12, kan de valgte dokumentene gi mulige samfunnsmessige forklaringer. Dermed kan en slik kombinasjon av ulike metodiske tilnærminger være gunstig (Tjora 2017, 24).

Jeg betrakter kombinasjonen av de deskriptive analysene av datasettet og analysen av relevante dokumenter som gunstig for min oppgave. Etter min oppfatning gir disse metodene sammen en god og dyp oversikt over formål, bruk, idealer og realiteter i forbindelse med §12-ordningen.

5.1.1 Kvalitativ dokumentanalyse

Kvalitative tilnæringer har blant annet som hensikt å søke forståelse av sosiale fenomener, kontra forklaringer (Thagaard 2018). I tillegg til å forholde seg til et fortolkende paradigme, kjennetegnes metoden av innlevelse og kreativitet, data i form av tekst, samt et fokus på meningsdanning (Tjora 2017, 24). Å studere dokumenter har en lang tradisjon innen kvalitativ forskning. Begrepet *dokument* assosieres gjerne med offentlige tekster, men det kan likevel argumenteres for å bruke begrepet om alle slags skriftlige kilder som er tilgjengelige for forskning (Thagaard 2018, 118). I denne oppgaven er dokumentene som inngår i datamaterialet offentlige dokumenter, skrevet av ulike samfunnsaktører. Kvalitativ innholdsanalyse er en generell betegnelse på analyse av tekst for å undersøke tekstens meningsinnhold (Bratberg 2017, 68). Denne betegnelsen sier derimot lite om *hva* i teksten forskeren er på jakt etter eller hvordan materialet skal forstås. Dermed skisserer Bratberg et knippe ulike analyseteknikker innenfor dokumentanalyse, som blant annet diskurs-, idé- og argumentasjonsanalyse. Disse gir ulikt spillerom når det kommer til tolkning. En analyse med fokus på diskurs retter forskerens oppmerksomhet mot skapelsen av kollektive forestillinger og hvordan disse speiles og opprettholdes gjennom språket (Bratberg 2017, 36). Idéanalyse tar utgangspunkt i å gå bakenfor teksten med hensikt å få tak i underliggende antakelser og ideer, hvor meningsbærende budskap studeres på en systematisk måte (Bratberg 2017, 67-68) I motsetning til idéanalysen baseres argumentasjonsanalyse på avdekking av hvordan argumenter er bygget opp og hvordan disse argumentene formidles i teksten.

Dermed finnes det mange ulike retninger innenfor en kvalitativ analyse av tekstinnhold. I denne oppgaven har jeg valgt å kalle min analyse av tekstmaterialet for dokumentanalyse. Min dokumentanalyse vil innebære en kombinasjon av ulike analyseteknikker, ettersom jeg ønsker å undersøke hvilke intensjoner som ligger bak teksten, hvordan målgruppen for §12-soning beskrives som rettssubjekter, samt om måten man snakker om behandling innenfor straffekontekst på går i retning av disiplinær makt eller empowerment. Med frykt for å miste viktige aspekter i tekstene ved å holde meg innenfor rammene av én spesiell analyseteknikk, vil jeg derfor anvende ulike elementer fra ulike teknikker. På denne måten er jeg ikke låst innenfor rammene av for én analyseteknikk, og kan bruke ulike elementer som språk, ideer og intensjoner til å skape en helhetlig analyse.

En kvalitativ tilnærming til data er relevant for dette prosjektet ettersom den kan fange opp ulike aktørers perspektiver og intensjoner rundt §12-soning i de utvalgte tekstene. Ved å analysere innholdet i de utvalgte dokumentene kan metoden bidra til å utforske underliggende

holdninger og diskurser rundt en sårbar gruppe i samfunnet. Tilnærmingen gir grunnlag for at jeg kan fordype meg og gjennomføre intensive analyser av fenomenet §12-soning (Thagaard 2018, 12), og dermed se meningsinnholdet som ligger bak teksten. I denne oppgaven bidrar dokumentene til å undersøke samfunnets idealer og intensjoner i forbindelse med §12-soning. Tekstmaterialet kan gi interessant informasjon som omhandler samfunnets strategi for straff og behandling av kriminelle personer med rus- og andre lidelser. Videre kan dokumentene gi innsikt i hvordan samfunnet anser en bestemt gruppe mennesker, og dermed bidra til å gi kunnskap om hvordan ulike samfunnsinstitusjoner skaper bestemte subjekter. En viktig grunn til at det benyttes dokumentanalyse i denne oppgaven er for å vise om det finnes samsvar eller spenninger mellom politiske mål og virkelighetens tall.

5.1.2 Deskriptiv statistikk

Kvantitativ metode kan gi beskrivelser av virkeligheten i form av tabeller og tall. Den baserer seg på et stort antall enheter (Ringdal 2018, 24), noe som i denne oppgaven innebærer alle personer som har sonet i fengsel i en periode på 20 år. Hensikten med kvantitative analyser er vanligvis å gi en representativ oversikt over generelle forhold eller å teste hypoteser om samfunnsmessige sammenhenger (Grønmo 2016, 289). Det er nettopp det å gi en oversikt over generelle forhold i forbindelse med §12-soning og informasjon om utvalget som er hensikten med mine kvantitative analyser.

En analysemetode innen den kvantitative tilnærmingen innebærer å identifisere, beskrive og karakterisere faktiske mønstre i det innsamlede datamaterialet. Dette kalles for deskriptiv statistikk, og kan eksempelvis belyse fordelinger av enheter på enkeltvariabler (Grønmo 2016, 289-291). Ettersom datasettet jeg forholder meg til omfatter flere tusen enheter, er det åpenbart at det er behov for beskrivende statistikk. Det er nødvendig å kunne oppsummere informasjonen i variablenes fordelinger på en kortfattet måte, slik at man får oversikt over dataene (Ringdal og Wiborg 2017, 61). Jeg har foretatt analyser av et stort datamateriale, noe som har resultert i deskriptiv statistikk angående fengselsbefolkningen i en bestemt periode på 20 år. Denne metoden gir meg blant annet mulighet til å undersøke og se etter overordnede mønstre i bruken av §12-ordningen.

Mange ser på valget mellom kvalitativ og kvantitativ metode som pragmatisk (Ringdal 2018). Likevel har jeg valgt å kombinere de to ulike metodene, ettersom en kombinasjon av disse kan gi ny og interessant kunnskap. Den deskriptive statistikken vil i denne oppgaven fungere som et supplement til den kvalitative dokumentanalysen. De statistiske analysene jeg har utført vil ses i sammenheng med funn i dokumentanalysen, og på den måten kan virkelighetens praksis

sammenliknes med uttalte formål. Resultatene fra mine deskriptive analyser presenteres i form av tabeller og grafiske fremstillinger.

5.2 Datakilder og gjennomføring

5.2.1 Dokumenter

Jeg har valgt å analysere følgende dokumenter: 1) Kriminalomsorgens retningslinjer for gjennomføring av straff i institusjon, 2) Kriminalomsorgens rutinebeskrivelse §12, 3) Rusreformutvalgets NOU 2019:26 «Rusreform- fra straff til hjelp», 4) St.meld.nr.37 «straff som virker», 5) Meld.St.12 «Utviklingsplan for kapasitet i kriminalomsorgen», 6) Veileder rusmestringsenhetene, 7) Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel og 8) Elevator – en forberedelse til livet etter soning.

Med unntak av rutinebeskrivelsen for §12-soning, er alle dokumentene tilgjengelige for offentligheten. Rutinebeskrivelsen er et dokument ment for ansatte i kriminalomsorgen, men er ikke utilgjengelig for offentligheten av den grunn. Dokumentet fikk jeg tilgang til via e-post fra en ansatt i kriminalomsorgen.

Det er viktig å påpeke at det ikke er alt innhold i disse tekstene som er like relevant. Jeg har dermed fokusert på delene av dokumentene som var relevante for mitt formål. Samtidig er NOU 2019:26 av et stort omfang, noe som gjør at hele dokumentet ikke er gjenstand for analyse. Jeg har dermed valgt ut bestemte deler av dokumentet som jeg anså som relevant.

Gjennomføring

I prosessen med å finne relevante dokumenter, hadde jeg som mål å finne dokumenter med ulike perspektiver på behandling innenfor straffekontekst og spesielt informasjon om §12 soning. Etter min mening var det naturlig å benytte seg av kriminalomsorgens retningslinjer for straffgjennomføringslovens §12, ettersom dette dokumentet tar for seg retningslinjer for soning av straff i institusjon. Mye av inspirasjonen for denne oppgaven er hentet fra Ploeg sin evaluering av straffgjennomføringsloven §12. Etter å ha kontaktet Ploeg på e-post fikk jeg også tilsendt kriminalomsorgens rutinebeskrivelser for soning i institusjon. Dermed hadde jeg kriminalomsorgens perspektiv på §12-ordningen.

For å få et nyansert syn ønsket jeg også å finne dokumenter med et helse-perspektiv og et samfunnsperspektiv. Etter å ha søkt etter dokumenter med et helsefaglig perspektiv på behandling innenfor straffekontekst og lest gjennom disse, valgte jeg til slutt to dokumenter jeg anser som relevante for mitt formål. Videre valgte jeg ut tre dokumenter, som består av to

stortingsmeldinger og en offentlig utredning, for å få det politiske og samfunnsmessige perspektivet. Etter å ha bestemt meg for disse dokumentene og startet prosessen med å analysere, kom jeg i tillegg over en nylig utgitt brosjyre fra institusjonen Elevator. Denne henvender seg til innsatte i fengsel og gir interessant informasjon om hvordan straffegjennomføring foregår i denne institusjonen. Dermed valgte jeg også å inkludere denne brosjyren i mitt datamateriale. En av grunnene til at jeg valgte akkurat disse dokumentene er at de alle sier noe om formål knyttet til §12-soning på ulike tidspunkt i den valgte tidsperioden. Videre er noen av dokumentene mer fremtredende enn andre i analysen. Dette skyldes at mengden av relevant informasjon for mitt formål varierte fra dokument til dokument.

5.2.2 Datamaterialet nPRIS

Datamaterialet som inngår i denne oppgaven består av en kohort kalt «the Norwegian Prison Release Study» (nPRIS), som er et underprosjekt i PriSUD-prosjektet. Dette er data som er samlet inn av kriminalomsorgen i et administrativt øyemed og inneholder informasjon om alle individer som har sonet i norske fengsler i perioden fra og med 01.01.2000 til og med 31.12.2019. Disse er registrert i kriminalomsorgens informasjonssystemer KOMPIS (PriSUD 2020), og inneholder blant annet variablene alder, kjønn, type lovbrudd personer soner dom for, tid inn og ut av varetekt, samt tid inn (og eventuelt ut) av soning etter straffegjennomføringsloven §12. Kohorten inkluderer alle personer som har sonet i norske fengsler i den nevnte perioden, noe som tilsvarer omtrent 160 000 ulike individer og i underkant av 300 000 løslatelser (PriSUD 2020).

Datamaterialet eies av UiO, og på bakgrunn av dette samarbeider SERAF med personvernombudet på UiO, som også har godkjent prosjektet. Som masterstudent har jeg ikke fått tilgang til det fulle datamaterialet, ettersom store deler av materialet ikke er relevant for denne oppgaven. I tillegg gir godkjenningen av mitt prosjekt kun mulighet til data fra den nevnte tidsperioden, selv om det fullstendige datamaterialet inneholder eldre data. For å sikre at etiske hensyn ble ivaretatt sørget min hovedveileder for at materialet var begrenset til kun fullt nødvendig informasjon, slik at dataene var så anonyme som mulig

Dataene baserer seg på tall som er innhentet for et annet formål enn forskning, men vil i denne oppgaven brukes til å skape ny kunnskap. Datamaterialet danner grunnlag for å beskrive utviklingen av bruken av §12-soning over tid, hvem som har sonet under §12, samt deskriptive analyser av utvalget generelt. Dermed gir dataene et godt empirisk utgangspunkt for å kunne utforske oppgavens problemstilling, sett i sammenheng med det kvalitative tekstmaterialet.

Utvalget

Ettersom datamaterialet ble «vasket» og klargjort slik at jeg kunne ta det i bruk, er utvalget i denne oppgaven mindre enn utvalget i hele nPRIS-kohorten. Utvalget består av individer som har sonet i fengsel i perioden 2000-2019. Dermed er det blant disse individene vi kan undersøke hvem som har hatt overføringer til §12, hvor lenge de har oppholdt seg i institusjon, samt alder og kjønn. Tabell 1 viser demografiske kjennetegn og informasjon om det fulle utvalget i datamaterialet. I utvalget finner vi en stor overvekt av menn, og en stor del av individene befinner seg hovedsakelig i alderen 18-44 ved innsettelse i fengsel. Videre er det slik at en betydelig del av alle dommene som er sonet av disse individene, hadde en varighet på inntil 3 måneder.

Demografiske kjennetegn	Antall	%
Individer/innsettelse, n/N	129 841 / 216 550	
Alder ved første innsettelse ^a		
< 18	1078	0,8 %
18 - 24	37 026	28,5 %
25 - 34	40 896	31,5 %
35 - 44	27 236	21,0 %
45 - 54	15 563	12,0 %
55 - 64	6357	4,9 %
> 65	1680	1,3 %
Kjønn ^b		
Menn	116 506	89,7 %
Kvinner	13 302	10,2 %
Antall innsettelse i fengsel		
1	92 992	71,6 %
2	19 046	14,7 %
3	7373	5,7 %
4	3826	2,9 %
5+	6604	5,1 %
Soningstid (antall dommer) ^c		
0-3 måneder	157 042	72,5 %
3-6 måneder	24 557	11,3 %
6-12 måneder	17 923	8,3 %
12-24 måneder	10 070	4,7 %
mer enn 24 måneder	6955	3,2 %

^a 5 personer manglet informasjon om alder

^b 33 personer manglet informasjon om kjønn

^c 3 innsettelse manglet informasjon om soningslutt

Tabell 1: Demografiske kjennetegn for utvalget i datamaterialet fra nPRIS.

Gjennomføring

For å kunne presentere deskriptiv statistikk fra nPRIS-materialet, har jeg jobbet i analyseprogrammet SPSS. Dette skapte diverse utfordringer for meg som forsker, med tanke på at jeg gjennom min utdanning har anvendt Stata. SPSS var dermed ukjent for meg, men i løpet av prosessen med denne oppgaven, har jeg tilegnet meg ny kunnskap og blitt kjent med SPSS. Grunnen til at jeg valgte å ikke benytte meg av Stata er at forskningsgruppen SERAF anvender SPSS i sitt arbeid med PriSUD-prosjektet. Dermed kom hovedveileder og jeg frem til at det sannsynligvis ville være best å gjøre det samme. For å kunne gjennomføre analyser i dette dataprogrammet, måtte jeg dermed sette meg inn i hvordan programmet fungerer.

5.3 Fremgangsmåte

5.3.1 Analyse av nPRIS-materialet

Jeg har utført deskriptiv statistikk basert på utvalgte variabler i datamaterialet. For å få oversikt over antall ganger personene i utvalget har sonet i fengsel, soningstiden for dommene i fengsel og soningstid i §12-institusjoner har jeg omkodet variabler. Å omkode variabler vil si at flere verdier på en og samme variable slås sammen eller deles i grupper (kategorisering) (Grønmo 2016). I denne oppgaven innebærer omkodingen å omgjøre variabler som inneholder for eksempel dato og tid, til å gi informasjon om varighet og årstall. I tillegg kategoriserte jeg verdier i ulike variabler, for å gi en bedre oversikt. På denne måten fikk jeg den ønskede informasjonen ut fra variablene.

I undersøkelsen av antall overføringer til §12, benyttet jeg den eksisterende variabelen «§12start1.opphold» og analyserte frekvensen av denne. En frekvensfordeling gir god oversikt over dataene når det er få variabelverdier og mange enheter (Ringdal 2018). Resultatet fremstilles ved hjelp av et søylediagram.

For å finne varigheten av alle §12-soningene regnet jeg ut tiden mellom sluttdato og startdato. En del av overføringene var ikke registrert med sluttdato, noe som gjorde det vanskelig å regne ut lengden på disse oppholdene. Ettersom min hovedveileder og jeg kom frem til at dette utgjorde en betydelig del av alle overføringene, valgte vi å undersøke om det kunne være slik at registrering for løslatelse fra fengsel kunne samsvare med en potensiell sluttdato i §12-soning. Manglende registreringer av sluttdato kan skyldes at individer har avsluttet fengselsstraffen i en §12 institusjon, brutt vilkårene eller at det mangler registrering fra kriminalomsorgen. Tiden mellom startdato i §12-institusjon og løslattdato virket svært sannsynlig, og det ble dermed besluttet å benytte løslattdato som sluttdato i §12-institusjon for

de overføringene som manglet sluttdato. På denne måten fikk vi oversikt over soningstid i §12-institusjoner for svært mange av overføringene til §12. Verdiene som enten var negative, eller ikke virket gyldige ble fjernet. Resultatet fremstilles grafisk i et kakediagram.

For å få oversikt over alder- og kjønnsfordeling gjorde jeg frekvensanalyser av de eksisterende variablene for alder ved innsettelse og kjønn. Her var det viktig å skille mellom antall unike individer og antall innsettelse, da en rekke individer har et betydelig antall innsettelse. For å se kjønnsfordelingen blant §12-sonere benyttet jeg meg av en tabellanalyse. Ved å lage en tabell med oversikt over fordelingen av kjønn blant §12-sonere og sammenlikne dette med kjønnsfordelingen i hele utvalget, kunne jeg samtidig regne ut avviket mellom disse. Det samme ble gjort i forbindelse med å undersøke aldersfordelingen hos §12-sonere og utvalget generelt. Tabellanalyser brukes ofte i rapporter, ettersom de gjerne er interessante og lette å lese (Ringdal og Wiborg 2017).

Disse analysene, som har resultert i deskriptiv statistikk, vil benyttes i kapittel 6. Dette kapittelet omhandler idealer og realiteter i forbindelse med bruken av §12, og den deskriptive statistikken vil fungere som et supplement til dokumentanalysen.

5.3.2 Analyse av dokumentene

For å bli fortrolig med innholdet i tekstene og hva de gir uttrykk for, påpeker Thagaard (2018) at man må forberede seg på å lese teksten flere ganger. Etter hvert som jeg startet den analytiske lesingen av dokumentene, merket jeg meg raskt ulike temaer som var gjentakende. Dermed utviklet jeg koder som var beskrivende for de ulike temaene, som for eksempel «sykelighet», «forebyggende» og «risiko». På denne måten fremhevet kodene meningsinnholdet i de ulike temaene, noe som ga grunnlag for å senere foreta sammenlikninger (Thagaard 2018). Jeg tok for meg et analysekapittel av gangen, slik at jeg kun fokuserte på et overordnet tema og kodene innenfor dette temaet, slik at datamaterialet ikke skulle være overveldende. Etter å ha kodet materialet i dokumentene, laget jeg overordnede kategorier. På denne måten var det mulig å fremheve sentrale mønstre i dataene (Thagaard 2018).

Underveis i lesingen av dokumentene så jeg etter beskrivelser av gruppen mennesker som er gjenstand for diskusjon i denne oppgaven. I noen av tekstene var beskrivelsene direkte og dermed tydelige. I andre dokumenter var beskrivelsene mindre fremtredende, og jeg måtte undersøke meningsinnholdet og hva som lå bak de indirekte beskrivelsene. I den analytiske lesingen var jeg interessert i spesifikk ordbruk, meningsinnhold, diskurser og politiske utsagn.

5.4 Induktiv versus deduktiv tilnærming

I forbindelse med utforming av denne oppgaven, var prosjektskissen preget av spørsmål generert av teoretiske perspektiver. Jeg tok utgangspunkt i perspektivene til Foucault og konseptet empowerment i forkant av analysen, ettersom jeg ønsket å undersøke i hvilken grad dette eksisterte i det innsamlede datamaterialet. I tillegg var det til en viss grad bestemt på forhånd hva jeg skulle vektlegge i analysen av det kvantitative datamaterialet. Dette tilsvarer en tilnærming preget av *deduksjon*, der testbare teser utledes ut fra overordnede teorier (Kvale og Brinkmann 2015). Den deduktive tilnærmingen innebærer å betegne kategorier ved hjelp av eksisterende teori, der teksten deles inn i kategorier som fremhever sentrale mønstre i teksten (Thagaard 2018).

Likevel kan det sies at den videre prosessen samtidig bar preg av en *induktiv* tilnærming, noe som står i motsetning til den deduktive tilnærmingen. Her tilnærmer forskeren seg temaet uten alt for mange ideer å teste, og den empiriske verden avgjør hvilke spørsmål det er verdt å søke svar på. (Kvale og Brinkmann 2015). Koding av data baseres på den innhentede empirien, noe som gir grunnlag for å utvikle begreper og analytiske perspektiver (Thagaard 2018). Oppgavens tilnærming startet dermed deduktivt med tanke på at jeg tok utgangspunkt i eksisterende teori i utformingen av problemstillingen og underspørsmålene. Samtidig dukket det opp nye perspektiver underveis i prosessen. Empirien ble analysert i lys av teoretiske perspektiver, men jeg har i tillegg tatt utgangspunkt i det empiriske materialet og latt det avgjøre hva som ble fokuset i kodingen av materialet. Selv om det også var bestemt hva som skulle undersøkes i det kvantitative datamaterialet på forhånd, dukket det også her opp nye og interessante temaer underveis. Eksempelvis var det ikke på forhånd bestemt at jeg skulle undersøke lengden på opphold i institusjon, dette dukket opp underveis i arbeidet med datamaterialet.

På bakgrunn av dette kan det påstås at prosjektet befinner seg et sted mellom deduksjon og induksjon. Dette kan omtales som en *abduktiv* tilnærming. Denne fremgangsmåten tar utgangspunkt i empirien, men tar samtidig hensyn til betydningen av teorier og perspektiver i forkant av og i løpet av prosessen (Tjora 2017).

5.5 Styrker og svakheter

Det å kombinere kvalitativ metode og kvantitativ metode i samme oppgave kan by på utfordringer. I tillegg til å anvende begge metoder på en effektiv måte separat, må integreringen av disse også skje på en gjennomførbar og effektiv måte (Morgan 2014, 4). En svakhet med denne oppgaven kan derfor være at jeg har valgt en kombinasjon av to metoder, noe som ikke

har vært vanlig i mitt utdanningsløp. Dette har resultert i et stort og komplisert arbeid. Likevel har jeg forsøkt å få metodene til å utfylle hverandre i form av å sette mine kvantitative analyser opp mot politiske og samfunnsmessige uttalelser.

Videre er det slik at valg av datasett i mitt tilfelle kom før valg av konkret problemstilling, noe som kan medbringe både fordeler og ulemper. I følge Bukve (2016) er det slik at formål og problemstilling skal styre valg av metode, ettersom metoden kan anses som et verktøy i prosessen. Likevel vil jeg påpeke at datasettet jeg fikk tilgang til ga meg mulighet til å utforske mer spesifikke problemstillinger innenfor et tema jeg allerede var interessert i. Jeg hadde dermed en tanke om tema og retning for masteroppgaven før jeg kom frem til en passende metode, og spissing av problemstilling skjedde underveis i prosessen. I tillegg finnes det flere praktiske fordeler ved å anvende et eksisterende datasett. Ettersom masteroppgavens rammer legger begrensninger på bruk av tid og ressurser, ville jeg som student ikke hatt mulighet til å samle inn et liknende datamateriale på egenhånd. Dette ville medført store praktiske utfordringer, og det ville vært vanskelig for meg å få innpass i dette feltet.

Samtidig er det viktig å påpeke at selv om nPRIS-materialet gir muligheten til å få innsikt i fengselsbefolkningen og bruken av §12-soning de siste 20 årene, finnes det også svakheter med materialet. Det vil for eksempel ikke være mulig å undersøke hvilke institusjoner §12-sonere overføres til. Videre kan vi ikke få informasjon om bakgrunnen for overføringer skyldes problemer knyttet til rus, psykiske lidelser, sosialt liv eller behov for arbeid- og tilpasningstrening. Datamaterialet kan heller ikke gi informasjon om hva slags behandling som gis i institusjonene. Disse faktorene ville gitt verdifull informasjon, med tanke på å se nærmere på hva slags institusjoner som anvendes og hva som er grunnlaget for overføringene. I tillegg kan det tenkes at det eksisterer små feilregistreringer i datamaterialet. Likevel er dette et solid datamateriale fra kriminalomsorgen som gir meg som forsker en unik mulighet til å få informasjon om fengselspopulasjonen i en periode på 20 år, og se mønstre i bruken av §12.

5.5.1 Covid-19-situasjonen

Dette prosjektet har gjennom hele prosessen vært påvirket av situasjonen med covid-19, noe som har medført en annerledes studiehverdag og utfordringer med tanke på arbeidsforhold. I forbindelse med anbefalinger fra myndighetene om hjemmekontor og nedstengninger av universitetet, har jeg arbeidet med store deler av dette prosjektet hjemmefra. Situasjonen har medført veiledninger via zoom, lite faglig diskusjon med medstudenter og analyser av datamaterialet hjemmefra. I tillegg førte en nedstengning av samfunnet i en periode til

begrensede muligheter for å anskaffe pensum og relevant litteratur. Det er derfor viktig å påpeke at dette har hatt en påvirkning på utformingen av oppgaven og det endelige resultatet.

5.6 Etisk refleksjon

I dette delkapittelet vil etiske refleksjoner i forbindelse med forskningsprosessen trekkes frem. Det vil spesielt fokuseres på etiske spørsmål knyttet til det empiriske materialet fra kriminalomsorgen, ettersom offentlige dokumenter sjelden innebærer etiske problemstillinger når det gjelder personvern. Likevel er det viktig å påpeke at forskningsetikk ikke er noe som kun reflekteres over i planleggingen og avslutningen av et forskningsprosjekt, men noe som skal reflekteres over i alle leddene i prosessen (Skilbrei 2019, 25).

Ringdal (2018, 63) viser til Personopplysningsloven §31 som «stiller krav om at elektronisk behandling av personopplysninger er meldepliktig til Datatilsynet». Dette innebærer at prosjekter som på en eller annen måte behandler sensitive personopplysninger elektronisk, skal meldes til Norsk senter for forskningsdata (heretter forkortet NSD). Ettersom jeg anvender data fra nPRIS-studien, vil den eksisterende godkjenningen til det overordnede prosjektet være dekkende for mitt prosjekt. Etisk godkjenning for innsamling og bruk av materialet er gitt av Regional etisk komité (REK) med referanse: 2012/1401/REK sør-øst D. Dermed er all aktivitet knyttet til deres prosjekt, inkludert denne oppgaven, godkjent. Grunnen til at det ikke er søkt godkjenning hos NSD er at alle prosjekter som omhandler helsedata søkes til REK, ettersom en godkjenning fra NSD ikke vil være tilstrekkelig. Likevel kontaktet jeg NSD våren 2020 for å være sikker på at alle etiske retningslinjer ble fulgt. Der fikk jeg bekreftet at det ikke var nødvendig å søke om godkjenning.

Ettersom bruk av offentlige dokumenter ikke innebærer behandling av personopplysninger, medfører dette sjeldent forskningsetiske utfordringer. Studier av dokumenter oppfattes tradisjonelt som ikke-påtrengende forskningsmetoder, hvor data genereres uten at deltakere involveres i prosessen (Tjora 2017, 182). Dokumentene jeg benytter meg av er offentlige og tilgjengelige for alle, og de er ikke produsert med formål om å inngå i forskning. Dermed vil det være færre etiske utfordringer i forbindelse med denne type analyser, enn for eksempel analyser av intervjudata.

5.6.1 Anonymisering vs. aidentifisering

I alle forskningsprosjekter er det viktig å behandle datamaterialet på en ansvarlig måte og gjennomføre forskningsprosessen på ærlig og redelig vis. Et hovedprinsipp innen forskningsetikk er at alle opplysninger som samles inn, skal behandles konfidensielt og

presenteres på en måte som ikke kan identifisere respondentene (Ringdal 2018, 65). Ved bruk av data fra kriminalomsorgen er aidentifisering av individene en svært viktig del av dette ansvaret. Ettersom datamaterialet inneholder opplysninger om alle personer som har sonet i norske fengsler de siste 20 årene, finnes det sensitive personopplysninger om en sårbar samfunnsgruppe. Med tanke på at dataene også inneholder informasjon om type lovbrudd personer soner for, kombinert med fødselsdato, kan det i utgangspunktet være lite utfordrende å identifisere individer. Datasettet jeg anvender i mine beskrivelser og analyser, var derimot aidentifisert (så mye som mulig) da jeg fikk tilgang til dette. Min hovedveileder, Marianne, sørget for at datasettet inneholdt så lite sensitiv informasjon som mulig. I tillegg har jeg kun arbeidet med nPRIS-materialet via Tjenester for sensitive data (TSD), som oppfyller lovens krav til behandling og lagring av sensitive data. Likevel var det ikke mulig å sørge for fullstendig anonymisering av individene som inngår i datamaterialet, dersom vi ønsket å hente ut relevant informasjon om menneskene som har vært fengslet i perioden 2000-2019.

Det at datamaterialet fra kriminalomsorgen ikke anonymiseres kan følgelig diskuteres med tanke på mulighetene for å gjenkjenne individer som inngår i utvalget. Det ville vært mulig å anonymisere datamaterialet fullstendig før jeg fikk tilgang, men dette ville satt store begrensinger på hva slags informasjon jeg kunne hente, og senere anvende i oppgaven. Om materialet var fullstendig anonymisert ville jeg ikke hatt mulighet til å undersøke blant annet hva som kjennetegner personer som har benyttet seg av §12-ordningen, antall fengslinger og aldersfordelingen i utvalget. Samtidig er ikke spesifikk informasjon på individnivå interessant i forbindelse med denne oppgaven. Ettersom fokuset i oppgaven er større samfunnsmessige mønstre i forbindelse med §12, er det ikke relevant å undersøke individene i utvalget på detaljnivå. Resultatene som presenteres og diskuteres i denne oppgaven gjør det ikke mulig å gjenkjenne personer, nettopp fordi det kun er generell informasjon om utvalget som brukes. På denne måten sikres konfidensialiteten til alle som inngår i datamaterialet ved publisering av prosjektet.

5.6.2 Kvalitet

Ved bruk av dokumenter som datamateriale, er det viktig å analysere kildene med tanke på konteksten de er utformet i og på hvilken tid de ble utformet. Videre må relevansen vurderes opp mot formålet med prosjektet (Thagaard 2018). Det innsamlede datamaterialet i denne oppgaven kan omtales som sekundærdata, ettersom jeg selv ikke har produsert eller samlet inn primærdata. Dokumentene som er samlet inn, samt datamaterialet fra kriminalomsorgen er produsert av andre og er ikke nødvendigvis produsert med forskning som formål. De er en del

av samfunnets løpende aktivitet (Ringdal 2018). Dette mener jeg er en av fordelene med å anvende sekundærdata. Under innsamling av primærdata (spesielt intervjuer) kan det forekomme at deltakere eller respondenter gir informasjon de tror forskeren verdsetter, eller blir påvirket av ytre faktorer. Etersom datamaterialet fra kriminalomsorgen og utvalget av dokumenter eksisterer uavhengig av forskningsformål, vil ikke dette være relevant.

Likevel er det viktig å sørge for at datamaterialet som er samlet inn, bærer preg av kvalitet. Før utvelgelsen av dokumenter skjer, må det tas hensyn til hva dokumentene kan gi informasjon om og hvor troverdige dokumentene er. Videre er det viktig å vurdere dokumentenes troverdighet, autensitet og troverdighet (Thagaard 2018). Dokumentene som inngår i oppgavens datamateriale har jeg vurdert som sikre, relevante og ekte.

Etersom datasettet fra nPRIS opprinnelig stammer fra registreringer gjort av kriminalomsorgen over tid, er dette også et sikkert og troverdig materiale.

5.6.3 Kontrollerbarhet

I samfunnsvitenskapen eksisterer det en norm om at presentasjonen av resultatene skal være kontrollerbare og pålitelige. Leseren skal ha mulighet til å vurdere resultatene, og de skal presenteres slik at kontroll, etterprøvbarehet og kritikk tillates (Dalland og Keeping 2020). Den kvalitative dokumentanalysen kan være vanskelig å gjennomføre flere ganger med samme resultat, ettersom hva som vektlegges i analysen avhenger av øynene som ser. Den deskriptive statistikken derimot, er lettere for andre å gjennomføre på samme måte som jeg har gjort i denne oppgaven. For at leseren skal forstå mine analyser og konkluderende bemerkninger, forsøker jeg i teksten å vise min tankegang hvordan jeg kommer frem til de ulike vurderingene. For at leseren skal kunne forstå resultatene fra de kvantitative analysene på best mulig måte, har jeg presentert resultatene i form av tabeller og grafiske fremstillinger.

5.6.4 Min rolle som forsker

Måten datamaterialet analyseres påvirkes av meg og min bakgrunn. Thagaard (2018, 147) hevder at forskerens forståelse er preget av den faglige bakgrunnen, noe som gjør at jeg som forsker kan se ting fra et annet perspektiv enn det andre gjør. I analyse og tolkning kan det være slik at ulike personer ser forskjellige ting, og at det dermed kan variere hva som vektlegges i en analyse (Sword et al. 2018). Etersom min bakgrunn er forankret i samfunnsvitenskapen og den sosiologiske retningen innenfor retts sosiologi, vil dette naturligvis ha en innvirkning på analysen. Selv om retts sosiologi generelt kan sies å omhandle sosiologien og den juridiske disiplinen, har jeg lite kompetanse på det juridiske feltet. Om min utdanningsbakgrunn var mer

preget av den juridiske disiplinen, er det naturlig å tenke at tolkning og analyser ville sett annerledes ut.

Videre er det viktig å være klar over egen rolle og oppgavens formål, når jeg som student er tilknyttet et større forskningsprosjekt. Dette er viktig for å sikre upartiskhet og uavhengighet i forskningen (NESH 2016). Selv om oppgaven kan anses som en del av et større prosjekt, er denne oppgaven utarbeidet med utgangspunkt i mine interesser og mine ideer. Oppgaven har dermed utfoldet seg fritt, innenfor rammene for en masteroppgave hos IKRS og studentoppgave knyttet til PriSUD. I samarbeidet med forskningsgruppen på SERAF har jeg fått friheten til å skape min egen oppgave med utgangspunkt i deres innsamlede data og kunnskap om §12-virksomheten.

I forkant av prosessen med dokumentanalysen, deltok jeg på en debatt om kroppsvisitasjon i norske fengsler. Der ble det rettet spesielt fokus mot hvordan Kriminalomsorgdirektoratet skriver rapporter, og det ble påstått at de utformer vage rapporter med mye bruk av ordet «kan». Etter hvert som jeg ble oppmerksom på dette, ble jeg opptatt av ordbruken i kriminalomsorgens tekster. Det kan dermed tenkes at debatten har hatt innvirkning på hvordan jeg har tolket innholdet i kriminalomsorgens dokumenter.

6 Idealer og realiteter

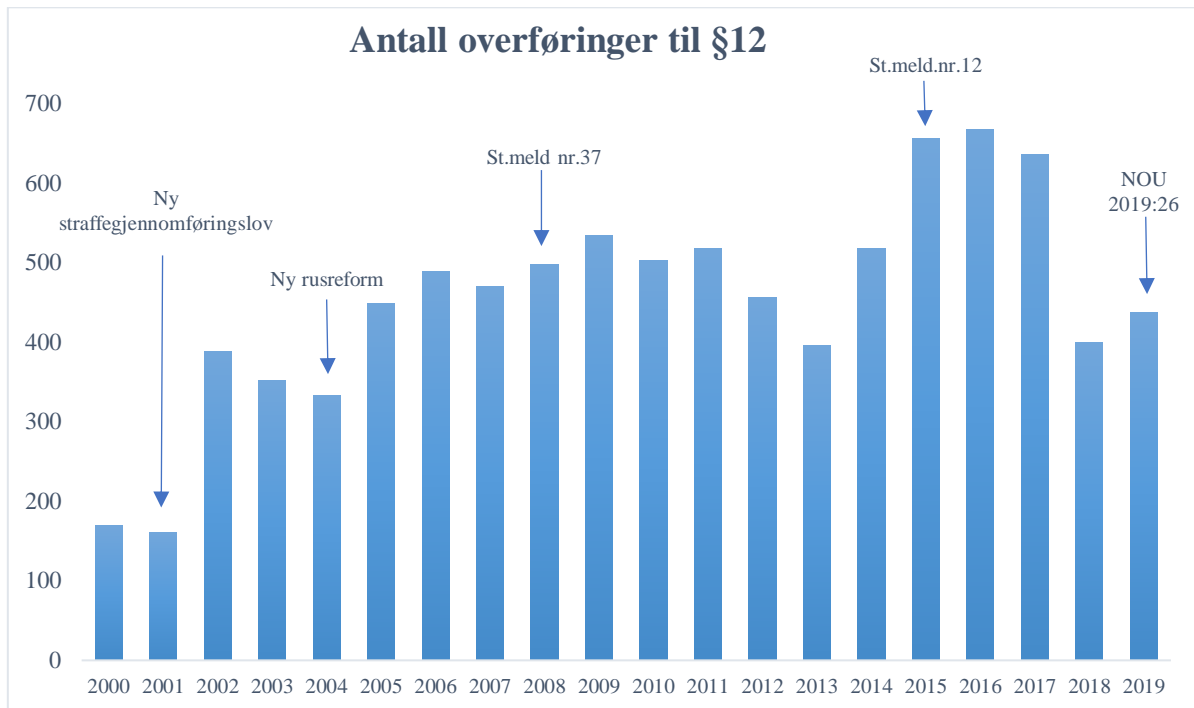
I dette kapitlet vil mine funn fra de deskriptive analysene av nPRIS-materialet presenteres og diskuteres. Innenfor rettssosiologi er *law in books vs. law in action* et kjent konsept der man ser nærmere på forholdet mellom den skrevne retten og den levende retten (Baier, Svensson, og Nafstad 2019). Dette er fokuset i første analysekapittel, ettersom jeg her vil besvare oppgavens overordnede problemstilling: *Hvordan er forholdet mellom formål og praksis i forbindelse med §12-ordningen?* Dette gjøres ved å presentere hva som uttrykkes angående §12-ordningen i dokumentene, og videre sette funnene opp mot hva mine analyser av nPRIS-materialet faktisk viser.

Det første delkapitlet vil fokusere på spesifikke årstall hvor det er skjedd rettslige og samfunnsmessige endringer som kan ha virket inn på bruken av §12, samt årstall hvor det er blitt uttrykt politiske målsetninger om å øke bruken av denne soningsformen. Etter å ha presentert dette, følger en diskusjon av forholdet mellom formål og praksis. Videre vil andre delkapittel ta for seg lengden på oppholdene i behandlingsinstitusjoner. Her ses mine funn i sammenheng med de uttrykte formålene når det gjelder oppholdets varighet. Diskusjon av funnene skjer løpende. Deretter følger tredje delkapittel med funn knyttet til kjennetegn ved målgruppen og en diskusjon av dette. Avslutningsvis vil kapitlet oppsummeres med konkluderende bemerkninger angående formål og praksis i forbindelse med antall overføringer til §12, lengden på oppholdene i institusjoner og hvem som befinner seg i målgruppen.

6.1 Et mål om å øke bruken av §12

Soning under straffegjennomføringsloven §12 trekkes stadig frem som et kriminalitetsforebyggende alternativ til fengsel (NOU 2019: 26 2019, Justis- og beredskapsdepartementet, 2015). Det påpekes at et opphold i behandlingsinstitusjon gir gode muligheter for individuell oppfølging av domfelte, der det tas tak i grunnproblemet for å fjerne faktorer som kan være medvirkende til kriminaliteten (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Et funn som er gjentakende i et flertall av dokumentene er et politisk mål om å øke bruken av §12-soning. I de utvalgte dokumentene vises det tydelig, og opptil flere ganger, at det er et mål og ønske om å øke bruken av denne soningsformen. Datamaterialet jeg har fått tilgang til inneholder informasjon om bruken av §12 de siste 20 årene. I den forbindelse er det interessant å se dette i sammenheng med hva som uttrykkes i dokumentene. I denne delen av oppgaven vil jeg se nærmere på årstall hvor det har skjedd endringer som kan ha påvirket

soningsformen, og årstall der det har blitt rettet politisk fokus mot §12-virksomheten. Samsvarer den faktiske anvendelsen av §12-soning med de uttalte målene?

Figur 1: Antall overføringer til straffegjennomføringsloven §12 per år i perioden 2000-2019 (n=9032).

Som nevnt tidligere ble den opprinnelige fengselsloven av 1958 erstattet med en ny straffegjennomføringslov i 2001, som trådte i kraft fra 1.mars 2002. Denne nye loven bedret mulighetene for gjennomføring av straff i institusjon og ga mer rom for individuelt tilpassede tjenester (NOU 2019: 26 2019). Ved å se på figur 1, som er basert på mine deskriptive analyser av nPRIS-materialet, kan vi se en betydelig økning i antall overføringer i tiden der den nye straffegjennomføringsloven trådte i kraft. Fra 2001 til 2002 økte antall overføringer betraktelig, og i etterkant har antall overføringer aldri vært lavere enn tiden før loven trådte i kraft. Likevel fortsetter ikke denne økningen de påfølgende årene, 2003 og 2004, ettersom dataene viser et lavere antall overføringer disse to årene. På tross av dette kan dataene tyde på at ikrafttreddelsen av straffegjennomføringsloven har hatt en direkte innvirkning på bruken av §12-ordningen i ettertid, i form av å bedre mulighetene for denne typen soning. Det er alltid vanskelig å skille årsak og virkning fra hverandre, og Friedman (2016, 49) påpeker at dette til tider kan være umulig. Likevel kan det argumenteres for at loven, med intensjon om å bedre mulighetene for å sone i institusjon, med stor sannsynlighet har hatt en virkning i form av et økt antall

overføringer etter 2001, selv om det i denne studien ikke er mulig å avdekke alle potensielle faktorer, som kan ha en årsaksvirkning (Friedman 2016).

I 2004 trådte rusreform II i kraft, noe som innebar at de regionale helseforetakene overtok ansvaret for spesialisthelsetjenester til personer med ruslidelser. Det påpekes at reformen var viktig for rusfeltet, ettersom personer med ruslidelser nå fikk pasientrettigheter på grunn av pasientrettighetsloven. Dermed fikk de også rett til behandling i spesialisthelsetjenesten (NOU 2019: 26 2019, 61-62). Av figur 1 kan vi igjen se en økning i antall overføringer til §12 på dette tidspunktet. Fra 2004 til 2005 skjer det en økning som holder seg forholdsvis stabil de neste fire årene. I evalueringen av §12-ordningen gjennomført av KRUS i 2006, hevder Ploeg (2006) at denne rusreformen har påvirket §12-ordningen. Det konkluderes med at rusreformen har hatt en større påvirkning på virksomheten rundt §12, enn endringene den nye straffegjennomføringsloven av 2001 hadde. Det trekkes frem at reformen til en viss grad motvirket noen av intensjonene med den nye straffegjennomføringsloven, dette i form av færre overføringer til behandlingsinstitusjoner som ikke relateres til rus (Ploeg 2006).

Selv om intensjonen var å utvide tilbudet til å innebære flere overføringer til institusjoner som fokuserer på andre faktorer enn rus, som for eksempel institusjonen Elevator, hevdes det at de fleste overføringene skjedde på bakgrunn av problemer knyttet til rus (Justis- og beredskapsdepartementet 2015). Dette kan omtales som «ripple effects» av en lov, noe som indikerer indirekte sidevirkninger eller utilsiktede virkninger ved en lov (Friedman 2016, 49). En rusreform som førte til endringer i tiltak og ansvar for personer med ruslidelser, kan tenkes å ha medført indirekte virkninger for bruken av §12. Dette i form av et økt fokus på ruslidelser, og dermed flere overføringer til rusbehandlingsinstitusjoner enn institusjoner som behandler andre lidelser. Likevel viser dataene at det er skjedd en økning i antall overføringer generelt, i etterkant av 2004, noe som indikerer at straffegjennomføringslovens intensjon om å bedre mulighetene for §12-soning har virkning.

Videre er det interessant å se nærmere på året stortingsmelding nr.37 «Straff som virker» ble publisert, altså i 2008. I denne stortingsmeldingen er grunntanken at innsatte skal garanteres individuell tilrettelagt hjelp, med økt satsning på rehabilitering. Dette skulle sikre en tilbakeføringsgaranti, og hindre fremtidig tilbakefall for innsatte (NOU 2019: 26). I denne stortingsmeldingen understrekes det gjentatte ganger at Justis- og beredskapsdepartementet ønsker å styrke rusbehandlingstilbudet og rehabiliteringstiltak både i og utenfor fengselet. Det påpekes at «Regjeringen gikk inn for å øke antall overføringer til soning i institusjon etter straffegjennomføringsloven § 12» (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 42), og at

straffegjennomføring i institusjon er en sentral del av kriminalomsorgens strategi for å motvirke misbruk av rusmidler (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 127). Videre viser sitatet nedenfor hva Justis- og beredskapsdepartementet uttrykte om §12-soning i 2008:

Målet er at betydelig flere domfelte skal kunne gjennomføre straff etter denne bestemmelsen. Det er et mål å øke både direkte innsettelse i institusjon og innsettelse som ledd i en planlagt progresjon fra fengsel. Soning etter straffegjennomføringsloven § 12-ordningen byr på en svært god mulighet til å følge opp de innsatte etter opphold i rusmestringsenhet i fengselet. (...) (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 127).

Det uttrykkes her et spesifikt mål om å øke antall innsettelse i institusjon. Mine analyser av datamaterialet fra kriminalomsorgen viser en økning i antall overføringer de tre neste årene etter utgivelsen av stortingsmeldingen³. Deretter ser vi en nedgang etter 2011. Det er interessant at det overføres flere personer til §12-soning i etterkant av uttalelsene i stortingsmelding nr.37, men at økningen av antall overføringer ikke varer over tid. Basert på det uttalte målet om å øke antall overføringer til §12, har retten en tilsiktet virkning ved at kriminalomsorgen de tre påfølgende årene økte kapasiteten ved å innlemme flere personer i denne soningsformen (Mathiesen 2011). Likevel er det også viktig å påpeke at økningen ikke er spesielt stor i etterkant av 2008. Det kan tenkes at en økning skyldes andre årsaker, som for eksempel at det i denne perioden var flere aktuelle søkere enn tidligere. Retten virker alltid sammen med andre ulike forhold, og det kan sies at retten fungerer som en komponent i en sammensatt sosial helhet (Mathiesen 2011, 46). Dette vil si at en økning i antall overføringer kan skyldes naturlige svingninger på grunn av andre samfunnsforhold.

I etterkant av stortingsmeldingen og det klare budskapet om å øke bruken av §12-soning, ble det foreslått en øking i den økonomiske bevilgningen til kriminalomsorgen i 2009 (Justis- og politidepartementet 2009). Likevel kommer det ikke frem at det ble gitt øremerkede midler spesifikt til §12-ordningen. Det trekkes frem at en økning i budsjettet skyldes forslag om styrket vedlikehold av fengslene, husleie og styrking av elektronisk soning (Bronebakk 2008). Friedman (2016, 45) påpeker at den antatte hensikten med en rettslig avgjørelse kan variere betydelig fra de valgte midlene for å oppnå denne hensikten. Ved å kommunisere et formål om å øke bruken av straffegjennomføringsloven §12, må det følge midler eller tiltak for å kunne oppnå en praksis som samsvarer med dette. Dette kan være midler i form av økonomisk styrking

³ Se figur 1.

av kriminalomsorgen, eller eventuelle lovendringer. Ved manglende oppfølging blir disse uttrykte målsetningene gjenstand for symbolpolitikk.

Samtidig tyder dataene mine på at det forekommer utilsiktede virkninger i etterkant, i form av en reduksjon i antall personer som overføres til §12 i 2012 og 2013. I samtale med Ploeg (Gerhard Ploeg, personlig kommunikasjon i e-post, 11. mai 2021) vises det til at antall gjennomførte døgn nådde et lavmål, noe som gjenspeiles i mine analyser av antall overføringer på samme tidspunkt⁴. Ploeg påpeker at noen regioner i kriminalomsorgen sendte ut brev med anbefaling til fengslene om å ikke innvilge søknader til institusjoner som ikke hadde driftsavtale med regionale helseforetak (RHF). Dette på bakgrunn av at kriminalomsorgen selv må (del)finansiere oppholdet i slike tilfeller, noe som ville medføre store kostnader for kriminalomsorgen (Gerhard Ploeg, personlig kommunikasjon i e-post, 11. mai 2021). Dermed skjedde det i 2013 færre overføringer til behandlingsinstitusjoner enn årene før. Dette viser hvordan, ikke bare rettslige beslutninger, men også intern aktivitet i kriminalomsorgen har innvirkning på bruken av §12-soning. Slike indirekte og utilsiktede virkninger kan være endeløse og Friedman (2016) tegner et metaforisk bilde av indirekte virkninger som ringvirkninger i et vann. Det kan være forskjell på hva som kommuniseres, og hva som er resultatet (Friedman 2016, 26). Selv om det ble sendt en anbefaling om å ikke innvilge søknader til noen typer institusjoner, er det nærliggende å tro at en betydelig nedgang i bruken av §12 ikke var tilsiktet.

I likhet med stortingsmelding nr.37 uttrykte **stortingsmelding nr.12** noe liknende om bruken av §12-ordningen. I 2015 skrev Justis- og beredskapsdepartementet følgende:

Det er et mål å øke bruken av begge former for § 12-soning. Dette bidrar både til bedre rehabilitering og til å frigjøre ordinær kapasitet i kriminalomsorgen. (...) I budsjettet for 2014 ble kriminalomsorgen styrket med 10 mill. kroner for å kunne øke bruken av § 12-overføringer (Justis- og beredskapsdepartementet 2015, 15).

Det som uttrykkes når det gjelder målet om å øke bruken av straffegjennomføringsloven §12, kan se ut til å gjenspeiles i analysene av datamaterialet⁵. Av figuren ser vi en økning i overføringer til behandlingsinstitusjon i perioden 2014-2017. Det er nærliggende å tenke at

⁴ Se figur 1.

⁵ Se figur 1.

dette kan ha sammenheng med det politiske fokuset på §12. Samtidig kan styrkingen av kriminalomsorgen med 10 millioner kroner øremerket §12-virksomheten tenkes å ha betydning. I 2014 ble det iverksatt et prosjekt med mål om å øke bruken av soningsformen, etter nedgangen i 2013 (Gerhard Ploeg, personlig kommunikasjon i e-post, 11. mai 2021). Ploeg påpeker at regjeringen i sammenheng med prosjektet stilte med dette ekstra beløpet for å finansiere privatplasser. En implementering av økonomiske tiltak i etterkant av et politisk og rettslig mål om å øke bruken av §12-soning, kan tenkes å ha medført direkte virkning i form av å øke kapasiteten i §12-virksomheten. Ved å følge opp uttalte formål med økonomiske midler eller lovendringer, forblir ikke politikken kun symbolpolitikk. Mine analyser viser også at antall overføringer til §12 aldri har vært så høyt som i tiden rundt publiseringen av stortingsmelding nr.12, i løpet av denne perioden på 20 år. Det fremstår dermed som om det politiske fokuset på §12-virksomheten og den økonomiske styrkingen har medført et høyere antall overføringer til behandlingsinstitusjoner.

I samme periode påpekte også **veilederen for helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel** at hovedstrategien for å styrke rehabiliteringstiltak knyttet til rus innebærer mer bruk av §12-ordningen:

Kriminalomsorgen arbeider også aktivt mht. innsattes rusmiddelproblemer. Hovedstrategien i arbeidet er, ifølge kriminalomsorgens russtrategi, å øke kriminalomsorgens egne rehabiliteringstiltak, blant annet ved mer bruk av narkotikaprogram med domstolskontroll samt § 12 soning (Helsedirektoratet 2016, 37).

Selv om det i dette utdraget fortelles at det arbeides med å øke kriminalomsorgens egne rehabiliteringstiltak, ser vi at antall overføringer derimot har sunket i etterkant av 2016, med en betydelig nedgang etter 2017⁶. Det er interessant at det blir gjort færre overføringer i dette tidsrommet, spesielt med tanke på at dette skjer få år etter en økonomisk styrking, et internt prosjekt om å øke bruken og et politisk fokus på §12. Det kommuniserte formålet følges først opp med økonomiske tiltak; antall overføringer til §12 øker; likevel opprettholdes ikke antall overføringer over tid. Realiteten er dermed færre overføringer til §12, og en økende avstand mellom uttalte mål og praksis på denne tiden.

⁶ Se figur 1.

I forbindelse med debatten om en ny rusreform, ble det i 2019 utgitt en utredelse som omhandler samfunnets reaksjon på bruk og besittelse av illegale rusmidler til eget bruk (NOU 2019: 26 2019). I likhet med stortingsmeldingene blir soning etter straffegjennomføringsloven §12 også her trukket frem som en god løsning for kriminelle med problemer knyttet til rus:

Rusmestringsenhetene skal være en del av en rehabiliteringsprosess, der overføring til soning i institusjon etter straffegjennomføringsloven § 12 (...) og videre frivillig behandling etter løslatelse er et siktemål (NOU 2019: 26 2019, 228).

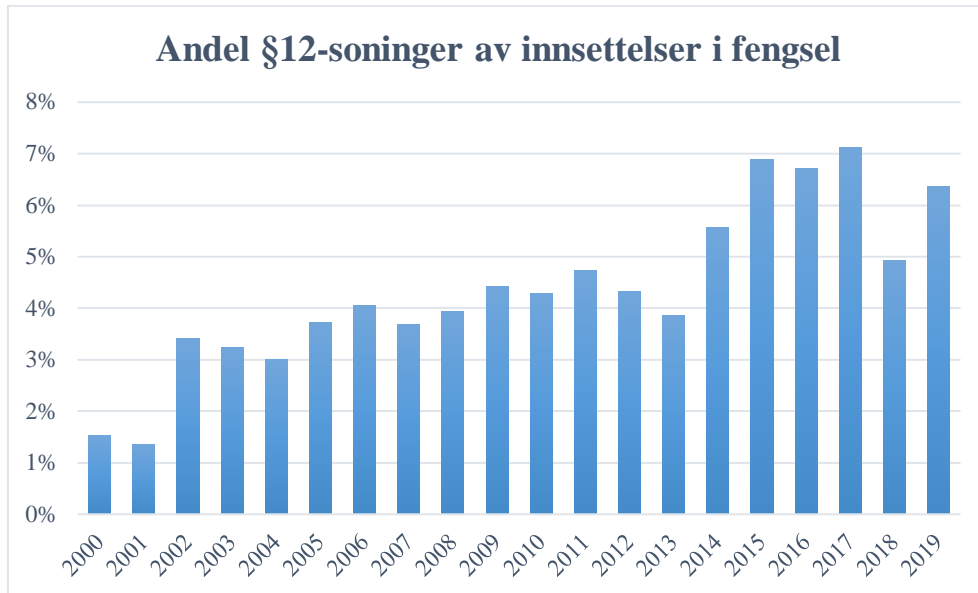
I tillegg trekker rusreformutvalget frem en tilbakefallsstudie som viser at tilbakefallet blant personer som hadde sonet etter §12-ordningen var lavere enn blant andre i samme lovbruddskategori:

Dette [tilbakefallsstudien] indikerer at § 12 soning kan være et hensiktsmessig kriminalitetsforebyggende alternativ til fengsel som gir noen hjelp (NOU 2019: 26 2019, 231).

Ettersom jeg ikke har tilgang til data om bruken av §12 etter 2019, er det ikke mulig å se antall overføringer i etterkant av 2019. Likevel er det interessant at det er et betydelig lavere antall overføringer til institusjon i tiden rundt utredningen, enn årene før. Per dags dato foregår det samfunnsmessige diskusjoner rundt en mulig innføring av en ny rusreform. Dette kan tenkes å ha fremtidig påvirkning når det gjelder kriminalitetsforebyggende alternativer for kriminelle personer med ruslidelser. Et politisk og rettslig fokus på rusfeltet og eventuelle lovendringer kan tenkes å ha ringvirkninger, i form av indirekte virkninger på holdninger, normer og mentalitet i samfunnet (Friedman 2016, 48).

Hvis vi videre ser på andelen overføringer til §12 av antall innsettelse i fengsel, ser vi et annerledes bilde. Mine analyser viser en stigende utvikling i perioden. Dette skyldes at færre blir satt i fengsel, samtidig som antall overføringer til §12 ikke reduseres i samme grad. Antall fengslinger går ned ettersom det blant annet er flere som får EK. Dersom vi tar hensyn til utviklingen av antall innsettelse i fengsel, ser vi dermed en mer jevn utvikling i bruken av §12. Bruken av §12-ordningen er dermed ikke bare negativ, når vi ser det helhetlige bildet med nedgang i antall fengselsdommer. Dette viser viktigheten av å ta hensyn til andre, bakenforliggende faktorer. Likevel gir figur 1 et bilde på hvordan det spesifikke antallet

overføringer til §12 har endret seg over tid, og hvordan politiske vinder og rettslige endringer kan ha påvirket bruken, når vi kun ser på antall overføringer per år. Det er dette som er utgangspunktet for den videre diskusjonen.

Figur 2: Andel overføringer til §12 av antall innsettelse i fengsel per år.

6.1.1 Forblir det politiske formålet et ideal?

Basert på de deskriptive analysene av datamaterialet fra kriminalomsorgen, er det tydelig at antall overføringer til §12 varierer fra år til år. Samtidig viser dataene at det har skjedd en økning av bruken i tiden rundt ikrafttreddelsen av straffegjennomføringsloven, ikrafttreddelsen av rusreform II og stortingsmelding nr.37. I tillegg ser vi en stigning i etterkant av den økonomiske styrkingen av §12-virksomheten og det politiske fokuset rundt §12 i stortingsmelding nr.12. Det kan dermed tenkes at et økt politisk og samfunnsmessig fokus på dette feltet har virkninger for bruken av soningsformen. Det som videre er interessant er at dette gjelder spesielt de første årene i etterkant av en lovendring, innføring av rusreformen og politiske uttalelser om ønsket om å styrke tilbudet. Når det kommer førende dokumenter med intensjoner rundt §12, gjerne etterfulgt av økonomiske midler, stiger antall overføringer. Likevel viser mine analyser at antall overføringer ikke stiger kontinuerlig hvert år, når vi kun fokuserer på det spesifikke antallet overføringer. For eksempel er det i etterkant av 2017 blitt gjort et betydelig lavere antall overføringer enn i tiden rundt stortingsmelding nr.12. Dette tyder på at dersom tiltak for å øke soningen ikke følges opp, og det politiske fokuset dabbet av, reduseres bruken av §12. I kriminalomsorgens årsrapporter trekkes det frem at de er blitt utsatt for store nedskjæringer og

økonomiske kutt de siste årene (Kriminalomsorgsdirektoratet 2018, 2019). Dersom økonomisk styrking til denne soningsformen kun skjer i visse perioder og på andre tidspunkter avtar, er det nærliggende å tro at dette vil ha konsekvenser for kriminalomsorgens muligheter til å benytte seg av ordningen.

Det politiske målet om å øke bruken av §12-soning gjentas flere ganger i løpet av de siste 20 årene, og det kan se ut til at politiske intervensjoner har tilsiktede virkninger. Dataene viser en tilsiktet virkning i form av et økt antall overføringer i etterkant av det samfunnsmessige fokuset på denne soningsformen og gruppen mennesker det gjelder. Ved å rette fokus og ressurser mot soningsformen, kan det ved første øyekast se ut til at dette virker etter intensjonen. Samtidig er det ofte slik at iverksettelse av tiltak eller regler gjerne medfører utilsiktede konsekvenser (Baier, Svensson, og Nafstad 2019). Det at økningen i antall overføringer er kortvarig og svinger i denne perioden, kan anses som en utilsiktet virkning av det politiske fokuset og en økonomisk styrking (Mathiesen 2011).

Dokumentene viser at det eksisterer et ideal om å øke bruken av denne soningsformen, og tanken om at dette skal redusere tilbakefall til kriminalitet står sterkt. Likevel er det slik at realiteten ikke nødvendigvis samsvarer med dette idealet. Det kan være flere faktorer som medfører at antall overføringer svinger i denne perioden på 20 år. Da KRUS gjennomførte evalueringen av §12-ordningen i 2006 (Ploeg 2006) ble det konkludert med at søkeprosessen burde standardiseres slik at det sikres lik praksis i alle fengslene. Med tanke på at det er den innsatte selv som er ansvarlig for å søke seg til slik soning, kan det tenkes at informasjonen fra kriminalomsorgen spiller en viktig rolle for muligheten til å sone i institusjon. Videre kommer det tydelig frem i nyere forskning at det burde gjøres en vurdering rundt praksis og rutiner for søkeprosessen og overføring (Oslo Economics 2020). Søknadsprosessen er dermed blitt kritisert flere ganger i løpet av de siste 20 årene, og det hevdes at behandlingstiden for søknader kan være lang. Lange ventelister kan hindre gjennomføring av straff i institusjon innen tidsrommet for flere domfelte (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Et utdrag fra en nylig utgitt rapport viser tydelig at søkeprosessen og behandlingstid kan skape utfordringer for aktuelle kandidater:

I «Petter i fengsel» på TV2 fikk vi se hvordan det gikk med en av de innsatte rett etter løslatelse. Under soningen var han motivert for å slutte med rus og søkte seg til behandling ved en institusjon. Han fikk aldri svar på søknaden før han ble løslatt, og i løpet av kort tid var han tilbake i samme spor. Overgangen ble for brutal. I mangel av

bolig flyttet han inn hos moren sin. Han hadde ingen utdanning, jobb eller rusfritt nettverk å gå til. Dermed ble veien tilbake til rusen kort. (Actis 2020, 12).

Videre kan det tenkes at kriminalomsorgen selv setter fokus på §12-virksomheten i tider der det politiske fokuset på denne soningsformen øker. Om kriminalomsorgen fokuserer på informasjonsarbeid og oppmuntrer domfelte til å gjennomføre straff i institusjon, er det nærliggende å tro at dette kan påvirke antall søkere. Dersom ordningen er lite kjent blant fengselsbefolkningen kan dette tenkes å påvirke antall overføringer, ettersom det er den domfelte selv som må sikre seg en institusjonsplass før søknaden kan tas i behandling (Gerhard Ploeg, personlig kommunikasjon i e-post, 11. mai 2021). Det kan argumenteres for at individenes atferd styres i retning av kriminalomsorgens ønsker, ettersom den innsatte må passe inn i kriminalomsorgens ideal om en §12-soner for å kunne sone i institusjon. Den enkelte må anses som ansvarlig, motivert og kan ikke utgjøre en sikkerhetsmessig risiko (Kriminalomsorgen 2017). Dermed kan det tenkes at det eksisterer en form for disiplinær makt i denne situasjonen, ettersom den innsatte må «vise seg fra sin beste side» og ha en atferd som tilsier at vedkommende er en aktuell kandidat for §12. For å oppnå §12-soning - som kan anses som et gode- må domfelte altså oppføre seg på bestemte måter som verdsettes av fengselsinstitusjonen. Det gjøres skjønnsmessige vurderinger i prosessen, og den innsatte er dermed avhengig av å fremstå som en ideell kandidat for å vurderes som egnet til §12-soning.

Samtidig er det viktig å påpeke at svingninger også skyldes endringer i antall personer som idømmes ubetinget fengselsstraff. Hvor mange som dømmes til ubetinget fengselsstraff kan være avgjørende for hvor mange som er aktuelle for slik soning. Ved å se på andelen §12-soninger av antall innsettelse i fengsel, vises det at antall overføringer til §12 faktisk er stigende i perioden⁷. Dette vil si at selv om antall overføringer til §12 svinger, har det generelt sett skjedd en stigning når vi ser disse i sammenheng med antall innsettelse. Dermed kan utviklingen av antall som settes i fengsel være en forklaring på hvorfor figur 1 viser et varierende antall overføringer i perioden.

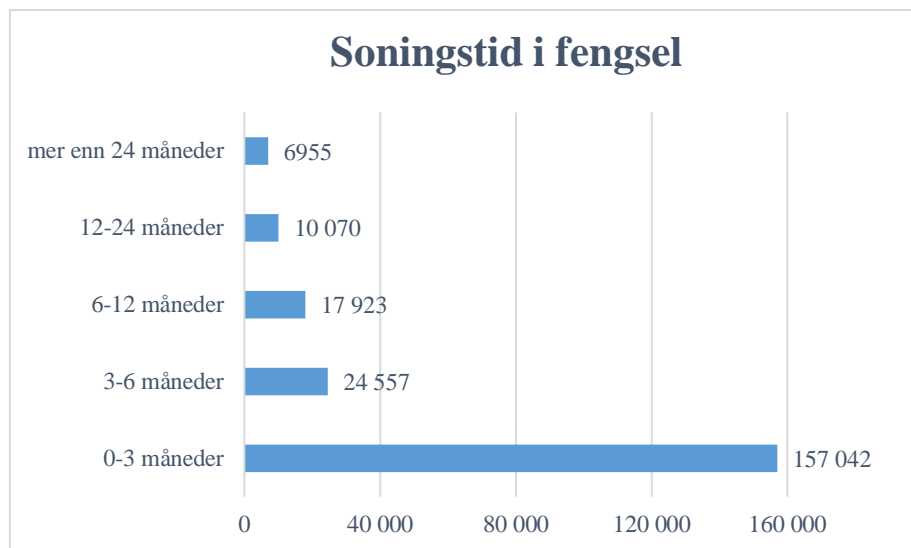
På en annen side er det ikke ukjent at det er en stor andel av fengselspopulasjonen som innehar behov for behandling, men som ikke nødvendigvis får tilbud om tilpasset behandling. Rapporten til Oslo Economics (2020) viser at der 65% av domfelte hadde et rusproblem ved innsettelse i fengsel, ble det anslått at under 20% av denne gruppen sonet i rusmestringsenheter

⁷ Se figur 2.

eller institusjoner. Videre viser en levekårsundersøkelse at halvparten av de innsatte som ba om hjelp for psykiske lidelser, fikk tilbud om behandling (Friestad og Hansen 2004, Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Disse faktorene kan indikere at det er en stor andel av straffedømte som kan ha behov for soning i institusjon, selv om antall som idømmes ubetinget fengselsstraff varierer. Dermed kan det argumenteres for at selv om antall som idømmes ubetinget fengselsstraff varierer fra år til år, kan det fortsatt være en stor del av fengselsbefolkningen som kunne hatt nytte av opphold i behandlingsinstitusjon utenfor fengsel. Undersøkelser tyder på at det er en stor del av denne gruppen som trenger behandling, men som ikke får det (Justis- og beredskapsdepartementet, Friestad og Hansen 2004, Oslo Economics 2020). Dersom horisonten for hvem som anses som aktuelle for §12 utvides, kan bruken av soningsformen økes ytterligere og flere med behov for behandling kan få mulighet til å søke.

Kriminalomsorgsdirektoratet påpeker også at en faktor som kan virke inn på måloppnåelsen i forbindelse med bruken av §12-soning, er at den gjennomsnittlige domslengden har økt. En økning i domslengde vil si at flere er dømt for alvorlig kriminalitet, noe som har en innvirkning på den sikkerhetsmessige vurderingen i forbindelse med §12. Dermed kan dette bety at flere anses som uegnet til å gjennomføre straffen i institusjon utenfor fengselet, ifølge kriminalomsorgen (Kriminalomsorgsdirektoratet 2019, 31).

Figur 3 viser min deskriptive analyse av soningstiden i fengsel for alle fengselsdommene i utvalget. Analysen viser tydelig at flertallet av fengselsdommene er nokså korte. Likevel er det til sammen flere tusen dommer som var av en lengde som gjorde det mulig å sone deler av dommen i institusjon, tidsmessig sett. Dermed er det et potensiale blant denne gruppen med tanke på at det her kan være aktuelle kandidater. Samtidig spiller faktorer som sikkerhet, risiko og motivasjon til å endre livsstil en rolle i beslutningen om hvem som kan sone i institusjon (Kriminalomsorgen 2017).

Figur 3: Sonings tid for antall dommer i perioden 2000-2019 (n = 216 547).

Det er dermed flere ulike faktorer som kan påvirke hvor mange personer som får innvilget soning i behandling sin institusjon. Likevel er det interessant å se at antall overføringer øker i forbindelse med politiske vinder, men synker i ettertid. Målene som uttrykkes i dokumentene viser til store behandlingstanker og et ideal om å sikre alle som har behov for nødvendig behandling som ikke kan gis i fengsel, nødvendig behandling. Likevel medfører systemet og et stort antall domfelte med korte fengselsdommer vanskeligheter. Realiteten lever opp til idealet om økt bruk av §12-soning i etterkant av å være gjenstand for politisk interesse, men avstanden mellom ideal og realitet øker over tid. Ved å ta hensyn til en reduksjon i antall innsettelse i fengsel i samme periode, har andelen §12-overføringer hatt en generell stigning. Likevel er det variasjoner fra år til år. Sett i sammenheng med de politiske målsetninger og rettslige endringer, kan det dermed diskuteres hvorvidt målsetningene om å stadig øke bruken av denne soningsformen forblir et ideal, dersom dette ikke følges opp med nødvendige midler (Friedman 2016). Dersom de politiske målene skulle hatt en optimal, tilsiktet virkning, ville antall overføringer økt hvert år i etterkant av uttalelsene. Dette på bakgrunn av at det ikke eksisterer en maksimumsgrense for antall som kan overføres hvert år. Det er nemlig slik at den domfelte skal sikre seg en plass i institusjon før en søknad kan behandles av kriminalomsorgen, noe som betyr at antall omsøkte plasser utgjør antallet som kan benyttes (Gerhard Ploeg, personlig kommunikasjon i e-post, 11. mai 2021).

6.2 Lengden på opphold i institusjon

I forbindelse med formål og praksis rundt §12, omhandler et sentralt funn i mine analyser varigheten av oppholdene i behandlingsinstitusjoner. Som nevnt tidligere i oppgaven, har relevant forskning trukket frem lengden på behandlingsopphold som avgjørende for individenes utbytte av behandlingen (Ploeg 2006, Ødegård og Amundsen 1998, Simpson 1981). Denne forskningen hevder at behandlingen vil ha bedre muligheter for å lykkes og dermed forebygge ny kriminalitet, dersom oppholdet varer over tid. Kriminalomsorgens **retningslinjer** viser til at et opphold i institusjon skal ha en behandlingsmessig effekt:

Straffegjennomføring i institusjon skal ha en varighet som tilsier at oppholdet får en behandlingsmessig eller rehabiliterende effekt. Kortvarige opphold i institusjon kan bare innvilges dersom domfelte vurderes å ha mulighet for å nyttiggjøre seg et slikt opphold (Kriminalomsorgen 2017, 4).

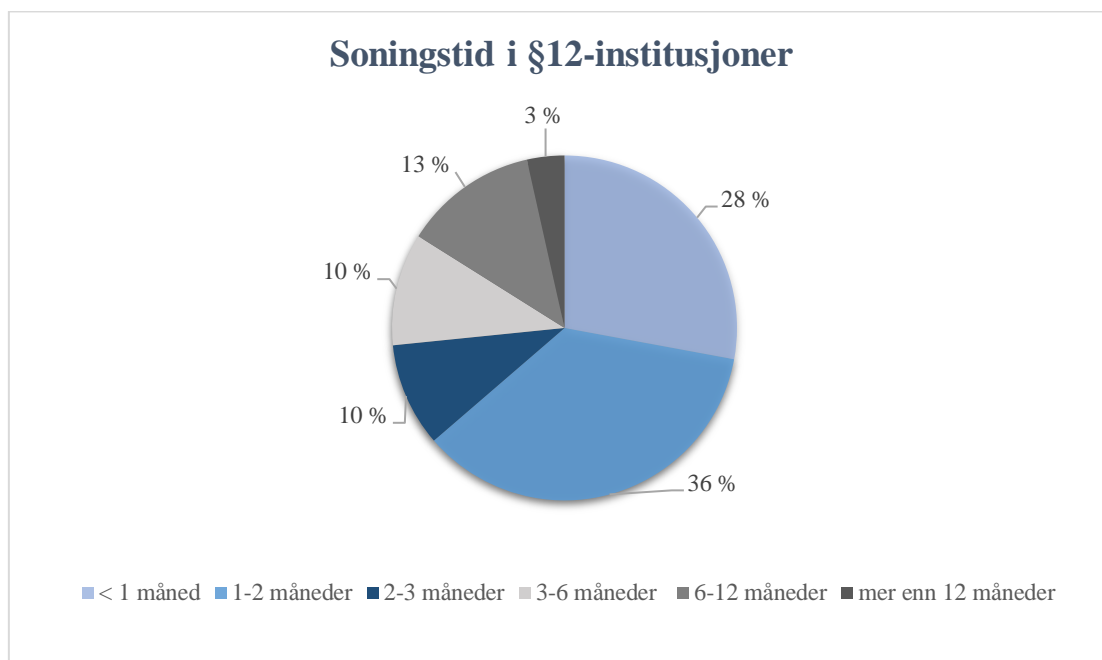
Korte opphold kan for eksempel brukes ved pleiehjem, kortvarig utredning av behandlingsbehov eller et avrusningsopphold i behandlingsinstitusjon (Kriminalomsorgen 2019). I likhet med kriminalomsorgen viser §12-institusjonen **Elevator** at korte opphold ikke er å foretrekke:

Oppholdet må ha en varighet på minimum 3 måneder (anbefalt minstetid er 5 mnd.) og maksimalt 12 måneder (Graf 2020, 5).

Elevator påpeker her at det anbefales en minstetid i institusjonen på 5 måneder. På bakgrunn av utdragene over er det interessant å se dette i sammenheng med mine analyser av kriminalomsorgens datamateriale. Av mine analyser ser vi at en svært stor del av alle oppholdene i §12-institusjoner i den gitte tidsperioden er kortvarige⁸. Overvekten av alle oppholdene i institusjon hadde en varighet på inntil 3 måneder, mens en betydelig mindre del av oppholdene varte i mer enn 6 måneder. Dette er interessant på bakgrunn av de uttrykte formålene, nemlig å gi domfelte nødvendig behandling og dermed redusere tilbakefall til kriminalitet (Kriminalomsorgen 2017, Forskrift om straffegjennomføring § 3-5 2002). Den tidligere nevnte forskningen som omhandler varighet av behandlingsopphold peker i retning av at lengden på oppholdet er av betydning når det gjelder den individualpreventive effekten av straffen. Der oppholdene var inntil 3 måneder eller kortere, viser studiene at tilbakefall til kriminalitet og/eller rus er større enn blant de som hadde opphold av lenger varighet (Simpson

⁸ Se figur 4.

1981, Ødegård og Amundsen 1998, Ploeg 2006). Forskriften til straffegjennomføringsloven §12 viser til at opphold i behandlingsinstitusjon normalt ikke skal overstige 12 måneder, men at svært korte opphold heller ikke skal innvilges (med mindre tungtveiende grunner tilsier dette) (Kriminalomsorgen 2017, 1). På bakgrunn av dette er det interessant at mine analyser viser en overvekt av korte opphold.

Figur 4: Soningstid i §12-institusjoner. Totalt var det 8994 opphold med kjent lengde, basert på tilgjengelig informasjon om start- og sluttdato for §12-soning.

Likevel er ikke dette et nytt og ukjent funn. Ved å rette blikket tilbake til **stortingsmelding nr.37** vises det til følgende om korte opphold i forbindelse med straffegjennomføringsloven §12:

Med en mulighet til å sone opptil ett år i institusjon, er det klart at potensialet ikke blir benyttet. Det bør settes spørsmålsteget ved hensiktsmessigheten av så korte opphold i forhold til en vellykket (rus)behandling (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 83).

Her vises det, allerede i 2008, til at potensialet ikke blir utnyttet når det kommer til oppholdenes lengde og at det eksisterer en usikkerhet rundt hvor hensiktsmessig korte opphold er. Selv påpeker behandlingsinstitusjonene at korte opphold ikke gir grunnlag for effektiv behandling (Graf 2020, Ploeg 2006). Med en begrensning på 12 måneders varighet og en anbefalt minstetid på 5 måneder, indikerer dette at et opphold i institusjon burde ha en varighet på mellom 5-12 måneder for å kunne være hensiktsmessig og bidra til å forebygge tilbakefall til kriminalitet

og/eller rus. Ut ifra dette kan det dermed vises til en diskrepans mellom hva som uttrykkes i dokumentene om intensjoner, og hva som faktisk vises i mine analyser. I evalueringen av §12-ordningen hevdet flere institusjoner at det ideelle oppholdet ville hatt en varighet på mer enn 12 måneder, og at man ikke kom lenger enn å kartlegge dersom oppholdet varte i under 3 måneder (Ploeg 2006). Likevel tyder mine deskriptive analyser på at store deler av oppholdene havner i sistnevnte kategori. Retten har besluttet at opphold i behandlingsinstitusjon ikke skal vare mer enn 12 måneder, og begrenser §12-virksomheten til å kun gjelde personer som soner i fengsel for mindre alvorlig kriminalitet. Personer som soner for mindre alvorlig kriminalitet har gjerne kortere dommer enn personer som soner for alvorlige lovbrudd. Alvorligheten av lovbrudd påvirker samtidig den sikkerhetsmessige vurderingen av om en innsatt er aktuell for §12 (Kriminalomsorgen 2017). Dermed begrenses aktuelle kandidater til innsatte med korte dommer som ikke utgjør en sikkerhetsmessig risiko, noe mine analyser viser at resulterer i en overvekt av svært korte behandlingsopphold. Det kan her argumenteres for at retten får en indirekte og utilsiktet virkning (Friedman 2016, Mathiesen 2011), ettersom det kan stilles spørsmål rundt hvorvidt korte opphold tilfredsstiller kravet om at oppholdet skal ha en rehabiliterende effekt.

Det er interessant at en stor del av oppholdene ikke har en lenger varighet, når forskning og myndighetene påpeker at lengre opphold har betydning for en vellykket behandling. Likevel kan det være flere forklaringer på dette. En faktor som kan være av sentral betydning er lengden på fengselsdommene i samme periode. Mine analyser viser at en svært stor del av fengselsdommene i den gitte perioden var korte⁹. Dersom aktuelle kandidater for §12-soning blir idømt korte fengselsdommer, kan dette påvirke både lengden på opphold i institusjon og hvor mange som overføres. Som det er blitt nevnt tidligere, oppstår det også tidvis ventelister hos institusjoner som kan være aktuelle for §12-virksomheten. Om den straffedømte ikke er informert i forkant av innsettelsen om muligheten til å sone i institusjon, eller behandlingstiden for søknaden er lang, vil dette kunne hindre personer med korte dommer fra å gjennomføre straff i institusjon (Justis- og beredskapsdepartementet 2008).

Videre kan det argumenteres for at domfelte som idømmes korte dommer kan ha nytte av et behandlingsopphold, til tross for at det ikke er mulig å oppnå den ideelle varigheten. **Justis- og beredskapsdepartementet** hevder følgende:

⁹ Se figur 3.

Det er avgjørende å få domfelte inn i et rehabiliteringsspor selv om dommen er kort, ikke minst fordi det nettopp er i gruppen med korte dommer for mindre alvorlige lovbrudd vi finner mange av gjengangerne (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 9).

Sitatet viser at kriminelle gjengangere ofte befinner seg i gruppen med korte dommer, og at det kan være viktig å tilby disse behandling. Det kan diskuteres hvorvidt det lar seg gjøre å gjennomføre effektiv behandling på kort tid, og hvorvidt domfelte drar nytte av et slikt opphold (Ploeg 2006, Ødegård og Amundsen 1998). Likevel viser sitatet over at det kan være virkningsfullt å hjelpe denne gruppen inn i et rehabiliteringsspor, og slik starte prosessen med endring av egen livssituasjon. Det kan tenkes at dersom denne gruppen informeres om muligheten for å sone i institusjon i forkant av innsettelse i fengsel, vil man kunne øke direkte overføringer til helgjennomføring til §12. Her er det igjen relevant å trekke frem tanken om informasjonsarbeid og innsats fra kriminalomsorgens side som betydningsfullt.

Sett fra en annen side, kan det være utfordrende å realisere dette målet:

Flere forhold kan gjøre det vanskelig å øke denne soningsformen. For det første er det et stort press på institusjonsplassene i helseforetakene. Kapasitetsproblemer fører til relativt lang ventetid for vurdering av og tilbud om behandlingsplasser. Det betyr i praksis at det har vært vanskelig å få overført innsatte med dommer inntil tre måneder til institusjonsopphold (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 127).

Det at det er vanskelig å overføre innsatte med korte dommer, tyder på at realiteten strider med formålet om å få domfelte med korte dommer inn i et rehabiliteringsspor. Selv om det er i denne gruppen vi gjerne finner personer som kan tenkes å nyttiggjøre seg et individuelt tilpasset behandlingsopplegg i institusjon, viser sitatet over at byråkratiske faktorer hindrer kriminalomsorgen fra å kunne realisere politiske mål.

6.2.1 En håpløs oppgave?

I dette delkapittelet har det kommet frem at det lenge har eksistert en bevissthet om at potensialet i straffegjennomføringsloven §12 ikke blir utnyttet. Tilbake i 1998 viste Ødegård og Amundsen (1998) at svært mange av overføringene til §12 var av kort varighet. Videre ble dette et tema i stortingsmelding nr.37 da det ble trukket frem at en stor del av oppholdene fortsatt var kortvarige. I tillegg viser mine analyser at overvekten av oppholdene de siste 20 årene har hatt en varighet på mellom 0-3 måneder. Det er samtidig nevneverdig at en betydelig andel av oppholdene hadde en varighet på under 1 måned. Ved å se dette i sammenheng med

hva flertallet av dokumentene hevder angående korte institusjonsopphold, er det tydelig at praksis ikke er i tråd med formålet. Det kan stilles spørsmål rundt hensiktsmessigheten av korte opphold, og om horisonten for hvem som anses som aktuelle kandidater for §12 burde utvides. Formålet med §12 er, som nevnt, å gi straffedømte nødvendig behandling og dermed bidra til å forebygge ny kriminalitet. Om oppholdene er av kort varighet kan det diskuteres hvorvidt denne soningsformen blir en utslusning av domfelte (Ødegård og Amundsen 1998) eller om den innebærer effektiv behandling. Likevel må det også tas hensyn til byråkratiske faktorer som behandlingstid, ventelister og søkeprosess, som skaper utfordringer med tanke på å realisere målet om effektiv behandling (Justis- og beredskapsdepartementet 2008).

I stortingsmelding nr.37 presenteres samfunnets overordnede plan for behandling og straff av kriminelle mennesker med behov for behandling, noe som skal sikre en tilbakeføringsgaranti (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Lovens normative virkning er å gi menneskene nødvendig behandling for at de skal kunne leve et lovlydig liv i fremtiden (Baier, Svensson, og Nafstad 2019). Min empiri viser derimot at virkeligheten er mer kompleks. Det er vanskelig å realisere politiske idealer med et system preget av mange korte fengselsdommer og der mennesker med lange fengselsdommer kanskje anses som uaktuelle for §12-soning på grunn av sikkerhetsmessige hensyn. Ettersom mine resultater viser svært mange opphold på under 3 måneder, blir det en avstand mellom intensjoner med et behandlingsopphold og hvordan det fungerer i praksis. Rettens institusjoner kan sies å stå overfor en håpløs oppgave.

6.3 Målgruppen

For at en person skal være aktuell for gjennomføring av straff i institusjon, har det i denne oppgaven kommet frem at det er flere faktorer som skal være til stede. **Retningslinjene** for §12-soning definerer hvem som er i målgruppen og hva som skal vektlegges i vurderingen:

Målgruppen for straffegjennomføring i institusjon er domfelte som gjennomfører eller skal gjennomføre fengselsstraff. Domfeltes alder, fysiske og psykiske helsetilstand, eventuelle misbruksmønstre, sosiale og familiære forhold mv. bør tas i betraktning (Kriminalomsorgen 2017).

Det kan her stilles spørsmål rundt hva det innebærer å ta disse faktorene i betraktning. Skal det satses på yngre eller eldre? Hvordan bør helsetilstanden være for å være egnet for å sone i institusjon? Mathiesen (2011) påpeker at uttalte formål i skreven rett til tider kan være uklare, noe som gjør de vage og vanskelige å tolke. Det kan tenkes at vage retningslinjer fører til

uklarhet rundt hvem som kan være egnet for et behandlingsopphold i institusjon, noe som igjen kan påvirke bruken av soningsformen. Alle handlinger i det rettslige systemet som er rettet mot mennesker eller institusjoner i samfunnet, innebærer et bestemt budskap. Dette kan kommuniseres direkte, eller som Mathiesen også påpeker, mer uklart. Budskapet som sendes til rettslige institusjoner og autoriteter, etterspør en form for handling (Friedman 2016, 7). Ved å utforme vage retningslinjer med rom for individuelle tolkninger og skjønnsutøvelse, kan dette tenkes å medføre indirekte virkninger i form av hvem som anses som ideelle §12-sonere. Det kan for eksempel oppstå variasjoner i tankegang, holdninger og skjønnsutøvelse på tvers av regionene i kriminalomsorgen.

Stortingsmelding nr.37 hevder at det er et mål å motivere de yngste til å søke behandling:

To tredjedeler av de som sonet etter straffegjennomføringsloven § 12 i undersøkelsen, var mellom 26 og 45 år gamle. Mye tyder på at det er i denne alderskategorien man begynner å utvikle et ønske om å slutte med rusmisbruk. Departementet mener at det må være et mål å bevisstgjøre og motivere de yngste til å søke behandling for sine rusproblemer, for å forebygge en lengre rus- og kriminell løpebane (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 83).

I denne sammenheng er det interessant å trekke frem et av mine funn. Den deskriptive analysen av alder ved innsettelse hos §12-sonere viser at det er en overvekt av eldre personer som har sonet etter §12, enn det som generelt finnes i fengselspopulasjonen¹⁰. Dette innebærer at det er færre yngre personer som soner i institusjon, enn det finnes yngre personer i fengselspopulasjonen. Det hevdes at det er et mål å motivere de yngste domfelte, slik at man i behandlingsprosessen kan ta tak i grunnproblemet og fjerne en viktig del av årsaken til kriminaliteten (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Tanken er at dette igjen skal hindre en videre kriminell løpebane. Dermed er det interessant at mine analyser viser avvik mellom aldersfordelingen blant §12-sonere og fengselspopulasjonen generelt, når det gjelder de yngste gruppene. Dette tyder på en praksis som ikke gjenspeiler det uttalte målet om å satse på de yngste aldersgruppene i fengselet, ettersom de fleste som overføres er over 25 år.

Sett fra en annen side er det mange faktorer som kan spille en rolle i alderssammensetningen hos de som gjennomfører straff i institusjon. Den straffedømte skal vise motivasjon til å gjøre endringer i egen livssituasjon, ha et behov for behandling og ha tilsagn om plass, før en overføring kan skje. Videre skal det foretas sikkerhetsmessige og helsemessige vurderinger av

¹⁰ Se tabell 2.

den enkelte (Ploeg 2006, Kriminalomsorgen 2019, 2017). Samtidig kan kriminalomsorgens informasjonsarbeid om muligheten for å sone i behandlingsinstitusjon også tenkes å være av betydning. Det kan dermed tenkes at selv om straffedømte i de yngste alderskategoriene kan ha behov for individuelt tilpassede behandlingsopplegg i institusjon, kan det være andre faktorer som hindrer overførsel.

Aldersgruppe	§12-sonere	Fengselspopulasjonen	Avvik
< 18	0,3 %	0,8 %	-0,5 %
18 - 24	18,9 %	28,5 %	-9,6 %
25 - 34	38,7 %	31,5 %	7,2 %
35 - 44	26,2 %	21,0 %	5,2 %
45 - 54	12,3 %	12,0 %	0,3 %
55 - 64	2,9 %	4,9 %	-2,0 %
> 65	0,7 %	1,3 %	-0,6 %

Tabell 2: Fordelingen av alder ved innsettelse hos personer som har sonet under straffegjennomføringsloven §12 sammenliknet med hele utvalget, samt avviket mellom disse (n=9030).

Videre viser mine data at det er betydelig flere menn enn kvinner som overføres til behandlingsinstitusjon. Det at kvinner er underrepresentert utgjør ingen overraskelse, med tanke på at tidligere undersøkelser og statistikk viser at menn utgjør store deler av fengselspopulasjonen (Revoid 2015). Noe som derimot kan anses som mer uventet er at kvinner utgjør en større prosent av de som soner i institusjon enn prosent av fengselspopulasjonen¹¹. Amundsen (2010) påpeker at kvinner i fengsel utgjør en svært marginalisert gruppe. Mange er utsatt for seksuelle overgrep, har psykiske lidelser og er preget av problemer knyttet til rus og psykiatri (Amundsen 2010, Aanstad, Solli, og Smith-Gahrnsen 2020). Det er dermed nærliggende å tro at en stor del av kvinner som soner i fengsel kan ha nytte av et behandlingsopphold utenfor fengsel.

Kjønn	§12-sonere	Fengselspopulasjonen	Avvik
Menn	86,9 %	89,7 %	-2,80 %
Kvinner	13,1 %	10,2 %	2,90 %

Tabell 3: Tabellen viser fordelingen av kjønn blant de som har sonet under straffegjennomføringsloven §12 og hele fengselspopulasjonen, samt avviket mellom disse (n=9032).

¹¹ Se tabell 3.

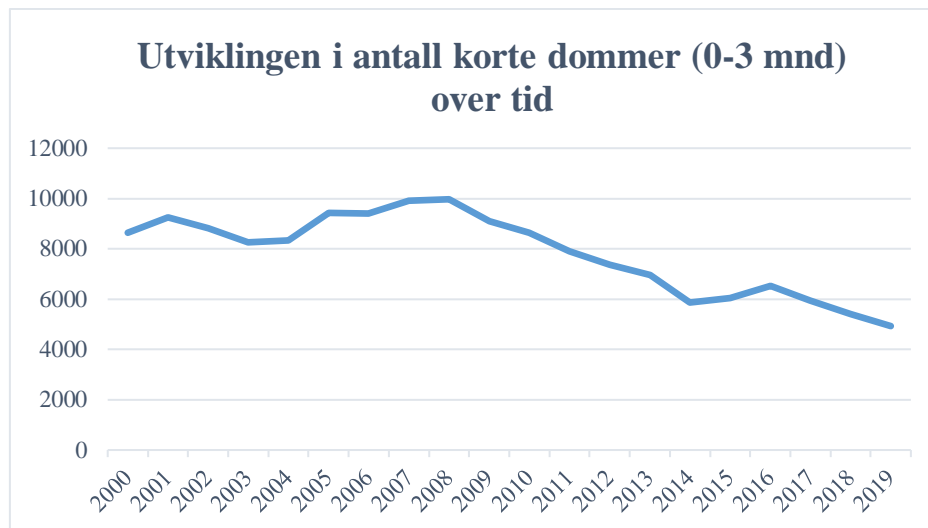

Figur 5: Utviklingen i bruken av straffegjennomføring med elektronisk kontroll i perioden 2002-2019. Til sammen har det skjedd 1686 soninger med EK i denne perioden. Kilde: SSB.

Med en økning i gjennomsnittlig domslengde i fengsel, der flere er dømt for alvorlig kriminalitet (Kriminalomsorgsdirektoratet 2019), har det skjedd endringer i fengselspopulasjonen over tid. Av figur 5 ser vi en økning i bruken av straffegjennomføring med elektronisk kontroll etter 2009¹². Straffedømte som er idømt korte fengselsdommer og som ikke anses som en sikkerhetsmessig risiko, har mulighet til å sone utenfor fengsel med elektronisk kontroll (Straffegjennomføringsloven 2001, § 16). I tillegg ble det i 2016 mulig å benytte narkotikaprogram med domstolskontroll som et alternativ til fengsel, for personer med ruslidelser som dømmes for kriminalitet knyttet til rus (Norges domstoler 2020). Dette betyr at flere personer som i utgangspunktet ville blitt en del av fengselspopulasjonen, fikk mulighet til å sone straffen ute i samfunnet i stedet. Med økt bruk av EK og ND for personer med korte dommer som ikke anses som en sikkerhetsmessig trussel, har populasjonen i fengsel endret seg over tid. Figur 6 viser at det dermed blir færre personer med mindre alvorlige dommer i fengsel, ettersom det har skjedd en nedgang i antall korte dommer. Fengselspopulasjonen får da en høyere konsentrasjon av individer med mer alvorlige dommer. Med en mer marginalisert gruppe mennesker i fengsel enn tidligere, kan dette ha innvirkning på hvem og hvor mange som er aktuelle for å sone under straffegjennomføringsloven §12. Dersom en stor del av de domfelte er dømt for alvorlige lovbrudd og ikke anses som egnet for §12-soning, vil det minske mulighetene for å øke bruken av soningsformen.

¹² Tallene i figur 5 er hentet fra SSB. <https://www.ssb.no/statbank/table/10530/tableViewLayout1/>. 10530: Innsatte, etter fengslingstype, alder, kjønn, år og statistikkvariabel.

Samtidig viser en rapport om psykiatri og rusbehandling i Norge at det i perioden 1998-2016 skjedde en betydelig reduksjon i antall oppholdsdøgn i institusjoner for psykisk helsevern¹³ (Den norske legeforening 2019). I samme periode påpekes det at antall sengeplasser i psykiatrien er blitt halvert (ABC nyheter 2020). I motsetning til døgnbehandling, er det blitt satset på poliklinisk behandling av denne gruppen mennesker, og poliklinisk behandling har dermed økt (Den norske legeforening 2019). Med en sterk nedgang i antall plasser for døgnbehandling av personer med psykiske og andre lidelser, får færre mennesker med behov for behandling tilbud om døgnbasert behandling. Det kan dermed være nærliggende å tro at personer som før ville blitt fanget opp av psykiatrien, havner innenfor straffesystemet. Endringer i tilbud for personer med psykiske lidelser utenfor straffekontekst kan dermed ha indirekte virkninger på fengselsbefolkningen. Jeg vil komme nærmere inn på en sykdomsdiskurs rundt målgruppen for §12-sonere i neste kapittel.

Figur 6: Utviklingen av antall fengselsdommer med en varighet på 0-3 måneder i perioden 2000-2019 (n=156 678).

6.4 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg trukket frem idealer og realiteter knyttet til bruken av §12-soning. Mine funn viser at politisk innblanding og satsning på soningsformen kan ha betydning for hvor mange som overføres til behandlingsinstitusjoner, ettersom det overføres flere personer til institusjon i etterkant av forsterket politisk oppmerksomhet på soningsformen. Likevel viser dataene at antall overføringer svinger i den nevnte perioden, der antallet varierer fra år til år.

¹³ Dette gjelder utenfor straffekontekst, og dermed ikke §12-ordningen.

Det kan tenkes at avtakende politisk fokus og manglende økonomisk oppfølging øremerket §12-soning kan føre til færre overføringer. Samtidig er svært mange av oppholdene kortvarige, noe som ikke lever opp til idealet om en anbefalt behandlingstid på mellom 5-12 måneder. Dermed kan det diskuteres hvorvidt det kan gjennomføres vellykket behandling eller om soningsformen fungerer som en utslusning av straffedømte (Ødegård og Amundsen 1998). Samtidig kan det vises til at en økning i gjennomsnittlig domslengde i fengsel og en endring i fengselspopulasjonen over tid, kan ha innvirkning på hvem og hvor mange som er aktuelle for §12-soning. Blant en marginalisert fengselsbefolkning kan det tenkes å være behov for behandlingsopphold i institusjon utenfor fengselet. Likevel kan vage retningslinjer for hvem kriminalomsorgen skal anse som aktuelle for §12 og sikkerhetsmessige klassifiseringer av disse menneskene ha indirekte virkninger for hvem som får benytte seg av denne soningsformen.

Kapittelet viser dermed at praksis i forbindelse med §12-virksomheten ikke nødvendigvis stemmer overens med uttalte formål i den skrevne retten. I følge Mathiesen (2011) kan retten og rettslige institusjoner anses som komponenter i en sosial helhet. Dette innebærer at andre samfunnsforhold har betydning for rettens virkning, og at de nevnte tilsktede og utilsiktede virkningene ikke kan studeres isolert. Videre forklarer han at uttalte formål ofte uttrykker ideelle snarere enn reelle mål, noe som gjør det vanskelig å arbeide for å oppnå disse formålene (2011, 44). Likevel kan det tyde på at «politiske vinder» medfulgt av økonomisk styrking er av betydning for hvorvidt avstanden mellom formål og praksis kan minskes. I tilfeller der bruken av §12 ikke samsvarer med intensjonene, som i forbindelse med hyppigheten av korte opphold og svingninger i antall overføringer, kan det diskuteres om de politiske målene forblir symbolpolitikk. For å oppnå tilsktede virkninger av rettslige beslutninger er det vesentlig at det følger midler for å oppnå den bestemte hensikten, samt at institusjoner i samfunnet etterlever det som forventes av dem (Friedman 2016). Noen ganger kan det være vanskelig å vite hva som er det faktiske formålet med loven, og dermed vanskelig å si noe om loven samsvarer med sosial praksis. Likevel er spørsmålet om hvorvidt lovens formål oppnås et viktig spørsmål å stille. Om det er slik at det har oppstått negative, utilsiktede virkninger kan sosial praksis neppe samsvare med formålet (Friedman 2016, 44-45)

I kapittelet har det kommet frem at psykiske lidelser og/eller problemer knyttet til rus er faktorer som er til stede i målgruppen for §12-soning. Dette tar meg videre til neste kapittel, der det vil fokuseres på hvordan målgruppen for §12-soning omtales og hvilke diskurser som eksisterer i dokumentene.

7 Rettssubjekter

Den gruppen mennesker jeg undersøker hvordan beskrives i datamaterialet, er mennesker som er dømt til å sone en ubetinget fengselsstraff, og som i tillegg har behov for behandling for sine problemer. Dette kan være problemer i forbindelse med rus, psykiske lidelser, omsorg og/eller sosial-, arbeids- og botrening. Det er viktig å påpeke at gruppen det er snakk om i denne oppgaven består av ulike mennesker med ulike behov. Det er ikke slik at alle overføringer til §12-institusjoner skjer på grunnlag av rusrelaterte problemer, overføringer kan også skje på bakgrunn av behov for sosial trening og en gradvis overgang fra fengsel til frihet. Likevel er det slik at de fleste overføringer gjøres på grunn av problemer knyttet til rus (Justis- og beredskapsdepartementet 2015). I nyere studier trekkes det frem at en stor andel av fengselsbefolkningen var brukere av rusmidler før innsettelse i fengsel (Bukten et al. 2020). Dermed vil det være naturlig at rus og behandling knyttet til dette er et fokusområde i oppgaven, selv om det er slik at §12-soning ikke kun er ment for personer med rusproblematikk.

Ettersom jeg har valgt å analysere dokumenter fra ulike aktører i samfunnet, er det interessant å undersøke hvordan denne gruppen omtales, både direkte og indirekte i de ulike dokumentene. Beskrivelsen av disse og hvordan diskursen rundt denne gruppen mennesker fremstår i tekstene kan, i en Foucault-inspirert tankegang, bidra til å skape bestemte rettssubjekter. I dette kapitlet presenteres relevante funn fra mine analyser av beskrivelsen av denne gruppen. Først vil jeg gå nærmere inn på sykdomsdiskursen som eksisterer rundt målgruppen, før jeg i andre delkapittel viser til en diskurs som bærer preg av institusjonalisering og disiplinering. Videre følger en empowerment-diskurs der de domfelte omtales som selvstendige aktører, etterfulgt av en risiko- og sikkerhetsdiskurs. Deretter vises det til beskrivelser av disse personene som subjekter med rettigheter og krav. Avslutningsvis følger en videre diskusjon av funnene, etterfulgt av oppsummerende tanker. Jeg vil i denne delen av oppgaven besvare underspørsmålet: *Hvordan beskrives målgruppen for §12-soning som rettslige subjekter?*

7.1 Den syke

Ettersom straffegjennomføringsloven §12 innebærer at vedkommende har behov for behandling i institusjon, eksisterer det i datamaterialet en underliggende bevissthet om at denne gruppen mennesker er *syke* og har behov for hjelp. Med sykkelighet hos denne gruppen mennesker kommer det frem av dokumentene at dette innebærer både fysiske og psykiske lidelser, problemer knyttet til rusmidler, samt store utfordringer knyttet til levekår. Direkte beskrivelser som er gjentakende i dokumentene innebærer blant annet ord som *rusmisbruker*,

personer med rusproblemer og stoffmisbruker. I dokumentene med et helseperspektiv brukes samtidig benevninger kjent fra helsediskursen, som pasient, bruker og tjenestemottaker.

Veilederen for helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel beskriver denne gruppen slik:

Mange innsatte har til dels omfattende rusmiddelproblemer, ofte med psykiske problemer og andre tilleggsproblemer. (...). En stor andel av innsatte i fengsel som har rusmiddelproblemer, har også andre levekårsproblemer som utfordringer med å skaffe seg bolig og arbeid, og mangler skolegang (Helsedirektoratet og Kriminalomsorgsdirektoratet 2016, 8).

Disse menneskene anses som syke subjekter med utfordringer knyttet til levekår. Utdraget viser at individene beskrives som subjekter preget av ruslidelser, ofte i kombinasjon med psykiske lidelser, noe som kan omtales som ROP-lidelser (Helsedirektoratet 2012). Det er fremtredende i dokumentene med et helseperspektiv og stortingsmeldingene at individene har ulike og samtidige lidelser, noe som medfører komplekse behov og tiltak. Det er også gjennomgående i dokumentene at denne gruppen mennesker ofte er sykere enn befolkningen for øvrig, og dermed dårligere stilt enn den gjennomsnittlige samfunnsborgeren. Særlig i stortingsmeldingene og dokumentene med et helseperspektiv fokuseres det på behovet for behandling av faktorer som er medvirkende til kriminalitet hos disse menneskene. Det er i disse dokumentene sentralt at gruppen har behov for tilrettelegging og bistand for å endre atferd fremfor tanken om kontroll og skjerpede straffer. Det er samtidig vesentlig at denne gruppen ikke får dekket sine behandlingsbehov i selve fengselet og at soning etter straffegjennomføringsloven §12 dermed er en god mulighet til å dekke individuelle behov for behandling. Som nevnt tidligere i oppgaven finnes det diskusjoner som omhandler behandling i selve fengselet. Der noen påpeker at et opphold i fengsel gir gode muligheter for behandling, ettersom den innsatte er til stede og tilgjengelig, argumenteres det samtidig for at fengselets disiplinerende rammer ikke er egnet for behandling (Giertsen og Rua 2014).

Underveis i analysen av tekstmaterialet bet jeg merke i et ord som dukket opp i kriminalomsorgens **retningslinjer** for straffegjennomføringsloven §12. Dokumentet påpeker følgende:

Helgjennomføring ved denne typen institusjoner kan unntaksvis vurderes dersom det ellers ville være svært vanskelig å få gjennomført straffen, for eksempel dersom domfelte er soningsudyktig innenfor rammene av straffegjennomføring i fengsel (Kriminalomsorgen 2017, 4).

Her anvendes ordet *soningsudyktig* i forbindelse med at helgjennomføring i §12-institusjon kan vurderes når den domfelte ikke regnes som egnet til å gjennomføre straff i fengsel. Sett i sammenheng med det kriminalomsorgen påpeker med å være soningsudyktig, nevner **stortingsmelding nr.12** problemer i forbindelse med psykiske lidelser og straffegjennomføring:

Det er også mange innsatte som ikke er syke nok for institusjonsplassering i det psykiske helsevernet, men som allikevel har så store psykiske lidelser at normal straffegjennomføring vanskeliggjøres. (...) Innsatte som er alvorlig psykisk syke og farlige utgjør en stor utfordring og bekymring for kriminalomsorgen (Justis- og beredskapsdepartementet 2015, 43).

Dokumentene viser til en bekymring rundt individer som er så syke at de ikke er egnet for å gjennomføre straff i fengsel, men som ikke er «syke nok» for institusjonsplassering innen psykisk helsevern. I denne stortingsmeldingen omtales disse som «farlige», og det er nærliggende å tro at det kan være vanskelig for kriminalomsorgen å tilby individuelt tilpassede tjenester til denne gruppen. For å kunne innvilges soning etter straffegjennomføringsloven §12 skal vedkommende være motivert og det er kun aktuelt dersom et slikt opphold vil kunne forbygge ny kriminalitet. Samtidig skal §12-soning ikke besluttes hvis sikkerhetsmessige hensyn taler mot det (Kriminalomsorgen 2017). Ved å ta dette i betraktning, skapes det en spenning mellom behandling og sikkerhetsmessige hensyn rundt det syke subjektet. Dette vil diskuteres ytterligere i kapittel 8.

Videre påpeker **stortingsmelding nr.37** følgende om personer med problemer knyttet til rus:

Rusmisbrukere har både i ruset og edru tilstand en atferd som gjør dem mer utsatt for uhell og skade (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 60).

De antas å ha en atferd som kan oppfattes som uforutsigbar, ettersom det påpekes at de er utsatt for uhell og skade. Samtidig kan det argumenteres for at ordet «rusmisbruker» kan skape en stigmatiserende holdning, og dermed bidra i sannhetsproduksjonen rundt disse subjektene. Det er ikke nødvendigvis slik at alle individer i målgruppen for §12-soning har et misbruk av rusmidler selv om de er brukere av slike midler. Noen kan tenkes å ha et kontrollert forbruk. Det er samtidig viktig å trekke frem at stortingsmelding nr.37 er skrevet i 2008, og at det har

skjedd endringer i måten samfunnet omtaler og oppfatter denne gruppen i etterkant (Bramness 2014).

Noe som kommer tydelig frem i dokumentene er dette med *motivasjon*. I samtlige dokumenter trekkes det frem at målgruppen skal motiveres til å endre atferd, og at det i stor grad er ansatte i kriminalomsorgen og helsetjenesten rundt som skal være ansvarlige for å motivere (Kriminalomsorgen 2017, NOU 2019: 26 2019). I **stortingsmelding nr.37** er følgende skrevet i forbindelse med motivering av innsatte:

Departementet mener at det må være et mål å bevisstgjøre og motivere de yngste til å søke behandling for sine rusproblemer, for å forebygge en lengre rus- og kriminell løpebane (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 83).

Rutinebeskrivelsen fra kriminalomsorgen påpeker noe liknende:

Alle tilsatte og særlig kontaktbetjentene skal informere og motivere innsatte og domfelte til ulike former for utslusning under soningen, blant annet § 12 soning (Kriminalomsorgen 2019, 4).

Disse sitatene kan tenkes å vise to ulike oppfatninger av individet. Det å «bevisstgjøre» og det å «informere» viser to ulike formuleringer som kan si noe om hvordan aktørene ser på disse menneskene. Det å gjøre en person bevisst på noe, kan vise til en tanke om at vedkommende må «oppdras» og ikke nødvendigvis oppfattes som en selvstendig aktør. Det å informere noen, kan derimot peke i retning av en tanke om at vedkommende er selvstendig. Disse motstridende oppfatningene av domfelte, vil bli gjenstand for diskusjon i neste kapittel.

Selv om det i alle dokumentene kommer frem at disse menneskene trenger hjelp, er det varierende hvor stort fokus det er på sykeligheten blant denne gruppen. I dokumentene som er skrevet av kriminalomsorgen og Elevator er ikke beskrivelsen av målgruppen for §12-soning like preget av fokuset på sykelighet som i de øvrige dokumentene skrevet av Justis- og beredskapsdepartementet, Helsedirektoratet og Rusreformutvalget. Bakgrunnen for å påstå at det er enighet i at subjektene beskrives som syke og hjelpetrengende, selv om dette ikke kommer like tydelig frem i retningslinjene og rutinebeskrivelsen fra kriminalomsorgen, baserer seg på ordbruken og diskursen i disse dokumentene. I dokumentene fra kriminalomsorgen påpekes det at for å være aktuell for å sone i institusjon, må domfelte ha «særlig behov for behandling og/eller rehabilitering». Dermed har personer som får innvilget soning i institusjon, ifølge kriminalomsorgen, behov for hjelp slik at de kan rehabiliteres. Dokumentet skrevet av

§12-institusjonen Elevator, har i likhet med dokumentene fra kriminalomsorgen ikke fokus på sykелighet og lidelser hos subjektene. I dokumentet påpekes det at individene trenger hjelp og veiledning for å kunne opptre som en ønskelig samfunnsborger, og det vies oppmerksomhet til tanken om å forbedre individene. Som eneste aktør i de utvalgte dokumentene, omtaler Elevator individene som «beboere». Det er interessant at kriminalomsorgen som institusjon og Elevator ikke fokuserer på sykелighet, når disse håndterer denne gruppen mennesker i praksis. Dermed kan det reises spørsmål rundt hvorvidt de som er tett på praksis ikke virker å være like opptatt av dette, som andre aktører i samfunnet

Et av mine funn er dermed at målgruppen for §12-soning beskrives som syke subjekter med behov for hjelp og behandling. Disse rettssubjektene trenger ifølge dokumentene hjelp til tilrettelegging av hverdagslige ting, slik som å opprettholde sosial kontakt, betale husleie og handle mat, slik at de i et langsiktig perspektiv kan styre seg selv og leve lovlydig (Graf 2020). Dette med hjelp og tilrettelegging tar meg videre til neste avsnitt om hvordan beskrivelser og omtalelser av denne gruppen skaper rettslige subjekter.

7.2 Institusjonalisering?

I skapelsen av rettslige subjekter, er møtet mellom de rettslige institusjonene og individet sentralt (Ugelvik 2013). Hvordan disse menneskene beskrives og omtales kan tenkes å forme hvordan vi som samfunn ser og behandler denne gruppen. I forbindelse med dette er det dermed viktig å undersøke språkbruk og bakenforliggende meninger i de utvalgte tekstene. Et relevant funn i analysen av tekstmaterialet er hvordan kandidater for §12-soning påføres et objektiverende blikk. Dette kommer sterkest frem i dokumentene skrevet av kriminalomsorgen, men dukker samtidig opp i tekstene med et helse- og samfunnsperspektiv. I første omgang rettes blikket mot kriminalomsorgens tekster, hvor språkbruken er særlig interessant. I kriminalomsorgens retningslinjer for gjennomføring av straff i institusjon (2017, 2) påpekes det at «Domfelte kan gis adgang til helgjennomføring [i institusjon].» Videre skrives det at «Domfelte skal være innlagt i institusjonen på døgnbasis.» (Kriminalomsorgen 2017, 3). Av disse sitatene kommer det frem at den domfelte er en person som «kan gis adgang» til å sone hele dommen i institusjon, samt at den domfelte «skal være innlagt» i institusjonen hele døgnet. Videre vises det til følgende:

Domfelte skal i overføringsvedtaket pålegges å avholde seg fra bruk av alle rusmidler, bedøvelsesmidler, hormonpreparater eller andre kjemiske stoffer som ikke er lovlig foreskrevet. Forbudet gjelder så lenge straffegjennomføringen pågår, uavhengig av om

domfelte befinner seg på institusjonens område, gjennomfører permisjoner, deltar på fritidsaktiviteter mv. Domfelte skal forplikte seg til å opplyse om eventuell bruk av legale legemidler som kan ha innvirkning på prøveresultatene og fremlegge relevant dokumentasjon (Kriminalomsorgen 2017, 5-6).

Den domfelte pålegges å avholde seg fra bruk av alle rusmidler, og forpliktes til å opplyse om all bruk av midler nevnt i sitatet. Språkbruken i de nevnte sitatene fra kriminalomsorgen antyder at dokumentet anvender et objektiverende blikk på disse individene, der de anses som et objekt for styring. Det er kriminalomsorgen og beslutningstakere som bestemmer om individene innvilges soning. Det å skrive at individene «skal være innlagt» viser, etter mine analyser, til en oppfatning om at disse individene er som brikker i et større system. De skal legges inn i en institusjon og dermed være underlagt institusjonens regime. Sitatene indikerer at personene må gis tillatelse til å handle, og at de dermed ikke har fullstendig selvbestemmelse i eget liv. Det er nærliggende å tro at institusjonen begrenser og styrer deres atferd.

Noe som styrker denne påståelsen, er dette utsagnet i retningslinjene fra **kriminalomsorgen**:

Den domfelte skal kunne holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet (Kriminalomsorgen 2017, 1).

Det påpekes senere i dokumentet at dette ikke skal forstås som at institusjonene forplikter seg til å bruke tvang for å holde personen tilbake. Likevel tyder språkbruken på at den domfelte omtales som et subjekt som til syvende og sist er underlagt institusjonens makt, ettersom institusjonen har hjemmel til å anvende tvang for å holde personen tilbake. I forbindelse med definisjonen av permisjon underveis i §12-soning skrives dette: «Som permisjoner fra § 12 regnes enhver utgang uten følge av ansatte.(...)» (Kriminalomsorgen 2017, 6). Permisjon underveis i oppholdet regnes dermed som all utgang uten følge av en ansatt. Det at den domfelte, utenom permisjonstid, har behov for følge av ansatte kan ut ifra mine analyser vise til en beskrivelse av disse menneskene som subjekter som ikke er i stand til å ta vare på seg selv. Av ordbruken i sitatene tolker jeg det slik at denne gruppen må følges med på og at autoriteter skal ta beslutninger, basert på hva de selv tror er til den domfeltes beste.

I tråd med hvordan kriminalomsorgens dokumenter kan sies å legge et objektiverende blikk på denne gruppen mennesker, skriver **stortingsmelding nr.12** at det å være domfelt medfører ulike plikter:

Det er en plikt for domfelte i norske fengsler å være i aktivitet hver dag. Dette kan være arbeid, skole, behandling eller deltakelse i ulike programmer (Justis- og beredskapsdepartementet 2015, 53).

Aktivitetsplikt gjelder også i institusjonene, ettersom det er en forutsetning for å kunne oppholde seg der (Graf 2020, 5). Dette understreker at det kan være nærliggende å tenke at institusjonene legger føringer for hvordan individene skal oppføre seg og hva de skal bedrive, slik at de kan rehabiliteres tilbake til samfunnet.

Videre påpeker **kriminalomsorgen**:

Det skal ses hen til om domfelte, ut fra sakens dokumenter og den kjennskap kriminalomsorgen for øvrig har til vedkommende, vil kunne tilpasse seg de vilkår som settes og de regler som gjelder ved vedkommende institusjon (Kriminalomsorgen 2017, 5).

For å få innvilget soning etter §12 må den innsatte kunne tilpasse seg institusjonens regime og dermed la seg styre av institusjonen. Sett i sammenheng med dokumentene som innehar et helseperspektiv, finner jeg noe liknende. **Veilederen for helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel** beskriver retningslinjer for helseundersøkelse av den innsatte, der den innsatte motsetter seg fengselets rutiner/regler slik:

Dersom pasienten motsetter seg at ansatte fra kriminalomsorgen er til stede, må det vurderes av helsepersonell om undersøkelse/behandling kan gjennomføres uten ansatte fra kriminalomsorgen. Dersom helsepersonell finner at fengselsbetjenter likevel må være til stede for at undersøkelsen eller behandlingen skal kunne gjennomføres, må begrunnelsen journalføres. Dersom pasienten fortsatt nekter undersøkelse/behandling med ansatte fra kriminalomsorgen til stede, må pasienten informeres om eventuelle konsekvenser også når det gjelder eventuelle prognoser, og dette må journalføres (Helsedirektoratet 2016, 41).

Pasienten blir et subjekt som har mulighet til å handle fritt, men innenfor et handlingsrom definert av fengselets rammer. Det er et subjekt med juridiske rettigheter, men et subjekt som burde følges med på og som ikke kan ha ansvar for seg selv. Autoritetspersonene, her profesjoner innenfor helse og omsorg, kan tenkes å utøve en form for skjult makt i undersøkelsessituasjonen, der deres perspektiv anses som det «riktige». Subjektet har rett til å

motsette seg at betjenten skal være til stede i undersøkelsessituasjonen, men det at pasienten må informeres om konsekvenser og at en motsettelse skal dokumenteres, kan tenkes å skape en tankegang om at subjektene ikke vet sitt eget beste dersom de ikke følger institusjonens regler. I et governmentality-perspektiv kan det være nærliggende å tenke at samfunnet har et ønske om å rehabilitere og endre den domfelte, slik at vedkommende kan regulere seg selv, men dog etter de gjeldende normene som samfunnet verdsetter.

I forbindelse med innvilgelse av §12-soning for aktuelle kandidater påpeker **stortingsmelding nr.37** følgende:

Ved vurderingen av om straffegjennomføring i institusjon skal innvilges, tar kriminalomsorgen utgangspunkt i domfeltes behov, kriminalomsorgens sikkerhetsvurdering, og helsetjenestens eller sosialtjenestens vurdering (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 126).

På bakgrunn av ordbruken og utsagnene nevnt i dette avsnittet tolker jeg det slik at den domfelte her oppfattes som et objekt, som igjen kan anses som en del av et større system. Den domfelte utsettes for helsemessige og sikkerhetsmessige vurderinger som gjør det mulig for kriminalomsorgen å beslutte om vedkommende passer inn i idealet om §12-soneren eller om vedkommende er dyktig nok til å gjennomføre straffen i fengsel. Personene som i målgruppen for §12 beskrives som subjekter som ikke kan ta ansvar for eller styre seg selv, og som dermed må ha hjelp og veiledning for å kunne leve opp til samfunnets mål om å være en lovlydig samfunnsborger.

7.3 Selvstendig aktør i eget liv

På den andre siden viser funnene mine at målgruppen for §12, i tillegg til å omtales som å ha behov for hjelp, regler og retningslinjer, skal anses som selvstendige aktører i eget liv. Dette er spesielt fremtredende i tekstmaterialet fra Elevator, Stortingsmeldingene og helseveilederne. Blant disse dokumentene eksisterer det en enighet rundt tanken om disse individene som ansvarlige og selvstendige aktører, noe som skiller seg fra funnene jeg har nevnt tidligere. I **stortingsmelding nr.37** er det sentralt at «Straffedømte skal ansvarliggjøres og aktivt delta i sin egen rehabilitering» (2008, 174). Videre påpekes følgende:

(...) alt som skjer i rehabiliteringsøyemed, må skje frivillig. Det betyr at den straffedømte skal være aktør i sitt eget liv, både under og etter straffegjennomføringen, ikke et objekt for hva kriminalomsorgen og andre etater tror eller mener er det beste for

ham. Respekten for individet innebærer også en aksept (Justis- og beredskapsdepartementet, 20).

Det at individene skal være selvstendige aktører og ansvarliggjøres for eget liv, strider med funnet jeg nevnte tidligere, der individene omtales som subjekter som ikke kan ta ansvar for seg selv. Oppfatningen om §12-kandidater som selvstendige og ansvarlige aktører i eget liv er også til stede i **stortingsmelding nr.12:**

Det humanistiske menneskesynet norsk kriminalomsorgen bygger på, viser til at mennesker er likeverdige, har egenverdi og er skapende. Mennesket er unikt og ukrenkelig. Dette innebærer at den enkelte har rett til å ta egne valg og er ansvarlig for konsekvensene av de valgene som tas. Den domfelte eller innsatte skal være aktør i sitt eget liv, både under og etter straffegjennomføringen (Justis- og beredskapsdepartementet 2015, 32).

Som utdraget indikerer, er det vesentlig at individet er en aktiv aktør i eget liv, både underveis i straffegjennomføringen og etter løslatelse. Stortingsmeldingene beskriver dermed individene som subjekter som må stå til ansvar for egne valg, og som må være en aktiv aktør i egen rehabilitering. En slik beskrivelse av målgruppen som selvstendige aktører er også sentralt hos **Elevator:**

På Elevator får du igjen muligheten til å være en samfunnsborger. Du må selv sørge for å ha penger på konto, gå til fastlegen for medisiner, handle inn egen mat, vaske klær, ta bussen til jobb, betale husleie, ta opp kontakt med familie og venner. (...) Du må ha et genuint ønske om endring og være motivert for å ta tak i egne utfordringer i forbindelse med løslatelse (Graf 2020, 5).

Elevator legger vekt på at individene, som de omtaler som beboere, skal få muligheten til å være samfunnsborgere, og at de selv er ansvarlige for hverdagslige gjøremål. I tillegg påpekes det at individene må være motiverte for å håndtere egne utfordringer. Dette tolker jeg slik at for å kunne sone deler av fengselsdommen i institusjonen Elevator, må individene selv være ansvarlige for gjennomføringen av hverdagslige gjøremål. Det knyttes forventninger til at individene skal mestre hverdagslige gjøremål på egenhånd, men Elevator påpeker samtidig i dokumentet at beboerne kan få veiledning og bistand for å oppnå dette. Et sentralt poeng i teksten er dette:

Når du løslates fra Elevator ønsker vi at du har gått fra å være en brikke i et system til en aktiv aktør i ditt eget liv (Graf 2020, 10).

Det er nærliggende å tenke at Elevator mener at et opphold i deres rehabiliteringsinstitusjon kan bidra til å skape et selvstendig subjekt, noe som fengselets rammer ikke muliggjør på samme måte. Samtidig kan dette knyttes til hvordan myndighetene og samfunnet legger til rette for hvordan disse individene kan styre seg selv. Ved å legge til rette for at individene kan ta gode og selvstendige valg, kan myndighetene bidra til skapelsen av et selvregulerende og lovlydig subjekt. Det er her nærliggende å trekke frem begrepet governmentality som viser til at utøvelsen av en indirekte statsmakt kan tenkes å bidra til skapelsen av et selvstendig og selvregulerende subjekt (Foucault 1991).

For at samfunnets mål om å rehabilitere denne gruppen mennesker til lovlydige samfunnsborgere kan realiseres, eksisterer det en enighet i dokumentene om at det er domfelte selv og vedkommendes motivasjon som er avgjørende. **Veilederen for rusmestringsenhetene** hevder følgende:

Den innsatte selv er den viktigste personen i løpet av fengselsoppholdet; det er personens opplevelse av oppholdet og effekten av denne, som får betydning for han/henne (Helsedirektoratet og Kriminalomsorgsdirektoratet 2016, 35).

Dette utsagnet styrker tanken om den domfelte som et selvstendig og aktivt subjekt. Samtidig viser det at det er individets opplevelse av oppholdet som er av betydning, ikke nødvendigvis kriminalomsorgen og andre aktørers opplevelse.

Stortingsmelding nr.37 påpeker i tillegg at «For å ta ansvar, må de domfelte få muligheter til å vise at de er tilliten verdig.» (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 122). Det kan tenkes at skapelsen av selvstendige subjekter krever en viss tillit mellom den innsatte og den ansatte. Betydningen av tillitt mellom den innsatte og den ansatte er, som nevnt tidligere, av betydning for rehabiliteringen av straffedømte (Mjåland 2015).

Som vist i denne delen, omtales målgruppen for §12-soning som selvstendige subjekter som må ta ansvar for eget liv og egne utfordringer, men som likevel trenger hjelp. Det kan argumenteres for at innholdet i tekstene bidrar til skapelsen av et rettslig subjekt som er en selvstendig og aktiv aktør i eget liv. Subjektet som beskrives er en person som trenger hjelp for å kunne styre seg selv og som trenger veiledning for å gjennomføre hverdagslige sysler. Likevel er det sentralt at personen selv tar ansvar og er en aktiv aktør i rehabiliteringen (Justis- og

beredskapsdepartementet 2015). Denne personen må være motivert til å ta tak i egne utfordringer, og det er denne frivilligheten som er sentral i behandlingen. Beskrivelsen av denne gruppen mennesker som selvstendige aktører kommer tydeligst frem i stortingsmeldingene, helseveilederne og institusjonen Elevator. Kriminalomsorgens retningslinjer og rutinebeskrivelse for §12-ordningen bryter, etter min mening, tidvis med tanken om individene som selvstendige aktører. Her fokuseres det i større grad på domfelte som en del av et større system, der et objektiviserende blikk er mer fremtredende.

7.4 Den som utgjør en risiko for samfunnet

Selv om målgruppen for §12 blant annet omtales som syke, selvstendige og tidvis blir objektivert, har jeg i tillegg funnet en diskurs som omhandler *sikkerhet*, i mine analyser av tekstmaterialet. Tematikken sikkerhet og kontroll er til stede i alle tekstene, men i varierende grad. En grunnleggende faktor som har betydning for innvilgelse av opphold i institusjon etter straffegjennomføringsloven §12 kommer til syne i **kriminalomsorgens** dokumenter:

Opphold i institusjon skal ikke innvilges dersom det er grunn til å anta at domfelte vil begå nye straffbare handlinger, unndra seg straffegjennomføringen eller på annen måte bryte vilkårene for oppholdet (Kriminalomsorgen 2017, 5).

Rutinebeskrivelsen for §12-ordningen forklarer hva som menes med brudd på vilkår:

Med alvorlig brudd på vilkår menes unnvikelse, rømning, voldelig og/eller utagerende adferd/rusatferd hvor institusjonen vurderer at domfelte umiddelbart må fjernes fra institusjonen og/eller i situasjoner hvor det ikke lenger er sikkerhetsmessig forsvarlig at den domfelte oppholder seg på institusjonen (Kriminalomsorgen 2019, 23).

Begge utdragene indikerer at den domfelte er en person som kan bryte vilkårene for opphold i institusjon, og som potensielt kan oppføre seg på en måte som ikke er sikkerhetsmessig forsvarlig. Dersom kriminalomsorgen mener at det ikke er forsvarlig at domfelte soner i institusjon av hensyn til sikkerhet eller mulige brudd på vilkår, vil søknaden avslås (Kriminalomsorgen 2017). Her beskrives personene som subjekter som kan ha en voldelig og utagerende atferd og som potensielt kan rømme fra institusjonen. Disse subjektene kan dermed tenkes å utgjøre en risiko for kriminalomsorgen og samfunnet for øvrig, basert på fremstillingen av individene som mulige vilkårsbrytere.

Sitatene fra de to ulike **stortingsmeldingene** underbygger bekymringen rundt domfelte, spesielt individer med psykiske lidelser:

Innsatte som er alvorlig psykisk syke og farlige utgjør en stor utfordring og bekymring for kriminalomsorgen (Justis- og beredskapsdepartementet 2015, 43).

Personer med store personlighetsforstyrrelser som kan sette hele avdelinger «på hodet». Disse kan ofte være farlige for seg selv og andre og er meget ressurskrevende (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 3).

Her beskrives personene som syke, ustabile og som en fare for seg selv og andre. Det påpekes at disse utgjør en bekymring for kriminalomsorgen, og at de krever mye ressurser. Dette skiller seg fra mitt forrige funn, der denne gruppen beskrives som selvstendige subjekter. I sikkerhetsdiskursen rundt domfelte med behov for behandling, beskrives de som potensielt farlige. Det kan virke som det eksisterer en slags håpløshet rundt disse individene, ettersom de utgjør en stor bekymring. Deres atferd kan påføre andre skade og usikkerhet.

I forbindelse med vurdering av behandlingssted og hva slags behandlingsinstitusjon som kan være passende for den enkelte, legges det vekt på sikkerheten og nødvendige tiltak rundt den domfelte:

Et sentralt moment i vurderingen [av behandlingssted] er rømningsfaren, nødvendigheten av omfattende sikkerhetstiltak, farlighetsvurdering m.m. I forhold til innsatte som sitter på avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå, er det regulert i forskrift til lov om straffegjennomføring § 6-7 at legetilsyn og oppfølging som hovedregel skal skje inne i avdelingen (Helsedirektoratet 2016, 20).

Dette understreker viktigheten av en sikkerhetsvurdering rundt den domfelte. Den domfelte er en person som kan stikke av og utgjøre en sikkerhetsmessig trussel. Subjektet kan potensielt være farlig og utøve vold. Det kan tenkes at diskursen rundt disse personene bidrar til en oppfatning av personene som uforutsigbare. Ettersom det påpekes at det er en fare for at personene kan rømme, utagere eller utgjøre en sikkerhetsmessig trussel, indikerer dette at disse ikke er til å stole på.

På bakgrunn av disse utfordringene er kriminalomsorgen nødt til å foreta individuelle vurderinger av behandlingsinstitusjonene og deres sikkerhetstiltak. Soning i behandlingsinstitusjon er som sagt en del av straffegjennomføringen, til tross for at soningen skjer utenfor fengselets fysiske rammer. I **retningslinjene** for §12-soning står det følgende om sikkerhetsvurderingen:

Ved sikkerhetsvurderingen skal det ellers legges vekt på institusjonens regime og hvor betryggende kontrollrutinene er. (...) (Kriminalomsorgen 2017, 5).

Rutinebeskrivelsen påpeker noe liknende:

Det foretas en sikkerhetsvurdering rundt den individuelle domfelte der det inngår ulike momenter som domsgrunnlag, straffehistorikk, atferd under soningen m.m. i sammenheng med den type § 12-soning og stedet der man søker seg til (Kriminalomsorgen 2019, 27)

Kriminalomsorgen vurderer dermed institusjonens regime og om kontrollrutinene er betryggende nok, ut fra en individuell vurdering av den domfelte. Selv om slike behandlingsinstitusjoner ikke er underlagt kriminalomsorgen og fengselets rammer, fokuseres det på kontroll og sikkerhet. Den domfelte blir igjen vurdert og klassifisert etter risiko for brudd på vilkår og sikkerhet. Dette indikerer at den domfelte er en person som må følges med på og som må utsettes for kontroll.

Selv om sikkerhetsdiskursen er mest fremtredende i kriminalomsorgens dokumenter, legger ikke de andre dokumentene skjul på at det burde foretas sikkerhetsmessige hensyn når det gjelder denne gruppen mennesker. Elevator påpeker selv at det foretas rutinemessig kontroll av beboerne i institusjonen, i form av urinprøver og kontroll med alkometer (Graf 2020, 14). Dersom vilkårene brytes, er konsekvensen at vedkommende tilbakeføres til fengsel. I den forbindelse er det fruktbart å vise til den disiplinære maktformen. Disiplin kan forstås som en maktform og teknikker som avstår fra det voldelige, men med målsetning om føyelighet og lydighet (Foucault 1999a, 122-123). Å holde disiplin ved bruk av metoder som rutinemessig kontroll og trusler om tilbakeføring til fengsel, kan tenkes å bidra til skapelsen av et subjekt som er føyelig og som skal kunne disiplinere seg selv. Det er nærliggende å tro at en slik fremtreden av kontroll i behandlingsinstitusjoner tar sikte på å kontrollere og reformere individets holdninger og atferd.

Kriminalomsorgen peker seg ut som den aktøren med mest fokus på det sikkerhetsmessige perspektivet. Kriminalomsorgen er opptatt av sikkerheten rundt denne gruppen mennesker, og påpeker gjentatte ganger at overføringer til §12 kun skal skje når det er gjort sikkerhetsmessige vurderinger og når den domfelte har et særlig behov for behandling (Kriminalomsorgen 2017, 2019). I sikkerhetsdiskursen beskrives kandidater for §12-soning som farlige, potensielt voldelige og utagerende. I tillegg påpekes det at de utgjør en trussel for sikkerheten og at det dermed er viktig å foreta sikkerhetsmessige vurderinger av individene før et opphold i

institusjon kan innvilges. Det rettslige subjektet som beskrives er en potensiell risiko for seg selv og samfunnet. Det kan ikke stoles på og må utsettes for kontrollrutiner for å oppnå samfunnets mål om å leve et lovlydig liv etter løslatelse.

7.5 Rettigheter og krav på tross av juridisk posisjon

På tross av beskrivelser som innebærer at individene utgjør en risiko for samfunnet og at deres atferd skaper bekymring for kriminalomsorgen, kommer det tydelig frem i dokumentene at de har krav på individuelle og tilrettelagte tjenester. Selv om det eksisterer ulike diskurser i tekstmaterialet jeg har analysert, er det ingen tvil om at dette er personer med rettigheter og krav på tross av deres juridiske posisjon. «Innsatte har krav på helse- og omsorgstjenester av samme kvalitet som tjenestene til den øvrige befolkningen, tilpasset den enkeltes individuelle behov.» (NOU 2019: 26 2019, 94). Det at individene befinner seg innenfor fengselet (eller i soningskø) skal ikke ha noen betydning for tilgang på hjelp når det kommer til helse- og omsorgstjenester. Sitatene under viser samme holdning:

Helse- og omsorgstjenesten til innsatte i fengsel skal være likeverdig med helse- og omsorgstjenesten for den øvrige befolkningen. Innsatte skal gis et tjenestetilbud tilpasset den enkeltes behov etter en individuell vurdering. Det er av sentral betydning at innsatte har tilgang til kvalifisert personell som har særlig kompetanse på forhold knyttet til innsattes spesielle levekår, livssituasjon, funksjonsevne og helseproblemer (Helsedirektoratet 2016, 9).

Innsatte med behov for behandling eller hjelp har dermed krav på et tjenestetilbud som er individuelt tilpasset den enkeltes behov. I tillegg hevder Rusreformutvalgets utredning at de innsatte garanteres hjelp til å få orden på faktorer som kan være av betydning for en vellykket løslatelse uten tilbakefall (NOU 2019: 26 2019, 227). Samtidig som de tidligere nevnte utdragene har påpekt at individene forplikter seg til visse aktiviteter og visse måter å handle på, viser disse utdragene at myndighetene samtidig forplikter seg til å ivareta individenes helse. Dette i form av å tilby tilrettelagte helse- og omsorgstjenester til domfelte som har behov for dette. Utdragene indikerer at målgruppen for §12-soning er likestilt med resten av befolkningen i forbindelse med retten på tilbud om helse- og omsorgstjenester, og kvaliteten på disse. Denne tanken eksisterer i alle dokumentene, men kommer tydeligst frem i veilederne fra helsedirektoratet, stortingsmeldingene og NOU- en fra 2019.

Selv om de ulike dokumentene stadig viser hva denne gruppen forplikter seg til og hva som kreves av dem, viser dokumentene samtidig at dette er mennesker som er likeverdige med resten

av befolkningen. I dokumentene kommer det frem at individene skal behandles med respekt, ha mulighet til å ta egne valg -innenfor definerte rammer- og dermed ha en viss kontroll over eget liv. Gruppen beskrives dermed som rettslige subjekter med rettigheter til å være en aktiv del av valg som har konsekvenser for den domfelte selv. Domfelte har blant annet rett til å velge behandlingssted, velge fastlege, medvirke i beslutninger og motsette seg helsehjelp (Helsedirektoratet 2016). I tillegg hevder **retningslinjene** for gjennomføring av straff i institusjon følgende om bruk av skjønn i forbindelse med brudd på vilkår under oppholdet:

Når det gjelder § 12-opphold for domfelte med rusproblematikk må det etter omstendighetene være en viss grad av aksept når det gjelder fare for inntak av rusmidler (Kriminalomsorgen 2017, 5).

Selv om mine tidligere nevnte funn viser at individene forventes å følge institusjonens vilkår og regler, indikerer dette sitatet at de samtidig må møtes med forståelse for situasjonen de befinner seg i. I §12-institusjoner foregår det både behandling og kontroll på samme tid, noe forskningen jeg har nevnt tidligere viser kan skape et dilemma mellom straff og behandling og dermed en hybrid rolle for ansatte (Kolind 2015, Mjåland 2013, Helgesen 2020). Studien til Kolind (2015) viser i tillegg at ansatte i fengsler mente at det å utøve mye kontroll av innsatte vil skape en mindre rehabiliterende atmosfære i fengselet. Det kan dermed tenkes at det å møte domfelte med en tanke om likeverd og forståelse kan bidra til skapelse av tillit mellom ansatte og innsatte, og dermed styrke rehabiliteringen. Den nevnte forskningen er gjort i danske fengsler, og ikke §12-institusjoner. Likevel er det relevant å trekke frem dette, ettersom det er kombinasjonen av kontrolltiltak og behandling som er i fokus.

7.6 Det komplekse subjektet

Det store spennet i beskrivelsen av innsatte og domfelte krever betydelig fleksibilitet i straffegjennomføringen, med muligheter for differensiering av sikkerhetstiltak og stor variasjon i innholdet i soningen. (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 58).

Som utdraget påpeker, eksisterer det et stort spenn i beskrivelsen av domfelte. Funnene som er presentert så langt viser at dokumentene til tider gir sprikende og ulike beskrivelser av denne gruppen. Likevel er det også likheter i tekstmaterialet. Som nevnt, beskrives personene som mennesker preget av fysiske og psykiske lidelser, med behov for hjelp og tilrettelegging. Det vises til at det må settes inn tiltak og ressurser for å hjelpe disse menneskene (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Likevel spesifiseres det i dokumentene fra kriminalomsorgen at behovet for behandling skal være sterkt og at fengselets tjenester ikke er tilstrekkelig, før en

person kan innvilges et institusjonsopphold. Som nevnt tidligere i kapittelet, eksisterer det en bekymring rundt personer som anses som uegnet til å gjennomføre straff i fengsel, men som ikke er «syke nok» for psykisk helsevern. Det kan tenkes at personer med psykiske lidelser som befinner seg i straffesystemet til tider faller mellom to stoler. Dette med tanke på at det er skjedd en nedgang i tilbud om døgnbehandling i psykiatrien utenfor straffekontekst (ABC nyheter 2020), og at det kan være utfordrende for kriminalomsorgen å tilrettelegge straffegjennomføring for personer med ulike og samtidige lidelser. Det er dokumentert at det eksisterer betydelige psykiske lidelser blant innsatte i norske fengsler (Justis- og beredskapsdepartementet 2015, 43). Mine analyser viser at subjektet indirekte beskrives som å ikke være i stand til å styre seg selv, og oppfattes som en person som må ha hjelp for å kunne leve lovlydig etter løslatelse.

Samtidig har mine analyser vist at det forekommer en objektivisering av målgruppen for §12-soning, spesielt i kriminalomsorgens dokumenter. Dette basert på ordbruken og en diskurs som preges av sikkerhetsmessige hensyn. Av dokumentene kommer det frem at individene blant annet skal undersøkes og kartlegges, i tillegg til å pålegges forbud og ulike plikter. Det knyttes forventninger til hvordan subjektene skal oppføre seg, og til tider kommer det frem beskrivelser som tyder på at disse personene ikke er i stand til å ta ansvar for seg selv. Dette kan knyttes til hvordan det moderne samfunnets institusjoner skaper et objektiviserende blikk på individene som plasseres i disse. Institusjonene foretar kategoriseringer av individene og plasserer dem i systemer som baseres på normalitet og avvik (Sandmo 1999). Domfelte som soner i institusjon må i forkant av oppholdet vurderes både sikkerhetsmessig og helsemessig, og vedkommende pålegges å følge institusjonens normer og regler. Det kan tenkes at individene fratas egne sannheter, der målet er å skape et subjekt som internaliserer storsamfunnets normer og dermed skaper nye sannheter om seg selv (Ugelvik 2013). Institusjonene, som representerer samfunnet, nedfeller deres struktur i individenes forestillingsverden. På denne måten blir menneskene en intervensjonsmulighet, der det tas sikte på å endre den indre sjelen og dermed domfeltes tilbøyelighet til å begå kriminelle handlinger (Ugelvik 2013). Subjektet som beskrives skal tilpasse seg vilkår og gjeldende regler, og innlemmes dermed i et system. Individene forventes for eksempel å ha sosial samhandling med andre i institusjonen, de er pliktige til å delta på aktiviteter i løpet av en dag, og de må befinne seg på institusjonens område på visse tider av døgnet for å beholde sin plass (Graf 2020, Kriminalomsorgen 2017). Det kan argumenteres for at disse personene på denne måten institusjonaliseres, der normer og regler som institusjonen kommuniserer internaliseres i individene. Personene blir indirekte omtalt som subjekter som

ikke kan ta ansvar for seg selv under straffegjennomføringen, men som forventes å kunne styre seg selv etter løslatelse.

På den andre siden er et sentralt funn i mine analyser at individene beskrives som selvstendige aktører i eget liv. Det er tydelig at det er individene selv og deres motivasjon som er nøkkelen til en god rehabilitering. Selvstendighet og brukermedvirkning er sentrale verdier i noen av dokumentene. Her er det relevant å vise til tanken om at domfelte, som kan tenkes å befinne seg i en avmaktsposisjon, skal opparbeide seg styrke til å komme ut av denne avmakten (Askheim 2007). Det at individene er motivert til å ta tak i egne problemer og oppholder seg i §12-institusjoner på frivillig basis, viser til faktorer som er sentrale innenfor empowerment. For at individene skal mestre et liv uten rus og/eller kriminalitet forutsettes det at behandlingen skjer frivillig og at den enkelte aktivt skal medvirke i egen endringsprosess. Samtidig er det tydelig i flere av dokumentene at det å være straffedømt og ha behov for helsehjelp, medfører rett på likeverdige tjenester som om vedkommende befant seg på utsiden av straffesystemet. Selv om dette påpekes, hevder Oslo universitetssykehus (2021) at domfelte med rusproblemer ikke har fått et likeverdig tilbud om behandling som personer utenfor murene. Personene beskrives som subjekter som er likeverdige andre samfunnsborgere, og som personer som burde møtes med forståelse for situasjonen vedkommende befinner seg i. Prinsippene innenfor empowerment skal sørge for en verdig praksis i behandling og rusbehandling av straffedømte (Helgesen 2020).

I motsetning til dette har mine funn vist at man ikke skal glemme at disse personene er personer som potensielt kan være en risiko for samfunnet. Dokumentene bærer preg av en sikkerhetsdiskurs rundt kandidater for §12-soning, men dog i varierende grad. Selv om det er ulikt hvor mye fokus som legges på hensynet til sikkerhet, påpekes det at dette er kriminelle personer som potensielt kan utøve vold mot seg selv eller andre. De kan «sette hele avdelinger på hodet», rømme og utgjøre en bekymring for kriminalomsorgen (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Dette strider med tanken om de samme individene som selvstendige og som medvirkende i egen behandlingsprosess. Dette spriket mellom beskrivelsen av disse personene som subjekter som ikke kan styre seg selv eller ta ansvar for egen livssituasjon og beskrivelsen av den samme gruppen som selvstendige og aktive aktører i eget liv, er noe jeg finner interessant. Det kan argumenteres for at det oppstår et paradoks, ettersom beskrivelser både tyder på at personene ikke kan ta ansvar for seg selv under straffegjennomføringen, og samtidig forventes å styre seg selv og leve et liv uten kriminalitet etter løslatelse.

Noe som er interessant i forbindelse med å utsette individene for elementer av kontroll i en behandlingsinstitusjon, er tilstedeværelsen av straff og behandling innenfor samme kontekst. Mjåland (2015) viser til at kombinasjonen av kontroll, straff og behandling bidro til å skape usikkerhet og forvirring blant innsatte i rusmestringsenheter. Mjåland påpeker at en praksis med fokus på kontroll hadde en skadelig virkning på tillitsrelasjonen mellom ansatte og innsatte. Det er dermed interessant at menneskene det er snakk om har et sterkt behov for behandling, bistand og veiledning for å kunne leve et liv uten kriminalitet, men likevel utsettes for kontroll og disiplin.

Stortingsmelding nr.37 presenterer kriminalomsorgens overordnede mål for personer som løslates etter soning:

Målet for kriminalomsorgens faglige virksomhet er en straffedømt som når dommen er sonet, er stoffri eller har kontroll over sitt stoffbruk, har et passende sted å bo, kan lese, skrive og regne, har en sjanse på arbeidsmarkedet, kan forholde seg til familie, venner og samfunnet for øvrig, evner å søke hjelp for problemer som måtte oppstå etter løslatelsen og kan leve uavhengig (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 9).

Det kan argumenteres for at personene omtales som objekter i et system skapt av samfunnet, der målet er å skape et rettslig subjekt som lever lovlydig etter straffegjennomføringen. Subjektet som beskrives er et selvregulerende subjekt som kan forholde seg til samfunnets gjeldende normer. §12-institusjoner legger til rette for «... å bedre domfeltes evne til å fungere sosialt og lovlydig ...» (Straffegjennomføringsloven 2001). Institusjonene kommuniserer dermed egne normer og vilkår, noe subjektet forventes å følge. Det er nærliggende å tro at institusjonene legger til rette for at individene kan disiplinere seg selv ved hjelp av normene institusjonen kommuniserer. Dette legger til rette for ønsket atferd og begrenser atferd som oppfattes som uønsket. Denne indirekte utøvelsen av makt legger til rette for at den domfelte kan handle i tråd med samfunnets gjeldene normer, og kan anses som et kjennetegn på maktutøvelse i det moderne samfunn (Foucault 1991).

Når jeg ser tilbake på underspørsmålet: *Hvordan beskrives målgruppen for §12-soning som rettssubjekter?* gjør mine funn det vanskelig å komme med en konkret beskrivelse av målgruppen for §12-soning som rettssubjekter. Mine analyser viser at det eksisterer flere, ulike diskurser og omtalelser av disse personene i oppgavens datamateriale. I sine eksempler på subjekter viste Foucault blant annet til «den syke» og «den kriminelle» (Foucault 1982, 778). Ettersom mine analyser tilsier at målgruppen beskrives som både syke, institusjonaliserte,

selvstendige, en risiko for samfunnet og et subjekt med rettigheter og krav på tjenester, vil det ikke være dekkende med kun én beskrivende kategori. Det er dermed grunnlag for å beskrive disse menneskene som *komplekse* subjekter. Basert på analysen av datamaterialet fremkommer det at personer som soner under §12 er personer som har behov for behandling, men som har svært ulike behov og forutsetninger. Det er personer som preges av sykdom og levekårsproblemer, og som dermed har behov for hjelp. Det er personer som ikke er i stand til å ta vare på seg selv, og som dermed utsettes for undersøkelser, kartlegginger og vurderinger av kriminalomsorgen. I tillegg beskrives personene som selvstendige aktører i eget liv, som forventes å delta aktivt i egen straffegjennomføring. Et subjekt med rettigheter på tross av sin juridiske stilling som straffedømt. Videre finner jeg beskrivelser som retter fokus mot at personene potensielt kan utgjøre en sikkerhetsmessig trussel for samfunnet. Vitenpraksisen som eksisterer rundt denne gruppen individer og makten som kommer til syne gjennom måter å begrense og kontrollere atferd på, kan dermed resultere i sosialt konstruerte subjekter. Beskrivelsene av personer som kan sone etter straffegjennomføringsloven §12 utgjør et komplekst subjekt som innehar sammensatte utfordringer knyttet til levekår og selvregulering. Likevel er det tydelig at det i hovedsak handler om hjelp og empowerment på den ene siden, og disiplinering på den andre siden.

7.7 Oppsummering

Dette kapitlet har tatt for seg mine funn i forbindelse med beskrivelsen av målgruppen for §12-soning som rettslige subjekter. Mine analyser viser at det eksisterer ulike diskurser omkring målgruppen for §12, og det er dermed ikke fruktbart å plassere gruppen innenfor en av disse kategoriene. Dermed kan vi snakke om at det skapes et komplekst subjekt. Det er viktig å påpeke at dette er mine tolkninger og analyser. Analysen av beskrivelsene av §12-sonere som rettssubjekter er ikke nødvendigvis slik disse menneskene *er* i virkeligheten, men kan anses som en pekepinn på hvordan ulike samfunnsaktører omtaler slike personer. Det er et stort spenn i hvordan denne gruppen individer og innsatte i fengsel generelt beskrives. De er alle unike mennesker med ulik bakgrunn og forutsetninger, og en generell beskrivelse vil ikke være dekkende for et hvert individ som er i målgruppen for §12. Denne analysen kan likevel gi innsikt i hvordan ulike samfunnsinstitusjoner skaper bestemte rettslige subjekter, basert på beskrivelser av hvordan disse personene er og retningslinjer for hvordan de bør oppføre seg.

Et gjennomgående tema i dette kapitlet er polariseringen i beskrivelsene av individene som 1) selvstendige aktører med behov for hjelp, og 2) individer som må disiplineres og formes fordi de ikke er i stand til å ta vare på seg selv. Spennet mellom prinsipper innen empowerment

og disiplinering er dermed sentralt. Dette tar meg videre til neste kapittel, hvor det fokuseres på samfunnets strategi for behandling innenfor straffekontekst.

8 Empowerment versus disiplinær makt

I oppgavens siste analysekapittel, vil det fokuseres på samfunnets strategi for behandling innenfor straffekontekst, noe §12-ordningen er en del av. I de valgte dokumentene uttrykkes det både politiske mål, samfunnsmessige holdninger og prinsipper i forbindelse med hvordan denne gruppen mennesker skal behandles og rehabiliteres. Målet med å gi behandling til disse menneskene er å skape lovlydige og selvregulerende samfunnsborgere som er en aktiv del av samfunnet (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). For å nå dette målet trekkes §12-soning inn som et virkemiddel (NOU 2019: 26 2019, Justis- og beredskapsdepartementet, 2015). I dette kapitlet vil oppgavens siste underspørsmål besvares: *Tyder uttalte prinsipper og verdier for behandlingen på at det foregår empowerment eller en form for disiplinær makt i disse institusjonene?* Dette gjøres ved å undersøke hvilke verdier og prinsipper som kommer til syne i det innsamlede tekstmaterialet.

Kapitlet vil først presentere mine funn fra datamaterialet, når det gjelder hva som vektlegges i behandlingen av subjektene beskrevet i kapittel 7. Dette innebærer hvilke metoder og prinsipper som er fremtredende i dokumentene. Det vil fokuseres på hvorvidt disse går i retning empowerment eller i retning av en form for disiplinær makt. Videre følger en diskusjon av funnene fra datamaterialet. Diskusjonen tar for seg forholdet mellom straff og behandling, og hvorvidt idealene i behandlingen lar seg realisere innenfor straffekontekst. Avslutningsvis vil kapitlet oppsummeres.

8.1 Empowerment som overordnet mål

Innledningsvis kan det være fruktbart å vise til hva som menes med rehabilitering innenfor straffekontekst. I **stortingsmelding nr.37** forklares rehabilitering slik:

Begrepet rehabilitering omfatter her både arbeid med levekår (bolig, jobb, utdanning, gjeld, relasjoner osv.) og behandling og kunnskapsbasert påvirkningsarbeid som programvirksomhet (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 67).

Det er dermed tydelig at rehabiliteringen som foregår innenfor straffekontekst innebærer behandling og kunnskapsbasert påvirkningsarbeid. Som vist i forrige kapittel er det et faktum at mange av individene anses som syke og ikke egnet til å ta fullstendig ansvar for seg selv. Dermed er et av tiltakene å gi disse individene individuell, tilrettelagt behandling (NOU 2019: 26 2019). For å undersøke samfunnets strategi for å rehabiliter og behandle domfelte til ønskelige samfunnsborgere, er det interessant å gå dypere inn i hva som vektlegges i denne

prosessen. **Veilederen for helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel** viser til sentrale mål:

Økt mestring, selvstendighet, deltakelse og aktiv brukermedvirkning for den enkelte bruker/pasient er sentrale verdier og mål i samhandlingsreformen (Helsedirektoratet 2016, 19).

Disse målene viser tydelig til prinsipper innen empowerment, der brukeren står i fokus. Den domfelte skal selv delta aktivt i behandlingen og det fokuseres på mestring og selvstendighet hos vedkommende. Videre påpekes det hvilke tiltak som kan være passende for å sikre brukermedvirkning og deltakelse:

Grupperettede tiltak kan være velegnet for å nå frem til og aktivt engasjere innsatte. Fengselshelsetjenesten og kriminalomsorgen kan samarbeide om aktuelle temaer knyttet til helse og livsstil. Målsettingene kan være å bidra til økt forståelse om egen helse, og å bedre egenomsorg og sosiale ferdigheter (Helsedirektoratet 2016, 28).

Målet er å øke individets forståelse om egen helse og seg selv. Det å styrke selvet og gjøre det bevisst på egen helse, er dermed en del av strategien i behandlingen. Det er her nærliggende å tenke at menneskene anses som individer som ikke er bevisste og selvstendige når det kommer til egen helse og sosiale ferdigheter. For å kunne leve opp til samfunnets forventning av hva det vil si å være en god samfunnsborger, må domfelte få hjelp til å øke sin forståelse av egen helse og livsstil. Det er nærliggende å tro at det å øke individets kunnskap om helse og livsstil anses som virkningsfullt i skapelsen av en selvstendig aktør som kan komme seg ut av en avmaktssposisjon (Helgesen 2020).

Sentrale tiltak i behandlingen av målgruppen for §12-soning kommer til syne i **Rusreformutvalgets utredning:**

Rustiltakene i kriminalomsorgen består også av ulike påvirkningstiltak og endringsprogram og samtalemetodikken «motiverende intervju», som skal bedre den enkeltes evne til å mestre sine rusutfordringer, ta ansvar og hankses med seg selv og sine tankemønstre og foreta konstruktive handlingsvalg. (...) (NOU 2019: 26 2019, 228).

Tiltakene i behandlingen tar sikte på å påvirke og endre individene. Motiverende intervju, som her anses som en samtalemetodikk, tar blant annet sikte på å bedre vedkommendes evne til å mestre utfordringer og ta ansvar for seg selv. **Veilederen for rusmestringsenhetene** går dypere inn i hva som ligger i denne behandlingsmetoden:

Gjennom MI fremmes motivasjon for endring. Aktiv lytting, aksept og samarbeid er viktig for å hente frem en beslutning om endring, styrke autonomi og rett til å ta egne valg. Bruk av åpne spørsmål, oppsummering, refleksjoner på flere nivåer, og bekreftelser er viktig.

De grunnleggende verdiene og holdningene i MI er:

- *Samarbeid – det skal være et likeverdig samarbeid mellom den innsatte og den profesjonelle.*
- *Å hente frem – å bekrefte den innsattes tro på egen verdi og hente frem egne argumenter for endring.*
- *Det er viktig å fokusere på hva som er den innsattes beste, samtidig som dennes egne mål og ønsker for fremtiden skal vektlegges.*
- *Aksept – den profesjonelle skal være empatisk og gi uttrykk for empati. Det er viktig å bekrefte likeverd og engasjement, respektere autonomi og absolutte verdi (Helsedirektoratet og Kriminalomsorgsdirektoratet 2016, 50)*

Det er dermed tydelig at en sentral del av prosessen med å rehabilitere den domfelte baserer seg på å styrke individets tro på seg selv og motivere til endring av individets livssituasjon. Ved hjelp av motiverende intervju tar behandlingen sikte på å styrke vedkommendes autonomi, selvstendighet og evne til å ta egne valg. Samarbeid, aksept og likeverd er prinsipper som klart verdsettes i flere av dokumentene. Utdraget viser at den profesjonelle, som i denne sammenhengen er ansatte i behandlingsinstitusjoner, skal være en likeverdig partner i prosessen. Det skal dermed i utgangspunktet ikke eksistere en «ovenfra og ned»-holdning, der den ansatte bruker sin maktposisjon til å belære pasienten om hva som er best for pasienten. Det legges vekt på at det foregår et samarbeid mellom den domfelte og den ansatte, der de sammen, og ved hjelp av prinsipper innenfor empowerment, skal styrke individets tro på seg selv. Hva som er fokus i samtalen avhenger av hvor i rehabiliteringen den enkelte befinner seg (Helsedirektoratet og Kriminalomsorgsdirektoratet 2016, 49-50). Det vises til at samtaler kan benyttes for å snakke om fremtiden og for å kartlegge hva vedkommende ønsker hjelp til. På denne måten trekkes det frem at institusjonen, i samarbeid med den domfelte, kan undersøke om det er mulig å utrette det vedkommende ønsker hjelp til (Graf 2020, 8).

Veilederen for rusmestringsenhetene påpeker viktigheten av tillitsrelasjonen mellom den ansatte og den domfelte:

Virkningsfull behandling forutsetter en god relasjon mellom tjenesteutøver og innsatte. Etablering av tillitsfulle og utviklingsfremmende relasjoner med de innsatte ved rusmestringsenhetene er et viktig utgangspunkt for rehabilitering og videre deltakelse i samfunnet (Helsedirektoratet og Kriminalomsorgsdirektoratet 2016, 24).

Det at tjenesteutøver er en likeverdig partner og sørger for en god relasjon med den domfelte anses som et viktig element i behandlingen. Betydningen av tillit kan dermed anses som vesentlig for den enkelte domfeltes videre muligheter for å delta aktivt og lovlydig i samfunnet.

Askheim (2007, 22) viser at en grunnleggende tanke innen empowerment er at subjektet vil og kan oppnå sitt eget beste, dersom forholdene rundt ligger til rette for dette. I forrige kapittel trakk jeg frem at de domfelte utsettes for en aktivitetsplikt, hvor det å delta i hverdagslige aktiviteter er en forutsetning for å beholde plassen sin i §12-institusjoner. Dette er et eksempel på hvordan institusjoner forsøker å legge til rette for at domfelte skal kunne oppnå selvstendighet, mestring og deltakelse. **Stortingsmelding nr.12** skriver hva som må være på plass for å kunne gi personene et tilrettelagt tilbud:

For å kunne gi et tilrettelagt tilbud, må bl.a. skole, arbeidsdrift, programvirksomhet, behandling og andre tilbud være godt koordinert og ha stor fleksibilitet (Justis- og beredskapsdepartementet 2015, 41).

Videre skriver **veilederen for helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel** noe interessant angående tilrettelegging av kosthold:

Innsatte skal ha trygg mat og et ernæringsmessig fullgodt kosthold. Helsedirektoratet har utarbeidet «Kosthåndboken - veileder i ernæringsarbeid i helse- og omsorgstjenesten» (...). Det forventes at også offentlige institusjoner utenfor helse- og omsorgstjenesten, som for eksempel fengsler, gir et mattilbud som er i tråd med anbefalingene i denne veilederen (Helsedirektoratet 2016, 28)

Det skal legges til rette for at innsatte i fengsler og personer som gjennomfører straff i institusjon, skal ha et ernæringsmessig fullgodt kosthold. Staten legger dermed føringer for hva individer skal foreta seg mens de befinner seg i en behandlingsinstitusjon, samt hva disse menneskene burde spise. Det kan tenkes at slike eksempler på tilrettelegging av omgivelser skal bidra til at individene kan oppnå sitt beste potensiale, slik at de kan opptre ansvarsfullt og selvstendig etter løslatelse.

Tidligere i oppgaven viste jeg til empowerment som perspektiv og metode, som bunner i et syn på mennesket som et fritt og aktivt individ (Bjerge 2005). I mine analyser av hvilke prinsipper som er fremtredende i samfunnets strategi for behandling av kriminelle mennesker med ulike lidelser, viser det seg at empowerment anses som et overordnet mål. Et opphold i behandlingsinstitusjoner knyttet til §12-virksomheten tar dermed sikte på å bidra til at den domfelte skal oppnå kontroll over eget liv. Et fokus på styrking av selvet, der individet skal kunne bli en selvstendig aktør i eget liv er fremtredende i et flertall av dokumentene. Det er likevel mindre fremtredende i kriminalomsorgens dokumenter. Som nevnt i kapittel 7, bærer disse dokumentene mer preg av en sikkerhetsdiskurs, enn fokus på mestring, selvtillit og brukervedvirkning.

8.2 Disiplinering av beboere

Samtidig som mine funn tydelig viser et fokus på empowerment i behandlingen av denne gruppen mennesker, viser mine analyser også at elementer av straff og kontroll er til stede i institusjonene. Dokumentet fra institusjonen Elevator er det eneste dokumentet, av de valgte dokumentene, som kan gi oss innsyn i hverdagen i en §12-institusjon og institusjonens praksis.

Elevator viser til innslag av kontroll i et institusjonsopphold:

Det foretas rutinemessig kontroll med alkometer i tillegg til jevnlig urinprøve. Positive utslag medfører tilbakeføring til fengsel. (...) Unntaksvis eller ved mistanke om rus tar vi også urinprøve på Elevator. Vi har i tillegg til ordinær urinprøve også hurtigtester til urin og spytt. (Graf 2020, 14).

Beboerne kontrolleres ved trussel om tilbakeføring til fengsel dersom vilkårene brytes. Hvis deres atferd ikke er i tråd med institusjonens gjeldende regler, mister de muligheten til å sone under §12. Det kan dermed trekkes frem at individene tvinges til å underlegges til institusjonens regime. Det skjer en kombinasjon av straff og behandling innenfor samme kontekst, hvor det kan argumenteres for at institusjonen holder disiplin ved trussel om tilbakeføring. Videre påpekes det at det gjennomføres sjekk av beboerrommene:

Vi gjennomfører også romsjekk som gir oss mulighet for å følge opp bo-kompetanse og rom-orden (Graf 2020, 13).

Dette gjøres for å følge opp at beboerne opprettholder en tilfredsstillende standard på rom-orden. Slike kontrolltiltak, som vist i dette og forrige utdrag, viser at det forekommer elementer av kontroll i behandlingskontekst. Sitatet indikerer at det er ansatte i Elevator som gjennomfører slike kontrolltiltak, noe som kan tenkes å skape en dobbeltrolle for tjenesteyteren. Dette kan ses

i sammenheng med studien til Kolind (2015), der et kontrollregime kombinert med rusbehandling skapte en hybrid rolle for fengselsbetjenter. En kombinasjon av straff og behandling kan innebære at grensene for rollene som kontrollører og hjelpere oppfattes som uklare (Giertsen og Rua 2014).

Samtidig viser dokumentet til at hver beboer får tildelt en primærkontakt:

Ved inntak vil du få tildelt en primærkontakt som vil følge deg tett under oppholdet. Primærkontakten vil gjennomføre kartleggingsamtaler, delta på møter og samarbeide om utarbeidelse av løslatelsesplan (Graf 2020, 11).

Individene kartlegges ved inntak og tildeles en kontakt som skal følge vedkommende under oppholdet. Sandmo (1999) påpeker at den disiplinære maktformen finnes i undersøkelsessituasjoner i forbindelse med systematisering av observasjoner til kunnskap. Den domfelte skal kartlegges og det skal komme frem informasjon om vedkommende, slik at den enkelte kan kategoriseres og at det kan utarbeides en plan for oppholdet. Selv om slike taktikker kan oppfattes som små bagateller og uskyldige innretninger, påpeker Foucault at dette er metoder som utgjør en detaljert, politisk kontroll over individet (Foucault 1999a).

Selv om det er slik at en domfelt kan sone i behandlingsinstitusjon utenfor fengsel, er oppholdet fortsatt en del av straffegjennomføring og en ubetinget fengselsstraff. Dermed kan det være uunngåelig å innlemme kontrolltiltak i en sfære som ellers preges av behandling. I **stortingsmelding nr.37** hevdes det at sikkerhet er viktig i en rehabiliteringsprosess:

Differensiering innebærer proporsjonalitet mellom antatt risiko og de sikkerhetstiltak som benyttes. God sikkerhet er en forutsetning for å kunne drive et godt rehabiliteringsarbeid. Man sikrer ro, orden og reduserer risikoen for negativ påvirkning som rus, trusler og vold (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 94).

Ved å benytte seg av sikkerhetstiltak i rehabiliteringsarbeidet oppnår institusjonene dermed ønsket orden, og det eksisterer en tanke om at sikkerhet reduserer risiko for negativ påvirkning. Som nevnt i forrige kapittel, er det slik at kriminalomsorgen i vurderingen av søknader om §12-sonig foretar sikkerhetsmessige vurderinger av institusjonen i hvert enkelttilfelle. Dersom kontrollrutinene ikke er betryggende for kriminalomsorgen, vil søknaden avslås (Kriminalomsorgen 2019). Dermed oppstår det en spenning mellom straff på den ene siden og behandling på den andre siden. Det er nettopp innholdet i sitatet over som legger grunnlaget for

den påfølgende diskusjonen; forholdet mellom innslag av kontroll og et godt rehabiliteringsarbeid.

8.3 Behandling innenfor straffekontekst – men utenfor fengsel

Mine funn viser tydelig at fokuset i rehabiliteringen og behandlingen av domfelte med ulike lidelser, tar sikte på et kunnskapsbasert påvirkningsarbeid. Verdier som er fremtredende i dokumentene er mestring, selvstendighet og brukermedvirkning. Dette anses som viktige elementer for å kunne styrke individet til å endre sin atferd og komme seg ut av en avmaktsposisjon (Helgesen 2020, Askheim 2007). For å oppnå dette viser mine funn at det tas i bruk metoder som motiverende intervju, grupperettede tiltak og tilrettelegging for aktiviteter og programmer. Videre kommer det frem at det eksisterer elementer av overvåkning og kontroll, for å sikre at beboerne etterlever en bestemt standard: nemlig institusjonens standard. Det er tydelig at målene for behandling og metodene som brukes er gjennomsyret av tanken om empowerment. Det er den innsatte selv som er den viktigste personen, og institusjonen skal legge til rette for brukermedvirkning og rehabiliterende omgivelser så langt det lar seg gjøre (Helsedirektoratet og Kriminalomsorgsdirektoratet 2016). Empowerment og samarbeid trekkes frem som viktige faktorer i behandlingen av domfelte. Dette kommer også til syne i mine analyser.

Likevel kan trusler om tilbakeføring, et kontrollerende regime og overvåkning minne om en form for disiplinering av domfelte. Slik det kom frem i forrige kapittel, utsettes individene for vurderinger, kartlegginger og undersøkelser. Det skal kartlegges hvilke tiltak som skal iverksettes for å oppnå de ønskede målene for hver enkelt beboer, og deretter iverksettes et målrettet behandlingsarbeid. Det utvikles et bestemt opplegg for bestemte individer med bestemte problematikker (Ploeg 2006), som tar sikte på å forbedre individene slik at de kan leve et liv uten kriminalitet. Det påpekes at det gjennomføres romsjekk for å sikre at individene opprettholder en viss bo-kompetanse og orden, i tillegg til at det foretas rutinemessige urinprøver. Beboerne må videre oppholde seg innenfor institusjonens område til bestemte tider og oppføre seg på måter som institusjonen verdsetter. I Foucaults øyne legger slike institusjoner til rette for at individene kan disiplinere seg selv, på bakgrunn av normene som institusjonen selv kommuniserer (Storli 2018). Samfunnet ønsker å rehabilitere de domfelte til å kunne styre seg selv og avstå fra kriminalitet og rus i fremtiden. Med dette i tankene underkastes subjektene institusjonens regime og må følge bestemte normer og regler for å kunne fortsette behandlingen. Som brukere av et offentlig system må de tilpasse seg tilbudene og reglene som gis av eksperter (Bjerger 2005, 26). Dette kan anses som en endringsprosess som tar sikte på å skape lovlige

samfunnsborgere. Lov og rett er institusjoner som har vært og er av betydning i produksjonen av det stabile selvet (Ugelvik 2013). Den juridiske makt peiler seg inn mot nye målsetninger om rehabilitering og resosialisering av det kriminelle subjektet, og utskiller dermed mennesker for å plassere dem på ulike nivåer for problemer, avvik, potensialer og muligheter (Ugelvik 2013). De rettslige institusjonene i samfunnet bidrar i den forbindelse med skapelsen av bestemte subjekter. Strategien for behandlingen tar sikte på å omforme individene slik at de «passer inn» i storsamfunnet. Den tar sikte på å styrke individenes tro på seg selv, slik at de kan oppnå selvstendighet og videre komme seg ut av en avmaktsposisjon. Domfelte anses som en intervensjonsmulighet (Ugelvik 2013). Det kan dermed argumenteres for at konseptet empowerment kan bli en form for nyliberal styring av individene. Frank og Kolind (2012) viser i sin oppsummering av rusbehandlingsstudier at fengsler og behandling av innsatte i de nordiske landene er preget av nyliberale styringsidealer. Om empowerment ikke fungerer etter intensjonen om å gi individer mer handlekraft og selvstendighet, blir empowerment en symbolpolitikk og et nyliberalt styringsredskap. Det blir et styringsredskap mer enn noe som setter individet fri.

Mine analyser indikerer at formuleringer som viser til intensjoner om empowerment samtidig skjuler en underliggende tanke om disiplinering og uselvstendighet. Slik jeg nevnte i forrige kapittel, er det interessant å undersøke spesifikke formuleringer, og hvordan disse viser til oppfatninger av individer. I stortingsmelding nr.37 (2008) påpekes det at det er et mål å «bevisstgjøre» domfelte slik at vedkommende kan søke behandling. Det å bevisstgjøre noen kan tenkes å vise til en underliggende tanke om at vedkommende ikke oppfattes som selvstendig og bevisst på bestemte temaer. Det å derimot «informere» innsatte, slik kriminalomsorgen (2019) skriver, kan vise til en oppfatning om et selvstendig individ, som ikke trenger oppdragelse, men heller informasjon og veiledning. Dette bunner i et spenn mellom tanken om den domfelte som selvstendig aktør i eget liv, og tanken om den domfelte som et sykt subjekt som ikke er i stand til å ta fullstendig ansvar for seg selv.

Samtidig er det fruktbart å vise til dette med tilrettelegging av tjenester og omgivelser for domfelte som soner i institusjon. Som vist tidligere, er en sentral tanke innen konseptet empowerment at mennesket kan og vil oppnå sitt beste, så lenge omgivelsene rundt legger til rette for det (Askheim 2007). For at beboere skal kunne oppnå sitt beste potensiale og leve opp til samfunnets ønske om å være en lovlydig og aktiv samfunnsborger, kommer det frem at det forsøkes å tilrettelegge for aktiviteter, tjenester, sosialt samvær og et sunt kosthold. Slik tilrettelegging kan samtidig dreies i en retning kjennetegnet av disiplin. Ved å sørge for at

omgivelsene rundt individet er optimale, kan det også argumenteres for at den domfelte skal lære å regulere seg selv. Ved å internalisere normer og standarder institusjonen verdsetter, kan den enkelte disiplineres ved hjelp av «milde» og skjulte taktikker. Dette på bakgrunn av tanken om å endre individets sjel, slik at tilbøyeligheten for å begå kriminalitet reduseres. Det kan derfor argumenteres for at prinsipper som tilsynelatende ser ut til å handle om styrking av individet og brukervedvirkning, samtidig er en del av institusjonens måte å styre individene. Institusjonene som skal drive behandling innenfor straffekontekst kan anses som et av statens apparater for styring (Foucault 1978).

8.3.1 Utforming av disiplinære rom

I brosjyren fra Elevator beskrives utformingen av institusjonsbygget. Det påpekes at utformingen av bygget legger til rette for sosial- og botrening, med gode muligheter for å sosialiseres, lage mat med andre beboere og det er opprettet egne rom i den hensikt å skape et møtepunkt mellom ansatte og beboere (Graf 2020). Bygget er dermed utformet med bestemte hensikter, nemlig å sosialisere beboere og bidra til trening på selvstendighet. Institusjoner, som behandlingsinstitusjoner i §12-virksomheten, planlegges og bygges gjerne med hensyn til både beboere, ansatte og befolkningen for øvrig. Samtidig skal de drives på en helsemessig tilfredsstillende måte (Helsedirektoratet 2016). Foucault påpeker at en funksjonell plassering innenfor disiplinære institusjoner innebærer en romlig inndeling av individer. Romforholdene er strengt definerte, og det gjelder å ha oversikt over hvem som er til stede og hvem som er fraværende (Foucault 1999a). En slik romlig inndeling og funksjonell plassering tar ikke bare sikte på å overvåke individene, men snarere med tanke på å skape et funksjonelt rom. Det å utforme bestemte og avgrensede rom i institusjonsbygningen som har til hensikt å være en arena for sosialisering, matlaging eller overvåking kan knyttes til den disiplinære maktformen. Denne disiplinen tar ikke nødvendigvis sikte på å kontrollere eller styre beboerne, men kan være en måte institusjonen legger til rette for at de kan disiplinere seg selv og ta selvstendige valg. Institusjonen har et mål om at individene skal kunne mestre sosiale relasjoner (Graf 2020), og legger dermed til rette for at individene selv kan ta valget om å være delaktige i sosiale settinger.

8.3.2 En underlig blanding av straff og behandling

I behandlingsinstitusjoner knyttet til §12-ordningen eksisterer det to grupper mennesker; ansatte og innsatte. Etersom governmentality beskriver taktikkene som brukes for å styre individer, for at individene skal styre seg selv og for at individene skal styre andre (Foucault 1978), kan det påpekes at begge disse gruppene er objekter for styring. Mennesker som er ansatt i behandlingsinstitusjonene skal arbeide for å påvirke og styrke den innsattes evne til endring,

gjerning på en måte som fremstår som frivillig. Tradisjonelt har makt blitt forbundet med posisjoner og institusjoner der makt er noe man har. Hos Foucault er det ikke slik at makten utøves fra ansatte over innsatte basert på posisjonene de innehar eller at de innsatte tvinges til å adlyde de ansatte. Det handler om at institusjonene legger til rette for at individene kan disiplinere seg selv på bakgrunn av de gjeldende normene som eksisterer i institusjonen. Institusjonene legger til rette for og begrenser atferd, basert på normene og reglene de kommuniserer. Dermed kan det argumenteres for at både de ansatte og beboerne utsettes for en disiplinerende maktform. De ansatte pålegges retningslinjer og rammer for å kunne styre beboere, hvor beboere igjen forventes å kunne styre seg selv (Storli 2018).

Av mine funn fremkommer det et fokus på den ansatte og den domfelte som to likeverdige parter i den domfeltes behandlingsprosess. Den profesjonelle skal anses som en samarbeidspartner. Det trekkes frem at relasjonen mellom disse partene og en grunnleggende forståelse for at den domfelte befinner seg i en vanskelig livssituasjon er viktig (Askheim og Starrin 2007a). Likevel kan det påpekes at en atmosfære preget av både straff og behandling, kan skape forvirring og usikkerhet for beboerne. Det kan være utfordrende at den ansatte på den ene siden skal foreta motiverende samtaler og få innpass i den domfeltes private sfære, og på den andre siden stå for kontrolltiltak som urinprøver og test med alkometer. Dette kommer til uttrykk i **Rusreformutvalgets utredning**:

Det trekkes frem som en utfordring at en rusmestringsenhet skal forsøke å forene tilsynelatende motstridende prinsipper: straff, kontroll og sikkerhet på den ene side og omsorg, behandling og rehabilitering på den annen. (...). Utvalget erkjenner at straffegjennomføring i helseinstitusjon, for eksempel i tverrfaglig spesialisert rusbehandling i døgninstitusjon, kan skape en uheldig dobbeltrolle for helsetjenesten knyttet til å forvalte straffegjennomføring og samtidig yte helsehjelp (NOU 2019: 26 2019, 230).

Dette samsvarer med Kolind (2015) sin studie av danske fengselsbetjentes holdninger, hvor det kommer frem at en slik kombinasjon av straff og behandling skaper en tosidig rolle for de ansatte. For noen kan en utvisking av skillene mellom rollen som behandler/medmenneske og rollen som kontrollutøver tenkes å påvirke den rehabiliterende atmosfæren (Kolind 2015). Det er nærliggende å tro at det å utsettes for rutinemessig sjekk og urinprøver kan føles nedverdiggende. Slike elementer av kontroll er en del av institusjonens regime som tar sikte på å forvise seg om at beboerne overholder de kommuniserte vilkårene. Samtidig er det blitt nevnt

at sikkerhetstiltak anses som viktig for å opprettholde ro og orden (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Mjåland (2015, 788) viser til at en nedverdiggende utøvelse av kontroll overfor de innsatte går imot de rehabiliterende målene i norsk straffepolitikk. Relasjonen mellom klient og tjenesteyter har innslag av både omsorg og kontroll, noe som gir potensiale for empowerment og undertrykkelse. Det påpekes dermed at tjenesteyterne befinner seg i et spenningsfelt mellom lojalitet overfor tjenestemottakerne og lojalitet til myndighetene og forvaltningen (Askheim og Starrin 2007b, 191). Tanken om den profesjonelle som likeverdig partner, kan dermed briste. Empowerment som metode og mål utfordres ettersom behandlingen skjer innenfor straffekontekst.

8.3.3 Kan idealet om empowerment realiseres innenfor straffekontekst?

Dersom kriminalomsorgen ved hjelp av empowerment ønsker å styrke målgruppens tro på at de kan påvirke egen livssituasjon, påpeker Amundsen (2010, 36) at det trengs tilbud om helhetlig opplegg med tett oppfølging både under og etter soning. De forrige kapitlene i denne oppgaven viser at det er blitt gjort færre overføringer til §12 de siste årene¹⁴ og at svært mange av oppholdene har kort varighet. Samtidig viser ulike undersøkelser av fengselsbefolkningen at en stor del av de innsatte har behov for behandling, spesielt i forbindelse med rus og psykiske lidelser, men at disse ikke nødvendigvis får hjelpen de trenger (Friestad og Hansen 2004, Oslo Economics 2020). Det kan derfor stilles spørsmål om hvorvidt behandlingen som drives i praksis lever opp til prinsippene om empowerment.

Empowerment og prinsippene som medfølger kan virke ideelt på papiret, men det kan tenkes at det er vanskelig å realisere slike retningslinjer i en atmosfære preget av både behandling og straff. En disiplinær utforming av institusjonsbygningene, tilrettelegging og innslag av overvåkning og kontroll, kan gjøre det vanskelig å oppnå en sosial praksis som tilsier at den domfelte anses som en selvstendig aktør. Det kan virke som at tanken om den innsatte som et selvstendig subjekt med styrke nok til å kunne regulere seg selv, brister. Mine analyser peker i retning av at §12-sonere ikke kan anses som helt selvstendige, men heller som komplekse mennesker som potensielt kan utgjøre en sikkerhetsmessig risiko, og trenger tilrettelegging og hjelp. Samtidig som individene forventes å kontrollere seg selv, utsettes de fortsatt for innslag av institusjonell kontroll (Pileberg 2020). Ved hjelp av disiplinering kan §12-institusjoner skape subjekter som følger institusjonens kommuniserte normer og regime. Oppholdet tar sikte på å disiplinere folks atferd, identitet og gester for å forbedre den domfelte.

¹⁴ Det er blitt gjort færre overføringer til §12 i 2018 og 2019 enn årene før. Dette er de siste årstallene jeg har tilgang til i mitt materiale. Se figur 1.

Samtidig kan det argumenteres for at intensivt kontroll kan bidra til å motivere flere innsatte til å gjennomgå rusbehandling (Kolind et al. 2012). Det er viktig å påpeke at §12-soning er ment som et rehabiliterende alternativ til ubetinget fengselsstraff, noe som kan være nyttig for mange domfelte. Ettersom et opphold i institusjon er en del av straffegjennomføring, til tross for at soningen ikke skjer i fengsel, kan det tenkes at det er uunngåelig å ikke anvende kontrollerende og overvåkende tiltak. Dette kan tenkes å ha sammenheng med hvordan institusjoner i samfunnet oppfatter individene. I forrige kapittel påpekte jeg at det eksisterer ulike diskurser rundt målgruppen, hvor det oppstår motsettede oppfatninger av den domfelte som en selvstendig aktør, og som et individ med behov for tilrettelegging og disiplinerte tiltak. Sykdom og lidelser på den ene siden, og sikkerhet og disiplin på den andre siden. Et system preget av korte opphold, disiplinære taktikker og en blanding av straff og behandling kan tenkes å utfordre de empowerment-relaterte prinsippene. Dette funnet samsvarer med studien til Helgesen (2020), der det trekkes frem at empowerment-idealene utgjør en subtil styringsteknologi som kontrollerer innsatte og deres atferd. Det vises til at rusmestringsenhetene som ikke lykkes i å oppnå idealene om empowerment, øker kontrolltrykket på de innsatte (Helgesen 2020 referert i Pileberg 2020). Det kan påpekes at fengsler og behandling av innsatte er under sterk innflytelse av nyliberale styringsrasjonaler, hvor innsatte styres i henhold til strategier som empowerment og governmentality (Kolind et al. 2013, 669).

8.4 Oppsummering

Det er tydelig at samfunnets strategi for behandling av ulike lidelser og problemer innenfor en straffekontekst bærer preg av empowerment og troen på individet som fritt og selvstendig. Likevel kan det diskuteres om prinsipper innenfor empowerment ser bedre ut på papiret, enn det ser ut til å fungere i praksis. Spesifikke utforminger av institusjonsbygg, institusjonelle regler og påbud samt innslag av kontroll og overvåking i en behandlende atmosfære kan tenkes å ha innvirkning på hvorvidt formålene knyttet til empowerment fungerer i praksis. Det kan stilles spørsmål rundt hvorvidt retningslinjer og sentrale verdier for behandlingen realiseres når: 1) en betydelig del av oppholdene er av kort varighet, 2) det forekommer innslag av kontroll og overvåking, 3) skillene mellom rollen som kontrollør og rollen som behandler viskes ut og 4) den domfelte oppfattes som en potensiell sikkerhetsmessig risiko. Svingninger i hvor mange personer som overføres til §12, en overvekt av svært korte opphold i behandlingsinstitusjoner

og innslag av kontrolltiltak i en sfære preget av behandling kan tenkes å utfordre intensjonene om selvstendighet, selvregulering og kriminalitetsforebygging. Jo tettere en kommer på å undersøke behandling innenfor straffekontekst, jo vanskeligere er det å tro på at empowerment lykkes. Selv om prinsippene for behandling peker i retning empowerment, kan det argumenteres for at det samtidig foregår disiplinering av individene, der empowerment blir et styringsredskap. Et overordnet mål om å drive empowerment kan dermed være vanskelig å realisere innenfor straffens rammer.

9 Avslutning

I denne studien har jeg benyttet teoretiske perspektiver til å belyse mitt innsamlede datamateriale, i forsøk på å besvare oppgavens overordnede problemstilling: *Hvordan er forholdet mellom formål og praksis i forbindelse med §12-ordningen?* Videre har jeg tatt for meg to underspørsmål som omhandler hvordan målgruppen for §12-soning beskrives som rettslige subjekter, samt hvilke prinsipper som er fremtredende i strategien for behandlingen av disse personene. Problemstillingen og underspørsmålene har blitt besvart ved hjelp av empiri bestående av åtte dokumenter og et datasett fra studien nPRIS. Hovedformålet med denne oppgaven har vært å undersøke idealer og realiteter når det gjelder bruken av straffegjennomføringsloven §12 og strategien for behandlingen av personer som kan være aktuelle for slik soning.

Et funn fra min dokumentanalyse viser til et politisk mål om å øke bruken av §12-soning, og at dette gjentas flere ganger i løpet av de 20 årene som har vært det gjeldende tidsperspektivet i denne oppgaven. Jeg har spesielt fokusert på årstall hvor det har skjedd rettslige endringer som kan ha vært av betydning for virksomheten, samt årstall hvor det spesifikt ble uttrykt mål om å øke bruken av §12-soning. Dermed har jeg trukket frem ikrafttredelsen av den nye straffegjennomføringsloven i 2001, ikrafttredelsen av rusreform II i 2004, stortingsmelding nr.37 i 2008, stortingsmelding nr.12 i 2015 og NOU 2019:26 i 2019 for å undersøke endringer i antall overføringer til §12 i etterkant. Mine analyser viser tilsiktede virkninger i form av et økt antall overføringer de første årene etter flere av disse begivenhetene, men at antallet svinger i etterkant. Det kan dermed tenkes at politisk innblanding og satsning på soningsformen har betydning for hvor mange som overføres til institusjon. Samtidig er det viktig å påpeke at rettens virkninger ikke kan studeres isolert, og at det dermed må tas hensyn til andre samfunnsmessige faktorer (Mathiesen 2011). Kapittelet viser til variasjoner i hvor mange som idømmes ubetinget fengselsdom, søknadsprosessen, økt gjennomsnittlig domslengde og kriminalomsorgens fokus på §12 som mulige faktorer som kan ha innvirkning på antall overføringer. Realiteten lever opp til idealet om økt bruk av §12-soning i etterkant av å være gjenstand for politisk interesse, men avstanden mellom realiteter og idealer øker dersom uttalelsene ikke følges opp med rettslige endringer eller økonomisk støtte. På denne måten er det ikke nødvendigvis slik at forholdet mellom formål og praksis samsvarer.

Videre er et sentralt funn at svært mange av oppholdene er kortvarige. Dette lever ikke opp til idealet om en anbefalt behandlingstid på mellom 5-12 måneder. Elevator trekker selv frem at korte opphold ikke er å foretrekke, og tidligere forskning påpeker at oppholdets lengde er av

betydning for behandlingens effekt. Det kan dermed diskuteres hvorvidt det er mulig å gjennomføre vellykket behandling eller om soningsformen fungerer som en utslusning av domfelte (Ødegård og Amundsen 1998). I diskusjonen kommer det frem at det kan være vanskelig å realisere idealene knyttet til lengden av behandlingsopphold med et system preget av mange korte dommer, og der personer med lange dommer anses som uaktuelle på grunn av sikkerhetsmessige forhold. Det oppstår dermed en avstand mellom intensjonen med et behandlingsopphold og hvordan det fungerer i praksis. På bakgrunn av dette kan det argumenteres for at retten står overfor en håpløs oppgave. Samtidig viser mitt datamateriale at det er skjedd endringer i fengselsbefolkningen over tid, med tanke på økt gjennomsnittlig domslengde og en negativ utvikling i antall korte fengselsdommer. Dette kan tenkes å skape en mer marginalisert fengselsbefolkning, og dermed ha innvirkning på hvem og hvor mange som er aktuelle for §12-soning. Det er blitt diskutert hvorvidt vage retningslinjer for hvem kriminalomsorgen skal anse som aktuelle for §12, samt hvorvidt sikkerhetsmessige vurderinger av menneskene kan ha indirekte virkninger for hvem som får muligheten til å benytte seg av denne soningsformen. Med svingninger i antall overføringer og hyppigheten av korte opphold i institusjon, påpekes det at de politiske målene kan forbli symbolpolitikk.

Videre viser mine funn at det eksisterer et stort spenn i beskrivelsen av domfelte som befinner seg i målgruppen for §12-soning. Mine analyser viser at personene beskrives som syke, institusjonaliserte, selvstendige, en risiko for samfunnet og som et subjekt med rettigheter og krav på tross av juridisk stilling. Det eksisterer dermed ulike diskurser rundt målgruppen for §12-soning, og på bakgrunn av dette, vil det ikke være fruktbart å kun fokusere på én av disse beskrivelsene. Dermed påpeker jeg i dette kapitlet at det er grunnlag for å snakke om at målgruppen beskrives som komplekse subjekter, med ulike behov og forutsetninger. Det er fremtredende at de anses som syke subjekter som ikke er i stand til å ta vare på seg selv, og dermed utsettes for klassifiserende systemer preget av normalitet og avvik (Sandmo 1999). Samtidig beskrives de som selvstendige aktører som forventes å delta aktivt i egen rehabilitering. Dette tyder på et spenn mellom en form for disiplinering på den ene siden, og tanker om empowerment på den andre siden. I en Foucault-preget tankegang, kan det tenkes at individene fratras egne sannheter, med et mål om å skape et subjekt som internaliserer samfunnets normer og på denne måten skaper nye sannheter om seg selv (Ugelvik 2013). Mine funn fra datamaterialet indikerer at domfelte med behov for behandling utgjør et komplekst subjekt med sammensatte utfordringer knyttet til levekår og selvregulering.

Et siste og tydelig funn omhandler intensjonen om å drive rehabilitering og behandling av domfelte etter prinsipper knyttet til empowerment. Verdier som er fremtredende i dokumentene er mestring, selvstendighet og brukermedvirkning. Dette trekkes frem som viktige elementer som kan bidra til å styrke individet til å komme seg ut av en avmaktssposisjon (Helgesen 2020, Askheim 2007). Samtidig indikerer mine analyser at det eksisterer elementer av kontroll og overvåkning for å sikre at beboerne etterlever en bestemt, institusjonell standard. Dette innebærer trusler om tilbakeføring ved brudd på vilkår, urinprøver, romsjekk og tester med alkometer. På bakgrunn av dette argumenterer jeg for at empowerment som metode og mål kan fremstå som ideelt på papiret, men at det kan være vanskelig å realisere dette i en atmosfære preget av både behandling og straff. Det kan problematiseres hvorvidt empowerment blir et verktøy for styring, dersom empowerment ikke fungerer etter intensjonen. Disiplinære utforminger av institusjonsbygg, institusjonelle regler og påbud samt innslag av kontroll i en rehabiliterende atmosfære, kan ha innvirkning på om formålene knyttet til empowerment fungerer i praksis. Prinsippene for behandling tyder altså på intensjoner om å benytte empowerment som metode og mål, men trusler om tilbakeføring og et kontrollerende regime kan samtidig peke i retning av en form for disiplinær makt. Svingninger i hvor mange som overføres til §12, en overvekt av korte institusjonsopphold og innslag av kontrolltiltak i en institusjon som skal drive behandling, kan tenkes å utfordre intensjonene om selvstendighet, selvregulering og forebygging av kriminalitet.

9.1 Bidrag og videre forskning

Dette prosjektet er formet av mine personlige interesser, muligheten til å ta del i et eksisterende prosjekt og mine metodiske valg. Ettersom det eksisterer lite forskning spesifikt på §12-ordningen, kan det vises til at denne oppgaven har bidratt med ny kunnskap om idealer og realiteter knyttet til straffegjennomføringsloven §12. Denne oppgaven er et første steg ut i forskning på soning utenfor fengsel, som tar sikte på å finne ut av hva som blir skrevet og hva som er realitet. Ved å løfte blikket mot videre forskning på dette feltet, er det flere ting som kan være både interessant og viktig å utforske. Ettersom det ikke eksisterer mye forskning på §12-ordningen, kan det være verdifullt å intervju individer som soner eller har sonet under denne ordningen. Samtidig kan det også være nyttig å intervju fengsler, fengselsbetjenter og selve institusjonene som driver §12-virksomhet for å få innsikt i alle aktørenes perspektiver og opplevelser. For å få innsikt i hvordan behandling i disse institusjonene *faktisk* praktiseres, kunne det samtidig vært spennende å anvende metoden deltakende observasjon. Dette kan tenkes å gi verdifull og samfunnsnyttig informasjon, som igjen kan bidra til å videreutvikle §12-

ordningen. På denne måten kan det gjøres et dypdykk i fenomenet §12-soning, noe som står i motsetning til denne oppgavens mer overordnede samfunnsperspektiv.

Videre kan det være interessant å undersøke hvilke faktorer som ligger til grunn for overføringene som er blitt gjort til §12. Som nevnt i denne oppgaven, påpekes det at de fleste overføringer gjøres til institusjoner som driver behandling knyttet til rus. Likevel ville det vært interessant å se nærmere på hvilke institusjoner personer overføres til. Ettersom et opphold i en rusmestringsenhet gjerne leder videre til soning i institusjon, kan det også være nyttig å undersøke om domfelte som overføres til §12 har vært gjennom et opphold i rusmestringsenhet i forkant, eller hvorvidt overføringer skjer uavhengig av dette. I en større skala ville det samtidig vært nyttig å gjennomføre en studie om tilbakefall blant §12-sonere. Samlet sett, er det mange muligheter for videre forskning på §12-ordningen, både på individnivå og samfunnsnivå. Ved å kaste lys over denne soningsformen, håper jeg denne oppgaven kan bidra til et økt forskningsmessig fokus på §12-ordningen og straffegjennomføring utenfor fengselet.

Antall ord: 39 603

10 Litteraturliste

- Aakvaag, Gunnar C. 2008. *Moderne sosiologisk teori*. Oslo: Abstrakt forlag
- Aanstad, Helena, Ingeborg Amalie Solli og Mari Tvedten Smith-Gahrnsen. 2020. "Kritisk kriminalomsorg for kvinner." *Kritisk juss* nr. 51 (01):36-49. doi: 10.18261/issn.2387-4546-2020-01-04.
- ABC nyheter. 2020. "Færre psykiatrilasser og flere behandlingsdømte presser ut andre pasienter". <https://www.abcnyheter.no/nyheter/norge/2020/06/22/195685911/faerre-psykiatrilasser-og-flere-behandlingsdomte-presser-ut-andre-pasienter> (lastet ned 23. april 2021).
- Actis. 2020. Helse- og rusutfordringer i fengslene - de ansattes erfaringer. Oslo: Actis - Rusfeltets samarbeidsorgan.
- Amundsen, Marie-Lisbet. 2010. "Kvinnelige innsatte og sosial marginalisering". *Spesialpedagogikk* 75 (1):26-37.
- Andenæs, Johs, Georg Fredrik Rieber-Mohn og Knut Erik Sæther. 2016. *Alminnelig strafferett*. 6. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Anker, Trine. 2020. *Analyse i praksis : en håndbok for masterstudenter*. 1. utg. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Askheim, Ole Petter. 2007. "Empowerment - ulike tilnærminger". I *Empowerment: i teori og praksis*, redigert av Bengt Starrin, 21-33. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Askheim, Ole Petter og Bengt Starrin. 2007a. "Empowerment - et moteord?" I *Empowerment : i teori og praksis*, redigert av Bengt Starrin, 13-20. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Askheim, Ole Petter og Bengt Starrin. 2007b. "Utfordringer innenfor det sosialfaglige arbeidet". I *Empowerment: i teori og praksis*, redigert av Bengt Starrin, 189-199. Oslo: Gyldendal akademisk.

- Baier, Matthias, Måns Svensson og Ida Nafstad. 2019. *Understanding sociology of law : an introduction*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergsgard, Nils Asle og Trond Danielsen. 2013. "Rehabilitering av rus-avhengige i fengsel – nytter det?" *Rus & Samfunn* nr. 7 (2):18-20.
- Bjerge, Bagga. 2005. *Empowerment og brukerinddragelse i praksis: mellom forestillinger og det muliges kunst En antropologisk analyse af forestillinger om "godt" socialt arbejde i relation til praksis blandt svagtstillede metadonbrugere* Århus: Center for rusmiddelforskning, Aarhus Universitet.
- Bjørge, Eirik. 2009. "Michel Foucaults bidrag til forståelsen av «makt»". *Jussens Venner* nr. 44 (5):302-314
- Bramness, Jørgen G. 2014. "Rus, rusmiddel, rusgift, misbruk og skadelig bruk". *Tidsskrift for den Norske Lægeforening* nr. 134 (20):1968-1968. doi: 10.4045/tidsskr.14.0905.
- Bratberg, Øivind. 2017. *Tekstanalyse for samfunnsvitere*. 2. utg. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Bronebakk, Kristin Bølgen. 2008. "En virksomhet i utvikling". *Aktuelt for kriminalomsorgen* nr. 18 (3):1-24.
- Bukten, Anne, Ingunn Olea Lund, Stuart A. Kinner, Eline Borger Rognli, Ingrid Amalia Havnes, Ashley Elizabeth Muller og Marianne Riksheim Stavseth. 2020. "Factors associated with drug use in prison - results from the Norwegian offender mental health and addiction (NorMA) study". *Health Justice* nr. 8 (1):10-10. doi: 10.1186/s40352-020-00112-8.
- Bukve, Oddbjørn. 2016. *Forstå, forklare, forandre : om design av samfunnsvitskaplege forskingsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Dalberg-Larsen, Jørgen. 2013. "Lovene og livet". I *Retssociologi - klassiske og moderne perspektiver*, redigert av Ole Hammerslev og Mikael Rask Madsen, 177-180. København: Hans Reitzels forlag.
- Dalland, Olav og David Keeping. 2020. *Metode og oppgaveskriving*. 7. utg, *Metode og oppgaveskriving for studenter*. Oslo: Gyldendal.
- Den norske legeforeningen. 2019. "Bedre psykiatri og rusbehandling. Legeforeningens ressursgruppe for rus og psykiatri".
<https://www.legeforeningen.no/contentassets/da207fa1f2824db6b5cce543158398bb/dnl-psykiatrirapport-web.pdf> (lastet ned 30. mai 2021).
- Forskrift om straffegjennomføring § 3-5. 2002. Gjennomføring av straff i institusjon. Fastsatt ved kgl. res 22. februar 2002.
- Foucault, Michel. 1978. "Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977-1978". Palgrave macmillan. <http://www.azioni.nl/platform/wp-content/uploads/2013/04/Foucault-Security-Territory-Population.pdf> (lastet ned 11. november 2020).
- Foucault, Michel. 1982. The Subject and Power. *Critical Inquiry* 8(4): 777-795,
https://www.jstor.org/stable/1343197?seq=1#metadata_info_tab_contents.
- Foucault, Michel. 1991. "Governmentality". I *The Foucault effect : studies in governmentality : with two lectures by and an interview with Michel Foucault*, redigert av Graham Burchell, Colin Gordon og Peter Miller. Chicago: The University of Chicago Press
- Foucault, Michel. 1999a. *Overvåkning og straff : det moderne fengsels historie*. Oversatt av Dag Østerberg. 3. utg, *Surveiller et punir*. Oslo: Gyldendal.
- Foucault, Michel. 1999b. *Seksualitetens historie : I : Viljen til viten*. Oversatt av Espen Schaanning. Oslo: Pax.

- Foucault, Michel. 2013. "Sandhed og juridiske former". I *Rettssociologi - klassiske og moderne perspektiver*, redigert av Ole Hammerslev og Mikael Rask Madsen, 448-464. København: Hans Reitzels forlag.
- Frank, Vibeke Asmussen og Torsten Kolind. 2012. "Prison-based drug treatment and rehabilitation in the Nordic countries". *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* nr. 29 (6):543-546. doi: 10.2478/v10199-012-0045-4.
- Frelsesarmeen. 2021. "Elevator - Frelsesarmeens «heis» tilbake til samfunnet". https://frelsesarmeen.no/fengselsarbeid/elevator?gclid=Cj0KCQiA3smABhCjARIsAKtrg6K45iG6QoAAu7MewxvE4r_4s3GVUHHESjeVmcNgAuU-n922JGoVQIAaAt28EALw_wcB (lastet ned 28. januar 2021).
- Fridhov, Inger Marie og Torfinn Langelid. 2017. "Importmodellen i norsk fengselsvesen". *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap* nr. 104 (3):259-288. doi: 10.7146/ntfk.v104i3.115050.
- Friedman, Lawrence Meir. 2016. *Impact : how law affects behavior*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Friestad, Christine og Inger Lise Skog Hansen. 2004. *Levekår blant innsatte*. Oslo: Fafo.
- Giertsen, Hedda og Marte Rua. 2014. "Møtested for Straff og Velferd. Rusmestringsavdelinger i fengsel, ansattes syn". *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap* nr. 101 (2). doi: 10.7146/ntfk.v101i2.70167.
- Graf, Elli. 2020. *Elevator – en forberedelse til livet etter soning*. Oslo.
- Grønmo, Sigmund. 2016. *Samfunnsvitenskapelige metoder*. 2 utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hauge, Ragnar. 1996. *Straffens begrunnelser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helgesen, Janne Henriette Ingarsdotter. 2020. *Straff og velferd i fangebehandling av rusmiddelbrukere : en kvalitativ analyse av empowerment og samarbeid i norske*

- rusmestringsenheter*, Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Juridisk fakultet, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Helse- og omsorgsdepartementet og Justis- og politidepartementet. 2006. Rundskriv G-8/2006. Samarbeid mellom kommunehelsetjenesten, spesialisthelsetjenesten, kommunenes sosialtjeneste og kriminalomsorgen overfor innsatte og domfelte rusmiddelavhengige. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet. Justis- og politidepartementet.
- Helsedirektoratet. 2012. *Nasjonal faglig retningslinje for utredning, behandling og oppfølging av personer med samtidig ruslidelse og psykisk lidelse - ROP-lidelser, Nasjonale retningslinjer (Helsedirektoratet)*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Helsedirektoratet. 2016. "Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel. Veileder". I *Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Helsedirektoratet. 2018. "Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel – Årsrapport 2018." Oslo. <https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/helse-og-omsorgstjenester-til-innsatte-i-fengsel-arsrapporter>.
- Helsedirektoratet og Kriminalomsorgsdirektoratet. 2016. Veileder rusmestringsenhetene. Oslo.
- Hjerm, Mikael, Simon Lindgren og Einar Blomgren. 2011. *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig analyse, Introduktion till samhällsvetenskaplig analys*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Innst. 305 S. (2014-2015). Innstilling fra justiskomiteen om utviklingsplan for kapasitet i kriminalomsorgen. Justiskomiteen.
- Justis- og beredskapsdepartementet. 2008. Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn. St.meld. nr. 37 (2007-2008). Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.

- Justis- og beredskapsdepartementet. 2015. Utviklingsplan for kapasitet i kriminalomsorgen. St.meld. nr. 12 (2014-2015). Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Justis- og beredskapsdepartementet, og Helse- og omsorgsdepartementet. 2013. Rundskriv om rammebetingelser for drift av rusmestringsenheter i fengsel. Samarbeid mellom kriminalomsorgen, spesialisthelsetjenesten og kommunehelsetjenesten.
- Justis- og politidepartementet. 2009. St.prp.nr.1 (2008–2009). Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Kolind, Torsten. 2015. "Drugs and discretionary power in prisons: The officer's perspective". *International Journal of Drug Policy* nr. 26 (9):799-807. doi: 10.1016/j.drugpo.2015.04.014.
- Kolind, Torsten, Vibeke Asmussen Frank, Helle Vibeke Dahl og Mie Birk Haller. 2012. "Prison drug treatment in Denmark: A historical outline and an analysis of the political debate". *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* nr. 29 (6):547-560. doi: 10.2478/v10199-012-0046-3.
- Kolind, Torsten, Vibeke Asmussen Frank, Odd Lindberg og Jouni Tourunen. 2013. "Prison-based drug treatment in Nordic political discourse: An elastic discursive construct". *European Journal of Criminology* nr. 10 (6):659-674. doi: 10.1177/1477370812471247.
- Kriminalomsorgen. 2017. Retningslinjer til straffegjennomføringsloven: Gjennomføring av straff i institusjon. redigert av Kriminalomsorgen.
- Kriminalomsorgen. 2019. Rutinebeskrivelse §12. Versjonsnummer 1.2.
- Kriminalomsorgen. 2020. "Straff i institusjon". <https://www.kriminalomsorgen.no/straff-i-institusjon.518721.no.html> (lastet ned 27. oktober 2020).

Kriminalomsorgen. 2021. "Ruskontroll og rusmestringsenheter".

<https://www.kriminalomsorgen.no/ruskontroll-og-rusmestringsenheter.527949.no.html> (lastet ned 20. februar 2021).

Kriminalomsorgen og Helsedirektoratet. 2016. Oppfølging av innsatte med psykiske lidelser og/eller rusmiddelproblemer.

Kriminalomsorgsdirektoratet. 2018. Kriminalomsorgen årsrapport 2018.

Kriminalomsorgsdirektoratet. 2019. Kriminalomsorgen årsrapport 2019. Lillestrøm.

Kvale, Steinar og Svend Brinkmann. 2015. *Det kvalitative forskningsintervju*. Oversatt av Tone Margaret Anderssen og Johan Rygge. 3. utg, *Interview[s] learning the craft of qualitative research interviewing*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Larsen, Ann Kristin. 2007. *En enklere metode : veiledning i samfunnsvitenskapelig forskningsmetode*. Bergen: Fagbokforlaget.

Lundeberg, Ingrid. 2009. "Foucault om retten og makten". *Tidsskrift for Velferdsforskning* nr. 12 (1):28-40.

Martinson, Robert. 1974. *What Works?: Questions and Answers about Prison Reform*.

Mathiesen, Thomas. 2011. *Retten i samfunnet : en innføring i rettssosiologi*. 6 utg. Oslo: Pax.

Mjåland, Kristian. 2013. "Fra straff til rehabilitering?" *Rus & samfunn* nr. 7 (6):32-35.

Mjåland, Kristian. 2015. "The paradox of control: An ethnographic analysis of opiate maintenance treatment in a Norwegian prison". *International Journal of Drug Policy* nr. 26 (8):781-789. doi: 10.1016/j.drugpo.2015.04.020.

Morgan, David L. 2014. *Integrating qualitative and quantitative methods : a pragmatic approach*. Los Angeles: Sage.

NESH. 2016. *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. 4. utg. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.

Norges domstoler. 2020. "Narkotikaprogram med domstolkontroll".

<https://www.domstol.no/straffesak/straffereaksjoner/narkotikaprogram-med-domstolkontroll/> (lastet ned 24. april 2021).

NOU 2019: 26. 2019. Rusreform - fra straff til hjelp. Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon. Teknisk redaksjon.

Olesen, Anette 2013. "Kriminalitet og straf". I *Rettssociologi- klassiske og moderne perspektiver*, redigert av Ole Hammerslev og Mikael Rask Madsen, 825-843. København: Hans Reitzels forlag.

Orrem, Kjetil. 2018. "Behandling – et begrep til besvær".

<https://www.napha.no/content/22724/behandling--et-begrep-til-besvar> (lastet ned 27. april 2021).

Oslo Economics. 2020. Vurdering av det samlede tilbudet under straffegjennomføring for personer med rusmiddelproblematikk. Oslo.

Oslo universitetssykehus. 2021. "2021 – året vi kan nå mange flere innsatte med tilbud om TSB". <https://oslo-universitetssykehus.no/fag-og-forskning/nasjonale-og-regionale-tjenester/tsb/nasjonalt-kompetansetjeneste-tsb/vare-prosjekter/nasjonalt-ledernetterverk-i-tsb/2021-aret-vi-kan-na-mange-flere-innsatte-med-tilbud-om-tsb> (lastet ned 27.mai 2021).

Pileberg, Silje. 2020. "Ikke alle rusmisbrukere i fengsel får det tilbudet som de har krav på".

<https://forskning.no/alkohol-og-narkotika-partner-politihogskolen/ikke-alle-rusmisbrukere-i-fengsel-far-det-tilbudet-som-de-har-krav-pa/1701038> (lastet ned 29.mai 2021).

Ploeg, Gerhard. 2006. *Straff i institusjon : en evaluering av §12-ordningen etter innføring av straffegjennomføringsloven og rusreformen*. Vol. 3/2006, KRUS-rapport (trykt utg.). Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.

PriSUD. 2020. "PriSUD - Diagnosing and treating substance use in prison".

<https://www.prisud.no/> (lastet ned 03. februar 2020).

Revolv, Mathias K. 2015. *Innsattes levekår 2014 : før, under og etter soning*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Ringdal, Kristen. 2018. *Enhet og mangfold : samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. 4. utg. Bergen: Fagbokforlaget.

Ringdal, Kristen og Øyvind Wiborg. 2017. *Lær deg Stata : innføring i statistisk dataanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget.

Sand, Inger-Johanne. 2012. "Retts sosiologisk teori i komplekse samfunn: Hva slags teori har vi behov for?" *Kritisk juss* nr. 38 (3-04):181-203.

Sand, Inger-Johanne. 2017. *Rett, samfunn og legitimitet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sandmo, Erling 1999. "Michel Foucault som maktteoretiker". I *Om makt: Teori og kritikk*, redigert av Fredrik Engelstad, 79-96. Oslo: Ad notam Gyldendal, 1999.

Sarre, Rick. 2001. "Beyond 'What Works?' A 25-year Jubilee Retrospective of Robert Martinsons Famous Article". *Australian & New Zealand Journal of Criminology* nr. 34 (1):38-46. doi: 10.1177/000486580103400103.

Simpson, D. Dwayne. 1981. "Treatment for Drug Abuse". *Archives of General Psychiatry* nr. 38 (8):875. doi: 10.1001/archpsyc.1981.01780330033003.

Skilbrei, May-Len. 2019. *Kvalitative metoder : planlegging, gjennomføring og etisk refleksjon*. 1. utg. Bergen: Fagbokforlaget.

Skotland, Sidsel. 2010. "Straff som behandling?" *Rus & samfunn* nr. 4 (6):16-17.

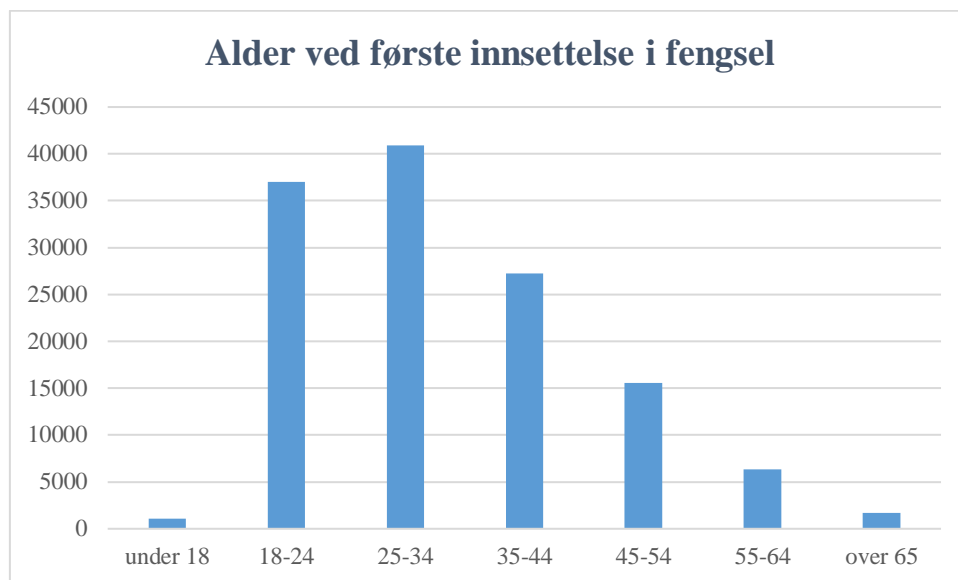
Slettebø, Tor. 2008. *Foreldres medbestemmelse i barnevernet : en studie av foreldres erfaringer med individuell og kollektiv medvirkning*, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap, Trondheim.

- Statistisk sentralbyrå. 2020. "Straffereaksjoner". <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/statistikker/straff> (lastet ned 15. april 2021).
- Storli, Emilie. 2018. "Vi bruker jo ikke tvang for å straffe noen" - En rettssosiologisk analyse av helsepersonells diskurser om bruk av makt og tvang i psykiatrien. masteroppgave, Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.
- Storvik, Birgitte Langset. 2017. *Straffegjennomføring*. 3. utg. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Straffegjennomføringsloven. 2001. Lov om gjennomføring av straff av 18.05.2001 nr. 21
- Sword, Helen, Marion Blumenstein, Alistair Kwan, Louisa Shen og Evija Trofimova. 2018. "Seven Ways of Looking at a Data Set". *Qualitative inquiry* nr. 24 (7):499-508. doi: 10.1177/1077800417729847.
- Thagaard, Tove. 2018. *Systematikk og innlevelse : en innføring i kvalitative metoder*. 5. utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Thrane, Christer. 2018. *Kvantitativ metode : en praktisk tilnærming*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Tilbakeføring. 2019. "Straffemeny". <https://xn--tilbakefring-2jb.no/innsikt/straffemeny/> (lastet ned 30. mai 2021).
- Tjora, Aksel Hagen. 2017. *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. 3. utg. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Tyrili. 2021a. "Dette er Tyrili". I. <https://www.tyrili.no/detteertyrili/> (lastet ned 29. januar 2021).
- Tyrili. 2021b. "Syn på behandling ". <https://www.tyrili.no/synpabehandling/> (lastet ned 29. januar 2021).
- Tyrili. 2021c. "Tyrilihverdagen". <https://www.tyrili.no/tyrilihverdagen/> (lastet ned 29. januar 2021).

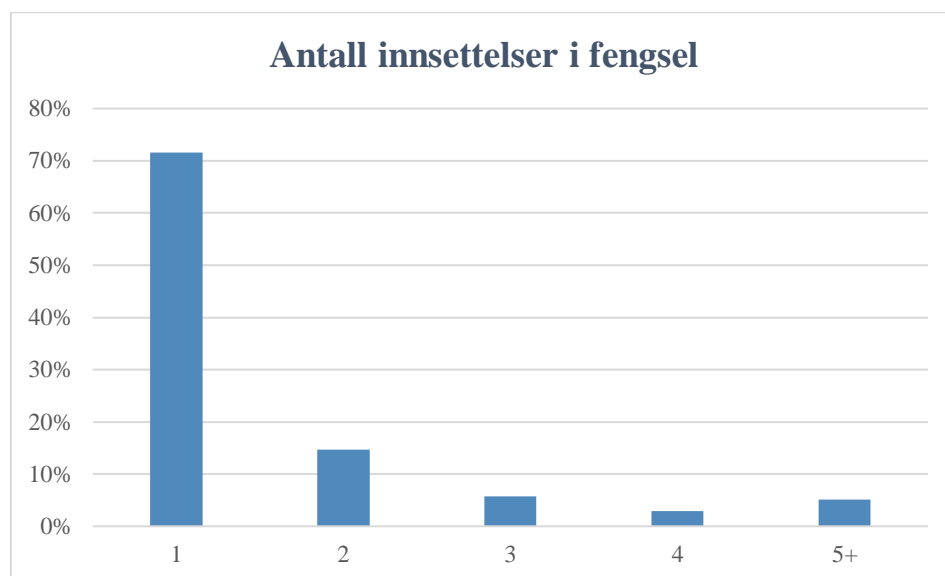
- Ugelvik, Thomas 2013. "Michel Foucault: juridiske magt-former og det juridiske subjekt". I *Retssociologi: klassiske og moderne perspektiver*, redigert av Ole Hammerslev og Mikael Rask Madsen, 427-444. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ødegård, Einar og Arvid Amundsen. 1998. "§12-soning – om effekten av å implantere behandling innenfor en straffekontekst." *Nordisk alkohol- og narkotikatidskrift* nr. 15:21-33. doi: 10.1177/145507259801500101.
- Øvrelid, Bjarne 2007. "Empowerment er svaret, men hva var spørsmålet?" I *Empowerment: i teori og praksis*, redigert av Bengt Starrin, 47-58. Oslo: Gyldendal akademisk.

Vedlegg

Tabell og figurer knyttet til analysene av datamaterialet nPRIS. Disse ble ikke ansett som nødvendige å inkludere i teksten.

Figur 7: Oversikt over alder ved første innsettelse i fengsel n= 129 836

Figur 8: Figuren viser hvor mange som har sonet 1, 2, 3, 4 eller 5+ ganger i fengsel i perioden 2000-2019 n= 129 841.

Soningstid i §12-institusjon*	Antall	Andel (%)
< 1 måned	2510	27,9 %
1-2 måneder	3217	35,8 %
2-3 måneder	874	9,7 %
3-6 måneder	947	10,5 %
6-12 måneder	1131	12,6 %
mer enn 12 måneder	315	3,5 %

*101 opphold i §12-institusjon missing

Tabell 4: Soningstid i §12-institusjon. n= 8994.